



## Dániel Arnold: A társadalom élelmezésének jövő lehetőségei\*

**K**



örülbelül fél századév óta észlelhetjük a világgazdaságban azt az irányzatot, hogy a tápszerek termelése állandóan nyomon követi a népszaporodást és az igények emelkedését, sőt nemcsak követi, de túl is haladja. A tápszerek gyorsabban szaporodnak, mint az emberek, s ehhez képest a búza ára, mely angol piacokon a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig 54/7 shillingről 29/8 shillingre süllyedt, azóta állandóan ezen alacsony színvonalon, 28—30 shilling körül mozog. Köznnyelven agrárválságnak szokás nevezni ezt az állapotot, mi tudjuk azonban, hogy az agrárválság csak a nagygazdaság, illetőleg a nagybirtok szempontjából áll fenn, míg a kisgazdaság termelő-képessége épen e „válság” idején tette előre a legnagyobb lépéseket. A dolgozó nép — és a kisgazda is beletartozik e fogalomba — csak örvendetesnek találhatja a maga szempontjából, ha a társadalom nem szenved szükségét kenyér dolgában. Minden egyes jó világtermés javít a dolgozó ember sorsán és ezért csak sajnálni való, hogy az utolsó három esztendőben a civilizált világ gabonatermelésének összes eredménye aránylag kisebb volt, aminek következtében a gabona ára felszökött. E három év óta észlelhető szűkösebb állapot több íróban azt a fölfogást váltotta ki, hogy a tápszerebőség kora egyáltalán elmúlóban van és hogy rövidesen be fog köszönteni az állandóan és tartósan magas gabonaárak időszaka, hasonló ahhoz, amely a XIX. század első felében uralkodott.

Ha visszagondolunk az előzőkben kifejtettekre: fölfoghatjuk,

\* Mutatvány szerzőnek *Föld és társadalmi fejlődés* című munkájából, mely ősszel jelenik meg az *Athenaeum*-nak *Szociológiai Könyvtár* vállalatában. A szerk.

mit jelentene a magas gabonaárak egy újabb korszakának bekövetkezése. A múlt század első felében, a magas gabonaárak hatása alatt, gyakori és romboló válságok támadták meg a nagyipart és lehetlenné tették az ipari termelés terjeszkedését. A lassanként föllépő tápszerbőség ritkábbakká és szelídebbekké tette az ipari válságokat, emelte a munkabért, szakszervezeti és szövetkezeti mozgalmat teremtett; gyöngítette a nagybirtokot, talpraállította a kisbirtokot. Természetes azonban, hogy amennyiben újból magas gabonaárak lépnének föl: az ipari válságok újból gyakoriakká válnának és visszanyernék romboló karakterüket. Hiszen most legutóbb elég volt két gyöngébb világaratás és máris éles válság mutatkozott az iparban, mely egyszersmind a munkabérek hanyatlását vonta maga után, Világos tehát, hogy amennyiben ezidőszert a tápszerhiány egy újabb korszaka felé haladunk: az ipar terjeszkedésének megakadására, s a munkabérek hanyatlására lehetünk elkészülve. Ebben az esetben meg fog akadni a mezőgazdasági népesség elvándorlása. A nagygazdaság magas terményárak mellett olcsón dolgozó munkásokkal fog rendelkezni s egyszersmind meg lesz a hatalma hozzá, hogy ezekre rákényszerítse a maga patriarchalisztikus szervezőmódját. Ellenben a kisgazdaságnak — már ismert okok közvetítésével — hanyatlás lenne a része. A hanyatlás kiterjedne a kisgazdák szövetkezeteire, sőt első sorban ezek mennének tönkre az ipari válságok súlya alatt. És hasonló sors várna a dolgozó nép összes gazdasági szervezeteire. Úgy a földművelés, mint az egész társadalom szervezetében a gazdasági demokrácia visszaszorulása és az oligarchikus tendenciák erősödése állna elő.

Milyen lesz a huszadik században a társadalmi fejlődés iránya; jó vagy rossz idők következnek-e a munkásra és a kisbirtokosra, a szakszervezetre és a szövetkezetre: ez attól függ, főnmarad-e továbbra is az olcsó és bőséges gabonatermelés lehetősége, vagy nem? Megvan-e a természeti és technikai lehetősége annak, hogy a tápszerek, mint az utolsó évtizedek folyamán, úgy ezután is gyorsabban szaporodjanak, mint az emberek; hogy termelésük a népszaporodás dacára továbbra is folyton könnyebbé és könnyebbé váljék, ne pedig nehezebbé? Ezt megállapítani nagyon érdekes volna.

Vannak egyes írók, kik azt állítják, hogy az alacsony gabonaárak időszaka máris véget ért és hogy azon magas gabonaárak, melyek az 1907. és 1908. évek rossz, illetőleg gyöngé világaratásai után fölléptek, most már nem kivétel, hanem szabály gyanánt fognak jelentkezni. Ám ez csupán azon esetben lehetne igaz, ha a termelés további kiterjesztését természeti körülmények korlátoznák. Mert világos, hogy amennyiben ez az eset nem áll fenn: a magas árak a termelőket a

gabonaművelés oly hatalmas kiterjesztésére fogják ösztönözni, hogy a kínálat az árakat csakhamar visszasülyeszti a régi színvonalra. Húsz év óta kétszer volt már erre példa. 1891-ben a búza árjegyzése az angol piacokon 37 shilling volt; 1892-ben már lesülyedt 30/3 shillingre, 1893-ban 26/4 shillingre, 1894-ben 22/10 shillingre. 1897-ben újból fölemelkedett a búza ára 30/2 shillingre és 1898-ban 34 shillingre. Angol és amerikai írók Crookes-szal, a híres természettudóssal élükön, az olcsó gabona időszakának közeli végét jelezték, de már a következő, 1889. év 25/8 shillinges árjegyzése megcáfolta jövődöleéseiket.\* Most is úgy lesz, hacsak nem állnak a termelés kiterjesztése előtt olyan akadályok, melyek a jelenkorban szokott normális alacsony árak fönmaradását lehetetlenné teszik.

Természetes, hogy amennyiben ezidőszerint fogytán volnának azon tengerentúli vadon földterületek, az ú. n. szűzföldek, melyek eddig a termelés könnyű kiterjesztését tették lehetővé: akkor a gabona-termelést csak a már eddig megművelt területeken lehetne fokozni, technikai javítások alkalmazásával, a haladó intenzitás útján. Ami csak egy bizonyos határig volna lehetséges, melyen túl — hacsak idő közben valamely új és nagyjelentőségű agronómiai fölfedezés e határt messzebb nem tolná — csak a mainál nagyobb termelőkölségek árán lehetne szaporítani, úgy, hogy a kulturemberiség további szaporodása és a szükséglet növekedése szükségszerűen a gabonaárak tartós emelkedésére vezetne. Hogy az árak tartósan emelkedjenek: ahhoz a termelés lehetőségeinek ilyen, a népszaporodással kapcsolatos összeszorulása volna szükséges. Csakhogy ettől az állapottól ezidőszerint nagyon távol vagyunk s a kulturemberiség szaporodására, valamint igényei fejlesztésére bőséges tér nyílik, anélkül, hogy a megkívánt gabonaszaporulatokat a mainál magasabb költségek árán kellene termelni.

Sokan azok közül, kik a régi magas gabonaárak visszatérését várják, arra alapítják számításukat, hogy a legfőbb gabonatermelő országban, az Egyesült-Államokban elfogyott a tulajdonjogilag el nem foglalt terület s ezzel kapcsolatban a föld ára emelkedőben van, ami korlátozza a termelés kiterjesztését, míg a többi területek, melyek a gabonatermelés szempontjából számításba jöhetnek, részint rossz földpolitikájuk, részint mostoha természeti viszonyaik miatt nem juthatnak nagyobb jelentőségre.

Hát lássuk, mi igaz ebből.

Az Egyesült-Államokban tényleg emelkedik a föld ára, sőt az utolsó öt esztendő óta szédületesen emelkedik és már-már európai

\* V. ö. Max Schippel: *Dauernder Umschwung auf dem Getreideweltmarkt? Sozialistische Monatshefte, 1908. 16. Heft 979/87 1.*

színvonalat ér el. Már 1900-ban 30—40 dollárt kellett egy acre földért fizetni az Unió keleti államaiban\*, mely a mi mértékeinkre számítva, kataszteri holdanként 200—250 koronának felel meg. 1900 óta azonban sokkal jelentékenyebb a föld árának emelkedése, mint előzőleg volt és vannak az Uniónak államai, melyekben az utolsó öt év folyamán 47%-kal lett drágább a föld.\*\*

Mi következik azonban a föld e folytonos drágulásából? Az, hogy most már az Egyesült-Államokban lassúbb lesz a gabonatermelés kiterjesztése? Épen ellenkezőleg! Épen azért, mert többet kénytelen a földért fizetni a gazda: egyszeremind a föld jobb kihasználására kényszerül, hogy a föld ára, illetőleg ennek kamata minél nagyobb számú termék-egység között oszolja meg. Ellenkező magatartással a gazda tönkretenné magát. Tehát az amerikai gazdák fel fognak hagyni jelenleg dívó, a munkamegtakarításban fejlett, de a természapo-rításban rendkívül elmaradt gazdálkodási rendszerükkel, hogy magasabbrendű, tudományos módszerű gazdálkodásra adják magukat. Az amerikaiak tisztában vannak vele, hogy a gazdálkodás ilyen irányú átalakulása már a legközelebbi jövő kérdése. Taylor, amerikai író, azt írja a mezőgazdaság küszöbön álló átalakulásáról:\*\*\*

„. . . csupán a már most művelés alatt levő területek intenzívebb fölhasználásától is a mezőgazdasági produkció igen nagy növekedését várhatjuk. Az amerikai parasztek már fölismerik az intenzívebb gazdálkodás szükségét és nagyobb figyelmet fordítanak a tudományos gazdálkodásra. Mindenütt mutatkozik és folyton fokozódik az érdeklődés a kísérleti állomások s a washingtoni földművelésügyi minisztérium által kijelölt és megállapított elvek és eredmények iránt, amelyeket a parasztek most már gyakorlati alkalmazásba vesznek. Ennek következtében gyorsan javul a mezőgazdaság helyzete; helyesebb növénytermelést s ésszerűbb állattenyésztést lehet tapasztalni az ország minden részében.”

Szóval az Egyesült-Államok földművelése történelmi fordulópontra jutott. Úgy látszik, hogy az extenzív rablógazdaság már a legközelebbi jövőben helyet ad az okszerű vetésváltásnak és a rendszeres trágyázásnak. Mivel pedig Amerikában nincsenek hagyományok és a kisgazdanépeség értelmisége is magasabb: a termelés technikának ezen forradalmi átalakulása is előreláthatólag amerikai gyorsasággal

\* *Twelfth Census of the United States, taken in the year 1900.* Washinton, 1902. Volume V. 697 l.

\*\* Dr. H. C. Taylor-Madison, a Halle-féle gyűjteményben. (*Die Weltwirtschaft*) Leipzig, 1906. HI. rész 51 lap.)

\*\*\* Ugyanott, 51 lap.

fog végbemenni. Hatása pedig előreláthatólag 20—40%-kal, sőt talán még többel fogja növelni 1 acre gabonatermését, anélkül, hogy 1 métermázsza gabona termelési költsége emelkednék.

Pedig a termelés ezen új lehetőségén felül számításba kell venni az Egyesült-Államok földjének azon területeit is, melyek még nem kerültek művelés alá; s az ilyen területek még korántsem fogytak el. 1900-ban a census szerint a farmok területének csak 49,3%-a volt feltörve. Minden bizonnyal van ott még ma is sok jó föld, amelyet csak épen fel kell törni, hogy a termelés megindulhasson rajta. Vannak továbbá nagy területek, melyek ma nincsenek művelhető állapotban, de bizonyos intézkedésekkel minden különös nehézség nélkül ilyen állapotba hozhatók. Vannak mocsaras földek, melyeket öserejük egész gazdagságával a kultúra szolgálatába lehet állítani egyszerű lecsapolás útján. Az egész Unióban körülbelül 50 millió, sőt némelyek szerint 70 millió acre ilyen föld van, melyre mindeddig semmi figyelmet nem fordítottak, noha a lecsapolás költségei sok helyütt nem tesznek ki többet, mint másfél dollárt acre-enként. Csatornázással, öntözéssel is sok földet lehet termővé tenni az Unió nyugati vidékein, hol a száraz pusztaságoknak se hossza, se vége; szakemberek 50 millió acre-re becsülik azon területet, melyet nagyobb nehézségek nélkül lehet öntözésre berendezni.\* Pár év óta élénk tevékenység folyik az irányban, hogy ez az eddig figyelembe nem vett 100—120 millió acre öserejű föld termővé tétessék; újabban maga a kormány vette kezébe az ügyet. Egyelőre kétszáz millió dollár van előirányozva öntözőcsatornák építésére; az öntözésre készen álló földet a kormány kis parcellákban adja el olyan módon, amely a földspekulációt kizárja.

De nem csupán csatornázással veszik fői a harcot az amerikaiak az országnak nyugati felében uralkodó száraz éghajlat ellen. Az utolsó pár esztendőben sikerült az agronómusoknak több olyan technikai javítást létrehozni, melyek lehetővé teszik a modern racionális földművelést olyan száraz vidékeken is, ahol eddig gondolni sem lehetett rá. E javítások egyrészt oly növényfajták alkalmazásából állnak, melyek száraz éghajlat alatt is szépen díszlenek (amilyen pl. a búza fajváltozatai közül a *triticum durum*), másrészt a talajelőkészítés olyan módosításából, mely a földet a nedvesség fölvtételére és megtartására alkalmas állapotba hozza. Fontosnak látszik ez irányban Campbell lincolni (nebraskai) tanár talajelőkészítő eljárása, mely abból áll, hogy a szántás alkalmával az altalajt erre való eszközökkel jól összetömi, a felszint ellenben alaposan meglazítják és később is — több-

\* Taylor-Madison idézett dolgozata, 51—52. 1. Továbbá *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*. 1907. Heft IX. 572 1.

szőrös boronálás által — ilyen állapotban tartják. Az összetörött altalaj jól befogadja a nedvességet, míg a felszín meglazítása megakadályozza a nedvesség fölfelé való szivárgását, s a felületen való elpárolgását. Campbell rendszere állítólag, meglepő kísérleti eredményekre vezetett és ha csakugyan beválik: Észak-Amerika száraz klímájú nyugati felében nagy területeket nyit meg a kultúrának, mert művelhetővé teszi a termőföld azon nagyobb részét, amelynek már nem jut a folyók termékenyítő vizéből. Sőt ebben az esetben nem csupán Amerikát érdekli Campbell találmánya, de nagy fontossága van a világ összes szárazabb éghajlatú országaira és világrészeire nézve, melyeken a gabonatermelésnek, vagy e termelés fokozásának óriási természeti lehetőségeit nyitja meg.

Mindebből az tűnik ki, hogy az Egyesült-Államokban az olcsó gabonatermelés számára még rendkívül nagy lehetőségek állnak nyitva. Ha csupán az Egyesült-Államokat vesszük tekintetbe, már akkor is teljesen igazolatlanoknak kell látnunk azon jövendöléseket, melyek az alacsony gabonaár és emelkedő munkabér korszakának közeli végét hangoztatják. Pedig az Unió csak egy kisebb részét alkotja azon mérsékelt éghajlatú területek összességének, melyek a terjeszkedő földművelés számára nyitva állanak.

Az Egyesült-Államok északi szomszédját, Kanadát csak nemrégiben zordon és fagyos, telepedésre, földművelésre alkalmatlan országnak hitték. A telepedés gyakorlati eredményei megmutatták, hogy ez az ítélet elhamarkodott volt. Az országnak számos olyan nagykiterjedésű vidéke van, amelynek földje jó s éghajlata elég szelíd ahhoz, hogy a búza megérjék. Különben itt is azt tapasztalják, amit az észak-európaiak a középkor vége felé: az erdők kiirtása szelídebbé teszi az éghajlatot. Dr. Hucho chicagói német konzul szerint\* Kanadának földművelésre alkalmas területét a szakemberek 100—150 millió hektárra becsülik; oly terület, amely Magyarország termőföldjének hatszorosával-nyolcszorosával ér föl. Eddig 30—34 millió hektár föld van tulajdonba véve s ebből is csak 9 millió hektár van művelés alatt. De úgy a kormány, mint az összes gazdasági tényezők erőteljesen dolgoznak azon, hogy a földművelést minél gyorsabban kiterjesszék s a viszonyok e tekintetben nagy reményekre nyújtanak alapot. A kanadai gazdának nem lesz sok vesződése azzal, hogy a sajátos viszonyoknak megfelelő gazdálkodásmódot kifejlessze s a megfelelő állat- és növényfajtákat kitenyéssze: mert Kanada az ő természeti és társadalmi viszonyaira nézve elég közel áll az Egyesült-Államokhoz, hol e mód-

\* *Die landwirtschaftlichen Verhältnisse Kanadas. Mitteilungen der Deutschen Landw. Gesellschaft. Berlin, 1907. 7., 11., 21. és 30. szám.*

szereket és tenyészfajtákat már nagyjából kifejlesztették. De a természet is sokban megkönnyíti az ember munkáját, főleg a közlekedés terén. Hatalmas tó és folyórendszer köti össze az ország különböző részeit s a Hudson-öböl, amint ez nemrég kitűnt, szintén nem alkalmatlan a rendszeres közlekedésre; ma már rendes hajójáratok vannak rajta. Az ország vízeséseiben sok millió nyers lóerő van fölhalmozva s a föld alatt gazdag kőszén, petróleumtelepek s egyéb ásványi kincsek jelennek.

A bevándorlás föltétele: a vasútépítés gyors tempóban megy előre, hasonlóképen maga a bevándorlás is, mely már 1906-ban minden várakozást fölülmúlt. Állítólag már a mai extenzív technikájú földművelés alapján is hatvan, sőt százmillió embert képes az ország befogadni.

Hogy ezen ország mily óriási búzamennyiségeket dobhat még a világg piacra az ő száz, sőt százötven millió hektár termőterületéről: erről fogalmat nyerhetünk abból, hogy Argentína az ő hat millió hektárról aratott búzakészleteivel ma a második helyet foglalja el a világg piacon. Egyébiránt a La-Plata államokban — Bolívia és Brazília déli részét is ideszámítva — Kanadáénál jóval nagyobb, kb. kétszáz millió hektárra menő gabonatermelésre alkalmas terület van, melynek még csak egy elenyészően csekély része van feltörve.

Igaz, hogy Argentínában a kormányzat haszontalan és korrumpált, latifundiális földpolitikája meglasztja a betelepülést s ezért a bevándorlók egyelőre inkább a szomszédos államokat keresik föl. Ki van zárva azonban, hogy ezt a földdarabot, ha egyszer a világg gazdaságnak szüksége lesz rá, ha vasutak hálózzák be és az értékesítés könnyűvé válik: a rossz birtokeloszlás visszatarthassa a megműveléstől. A gazdasági törvények erősebbek a jogintézményeknél.

Három másik óriási, mérsékelt éghajlatú terület: Dél-Afrika, Ausztrália, valamint Ázsiában a perzsa-turáni steppe-vidék száraz éghajlatánál fogva egyelőre nem játszhatik nagy szerepet a világ gabonatermelésében; de itt is sokat tehet az öntözés, melyet az ausztráliaiak kiterjedten alkalmaznak is. Egyébiránt ha az előbb tárgyalt amerikai művelésmódszer beválik: ezeken a területeken is igen sok olyan föld válik gabonatermelésre alkalmassá, melyet ma semmire sem lehet használni.

Az ázsiai Törökország klímája általában alkalmas a gabonatermelésre, keleti szárazabb részét pedig, az ősi Asszíriát és Babilont, mely régen öntözött terület volt, aránylag csekély költséggel újra be lehet rendezni öntözésre. Itt is nagy gabonatermelésre alkalmas területek hevernek használatlanul. E vidék gazdasági föltárása csak rövid idő kérdése, erre engednek következtetni úgy az európai tőke vasútépítő törekvései, mint a közelmúlt politikai események.

Egy harmadik nagy ázsiai terület: Szibéria eddigelé csak bőrt, gyapjút, vaját és tojást vitt a világpiacra, mert a hosszadalmas száraz-földi szállítás csak súlyukhoz képest aránylag nagy értékű árúk kivitelét engedte meg. Úgy látszik azonban, legyőzhetetlen természeti akadályai nincsenek annak, hogy a szibériai gabona víziúton juthasson el az angol piacokra. Európa északi partjai mellett nyáron több hónapon át jégtől szabad tenger húzódik egészen az Ob folyam torkolatáig. Ezidőszerint már szállítóhajók is kezdik használni ezt az útvonalat. A szibériai folyamok alakja olyan, hogy néhány nem nagyon hosszú csatorna segítségével egységes víziúthálózattá lehetne őket egybekapcsolni. Föltéve azonban, hogy a természeti akadályokat nem is lehetne legyőzni és Szibéria nem válhatnék gabonaexportáló területté: még ez esetben is alkalmas legalább arra, hogy mint települő terület az orosz nép szaporulatait fölvegye, ami aztán Oroszországban old föl gabonatömegeket, melyek kivitelre kerülhetnek.

Ami magát Oroszországot illeti: elterjedt vélemény, hogy azon esetben, ha a folyamatban levő forradalom győzedelmeskedik, megszűnik az orosz gabonakivitel. A tényállás azonban a következő: akár győz politikailag az orosz forradalom, akár nem, a földművelés mai kezdetleges, a talajt nyomorult munkaeszközökkel kirabió rendszerének meg kell szűnnie és valamely javított, intenzívebb gazdálkodásnak kell Oroszországban teret hódítania. Mert a föld ezidőszerint ki van rabolva és ha a gazdák nem fognak rendszeres trágyázást és vetés-váltást alkalmazni: még a mai nyomorult termésátlagok is sülyedni fognak, sőt helyenként már sülyedtek is. Viszont azonban, ha a gazdálkodás rendszere átalakul — aminek szükségszerűen be kell következnie — akkor a termésátlagok jelentékenyen emelkedni fognak s akkor a gabonakivitel is okvetlenül emelkedik. Ballod szerint\* a javított rendszerű gazdálkodás Twer és Moszkva kormányzóságokban máris terjed a kiscgazdák között. Lehet ugyan, hogy a forradalomnak a közel jövőben való győzelme a gabonakivitel pillanatnyi csökkenését Vonná maga után, de ezt a hanyatlást szükségszerűen annál hatalmasabb föllendülés fogja követni.

A gabonatermelés hasonló föllendülését lehet várni a közel jövőben Magyarországon és Romániában is, hol a talaj szintén kimerülőben van s a viszonyok parancsoló erővel követelik a földművelés technikai átalakulását,

Tehát több oldalról is kilátás van arra, hogy a legközelebbi jövőben a gabonatermelés erős föllendülése fog bekövetkezni. Talán

\* Halle: *Die Weltwirtschaft*. Berlin-Leipzig, 1906. 111. rész. Dr. C. Ballod: *Russland*.



a legközelebbi négy-öt esztendő meg fogja hozni a teljes csalódást azok számára, kik a legutóbbi három esztendő magas gabonaárainak tartósságára számítanak;

De későbbi időkre vonatkozólag sem lehet ilyesmire számítani. A termelők mindig azon természeti és technikai föltételek közé törek-szenek, amelyek a legkönnyebb, legolcsóbb termelést teszik lehetővé. A gazdasági élet mai élénksége és a közlekedő eszközök mai fejlettsége mellett el sem képzelhető, hogy a világpiacon a gabona ára a mai normális átlagáraknál magasabb legyen mindaddig, míg a földgömb valamely vidékén a terméseknek olcsó eszközökkel való szaporítása lehetséges. És a termelés kiterjesztésének lehetőségei még óriási nagyok. Ezidőszerint a mérsékelt égöv művelhető földjeinek még csak egy kis része van feltörve. Settegast szerint\* Oroszország szibériai mezőségei, a La-Plata államok síkságai, a Misisippi savanne-jai, Texas prairiejei s a többi ezekhez hasonló, a legelőgazdaságnak alávett lapályok körülbelül 780.000 □ mértföldet foglalnak el; hozzávéve a legelő-gazdaságra utalt hegyi vidékek kétharmadát 860.000 □ mértfölddel, a legelőgazdaság által elfoglalt területet 1,640.000 □ mértföldre lehet becsülni, míg a többi gazdaságfajták területe alig terjed 120.000 □ mértföldre. Settegast ezen számítása a hetvenes évekből ered; azóta a szántóföld területe minden bizonnyal jelentékenyen növekedett. A fenti számok mégis fogalmat nyújthatnak arról, milyen viszony áll fenn a művelt és a még művelés alá vehető mérsékelt éghajlatú föld-területek között.

Emellett a jelenleg már művelés alatt álló földterület legnagyobb részén még jelentékeny mértékben lehet a gabonatermelést növelni anélkül, hogy a szaporulat egy-egy métermázsájának a mai normális gabonaárnál többre kellene kerülnie. A civilizált világ egészében a gazdaságoknak csupán egy csekély része használja ki azon összes technikai javításokat, melyek földje minőségéhez és az értékesítés viszonyaihoz képest indokolva volnának; főleg Kelet- és Dél-Európában találjuk ezt az állapotot, amelynek oka abban rejlik, hogy e vidékeken sok a latifundium és alacsony a kisgazdanépeség szellemi kultúrája. A latifundiumnak nincs szüksége a haladó belterjességre, a kisgazdák-nak pedig nincs meg a hozzávaló szakértelmük. Egyébiránt a kultúrában előrehaladottabb európai országokban is sok gazdasági és egyéb hagyomány hátráltatja a modern agrártechnika vívmányainak kellő alkalmazását és teljes kihasználását. Ám ezek a bajok már természetüknél fogva olyanok, hogy idővel ki kell küszöbölődniök. És épen az új

\* *Die Landwirtschaft und ihr Betrieb*. Breslau, 1877. II. kötet 65 lap. Idézve Hensch mezőgazdasági üzemtanában.

településű tengerentúli országokban érvényesülhet legkevésbé a hagyományoknak ilyen korlátozó ereje; ezek az országok, ha egyszer a rablógazdaság lehetőségeit kiaknázták (ezidőszerint az Egyesült-Államok keleti része már eljutott ebbe a stádiumba), habozás nélkül magukévá tehetik a modern haladó belterjességet és növelhetik gabonaterméseiket anélkül, hogy egy métermázsa gabona termelésköltségei növekednének. Tehát nem csupán szélességben, területben: de mélységben, intenzitásban is tág lehetőségek nyílnak még a mai olcsó gabonatermelés terjeszkedésére. S így amennyiben a kultüremberiség száma és életigénye a mai arányban is növekednék tovább: a gabonatermések olcsó eszközökkel való növelése még hosszú ideig lépést tarthatna a szükséglet emelkedésével. Még abban az esetben is évtizedek hosszú során át tarthatna lépést, ha az agronómia továbbfejlődése a mai nappal megállana és ha a földművelés mai technikája időközben egyetlen új fölfedezéssel sem gazdagodnék. De erre számítani épen ma nem lehet, hiszen a legutolsó húsz esztendő folyamán egymást érték a fontosabbnál fontosabb fizikai, kémiai és fiziológiai fölfedezések. Műszereink és kísérleti módszereink egyre tökéletesebbekké válnak, a természeti folyamatok titkaiba egyre mélyebben hatolunk. S így sokkal inkább lehet arra számítanunk, hogy a XX. század a földművelés technikáját nagyjelentőségű javításokkal fogja gazdagítani, semmint arra, hogy e fölfedezések elmaradnának. Sőt, úgy látszik, ezidőszerint már útban is vannak ilyenféle nagyobbszabású felfedezések. Már a múlt században történtek Angliában kísérletek arra nézve, nem volna-e lehetséges a búzát olyanformán, mint egy kerti növényt, palántáról termesztetni. A kísérletek — Kropotkin szerint — kedvező eredménnyel jártak; kitűnt, hogy hatvan métermázsa búzát, sőt még ennél is többet lehet termelni egy hektáron. Most legújabbán Demcsinszky orosz tanár kidolgozta és a gyakorlat számára értékesíthetővé tette a gabonának kerti növény gyanánt való művelését; az ő rozssal folytatott kísérletei 49 métermázsa hektáronként való középtermést eredményeztek. Az új termelőeljárást a nagygazdaság — munkaszervezetének sajátosságainál fogva — nem alkalmazhatja ugyan, a kisgazdaság azonban nagyon jól. Egyfelől a még feltöretlen, de gabonatermelésre alkalmas földek nagy terjedelme, másfelől a modern agronómia hatalmas fegyvertára és ennek előrelátható gazdagodása még hosszú időre biztosítja a szaporodó kultüremberiségnek olcsó gabonával való ellátását és kizártnak látszik, hogy a növekvő táplálékhiány mai időszakát a gabonaárak valamely erősebb emelkedése tartósan félbeszakíthatná. Sőt nagyon valószínű, hogy a kultüremberiség további fejlődése a szegényebb néprétegekre nézve ma még fennálló tápszerhiány folytonos redukciójának:

és végül teljes kiküszöbölésének jegyében fog végbemenni. Két körülmény vezet erre a következtetésre. Egyik: hogy a tápláléktermelésnek a gabonatermelésen kívül még egyéb lehetőségei is vannak. Másik: hogy épen nem valószínű, sőt inkább a népesedésre vonatkozó ismereteink mai állása szerint kizártnak látszik, hogy a kulturemberiség szaporodása a fejlődés további folyamán ugyanolyan erős maradna, mint a XIX. században volt.

\*

Előbb, mikor a még műveletlen, de művelésre alkalmas földekről volt szó, melyek a földművelés területi terjeszkedését ezidőszerint még lehetővé teszik: csupán a mérsékelt és a szubtrópusi égöv búzatermelésre alkalmas vidékeit vettük figyelembe. Vannak azonban a felsoroltakon kívül is nagy kiterjedésű és gyér lakosságú országok, melyekben óriási szabad földterületek kínálóznak a földművelés számára. Ilyenek például Közép- és Dél-Amerika forró égövi országai, Ausztrália északi része, Új-Guinea, továbbá a Szunda-szigetek a sűrűn lakott Jáva kivételével, valamint Afrika forró és nedves vidékeinek legtöbbször.

A termékenység határát tudvalevőleg a napsugarak mennyisége szabja ki, melyek után, mint második legfontosabb tényező, a nedvesség következik. Az itt felsorolt területek a földgömb legforróbb és legnedvesebb, egyszersmind legdúsabb talajú, tehát legnagyobb termékenységű vidékei. A rajtuk élő tápláléktermő növényfajok meszeszerű terméseket hoznak. Közéjük például, hogy Polynézia egy trópusi szigetének lakója, ha gyermekkorában elültet három kenyérfát: egész életére gondoskodott táplálékáról. Ha egy hektár földet a forró égöv alatt banánnal ültetünk be; körülbelül harmincszor-egyvenszer annyi tápszert produkálhatunk, mint ha ugyanezen területet a mérsékelt égöv alatt burgonyával vetjük be, (A banán gyümölcsében 20—23% szervesanyag van; az ú. n. gyümölcsbanán több cukrot, a lisztbanán több keményítőt és proteint tartalmaz.) Természetes, hogy ezt a dús termést megfelelő termésszaporító javításokkal, mint talajlazítással, trágyázással, fajtenyésztéssel, gyom- és élősdiirtással s egyéb kertészkedő beavatkozással még rendkívül nagy mértékben lehetne fokozni. Minél jobb a föld, annál messzebbmenőleg hálálja meg a művelésbeli javításokat; a forró égöv alatt az intenzitás rendkívül messze haladhat és még olyan javítások is gazdaságosak lehetnek, amilyenekre mi, a mérsékelt égöv alatt már nem is gondolhatunk.

A trópusok alatt a földművelés egy adott területen, egy adott mennyiségű munkával sokszorta nagyobb terméseredményeket képes elérni, mint nálunk, de ezenfelül a művelés intenzitását is egy sokkal

magasabb arányossági határig képes fokozni. Míg például Németország mezőgazdái egy hektár földön répatermelés útján, igen magasrendű agrártechnikával átlag 43 métermázsza cukrot képesek előállítani, addig a forró égöv ültetvényesei cukornádatermelés útján sokkal alacsonyabbrendű technikával, úgyszólván közönséges rablógazdálkodással 100—150 métermázsát. Sőt Hawaiiiban, hol amerikai vezetés alatt intenzívebb művelés folyik, 337 métermázsza cukrot állítanak elő egy hektáron, míg Németországban 87 métermázsza a maximális eredmény.\*

A föld ily nagy termékenysége aránylag kis területen is rendkívül sok ember életfeltételeinek létrehozását teszi lehetővé, minden különös megerőltetés nélkül. Erre mutat Dél-Japánnak, valamint Dél-Kína és India sok vidékének sűrű lakossága, mely saját földterületeinek terméséből él, noha a mezőgazdaság technikája mélyen az európai alatt marad.

„Jávában, Kadu kormányzóságban több mint 400 lélek jut egy négyzetkilométerre, noha sem nagyvárosok nincsenek ott, sem számbavehető ipar, és tápszereket sem visznek be. Dél-Indiában a sűrűn lakott Tanyore kerületekből nagymennyiségű rizst exportálnak. Dél-India és Jáva lakosságának kulturállapota mélyen a kínaiak és japánoké alatt marad, épígy a földművelés is.\*\*

Mekkora tápszertömegeket lehetne termelni a forró égöv alatt aránylag csekély területen, ha a termelés a modern európai agronómia színvonalán állna: arról e néhány adat elegendő fogalmat nyújthat.

Egyes tápszereket az európai társadalom már ma is kap a trópusokból. Ilyen pl. a kókuszszír, mely olcsóságánál és egészséges összetételénél fogva érezhető versenyt támaszt az európai, állati eredetű zsíroknak. Újabban hasonló, de még élesebb versenyre kel a nádcukor az európai répacukor ellen. Ballod szerint\*\*\* azóta, hogy az amerikaiak Kubát elfoglalták, oly gyors fejlődésnek indult a cukornádatermelés, hogy a nádcukor előreláthatólag öt-hat év múlva ki fogja verni a répacukrot a nemzetközi piacról, úgy hogy ennek a vámmal védett belföldi piacokon kell majd magát összehúznia. Egy harmadik trópusi eredetű tápszer a banán gyümölcse, melyből az angolok és amerikaiak ma már évenként néhány millió métermázsát fogyasztanak.

Legújabb időben a kulturállamok vezető kapitalista körei fokozott

\* Halle: *Die Weltwirtschaft*. Leipzig, 1906. — C. Ballod: *Die landwirtschaftliche Produktion*.

\*\* Prof. Dr. A. Weeikov (St. Petersburg): *Verteilung der Bevölkerung auf der Erde unter dem Einfluss der Naturverhältnisse und der menschlichen Tätigkeit*. *Petermanns Geogr. Mitteilungen*. Heft XI/XII

\*\*\* I. m. Halle: *Weltwirtschaft*-jában. 1906.

mértékben kezdik méltányolni a termelés, s a tőkeelhelyezés lehetőségeit, melyeket a forró égő vidékei nyújtanak. Az afrikai vadonban már megjelent a vasút; egyelőre ugyan szerény, legfeljebb 300—400 kilométer hosszúságú keskenyvágányú vasutak azok, melyek a tengerpartról kiindulva, a kontinens belsejébe fűrődnek: de kezdetnek ez is untig elég. Délamerika tropikus részén is megkezdődött a vasútépítés. Eddigé az európai és amerikai tőke csak kávé, kakaó, cukornád és egyéb hasonló, inkább luxuscikkeket, mint tulajdonképen való tápszereket termelő ültetvények alakjában keresett elhelyezést. Mivel azonban e termékek piaca — mint minden luxuscikké — meglehetősen korlátozott: mihelyt erősebben foglalkozik velük a tőke, hamarosan előállhat a túltermelés, amint ez például pár év óta a kávétermelésben tapasztalható. Ha tehát majd a viszonyok arra kényszerítik a tőkét, hogy nagyobb mennyiségben keresse fel a forró égövet: kénytelen lesz majd itt egy olyan termelőág után nézni, melynek piaca tágabb, mint az eddigieké.

E termelőág magától kínálkozik a közönséges tápszertermelésben, mert hiszen a közönséges tápszerek piaca nagyobb, mint bármely más árúé. S emellett a forró égőv ebben a termelőágban nem csupán versenyképes, de sőt a föld buja termőképességénél fogva messze fölülmúlja a mérsékelt égövet.

Kérdés, lehet-e a trópusok alatt a kulturemberiség számára közönséges tápszereket termelni? Mi már megszoktuk, hogy a gabona-termelést tekintjük azon kizárólagos alapnak, melyre a kulturemberiség élelmészése támaszkodhatik. A mi gabonafajtáink azonban csak a mérsékelt égőv alatt élnek meg, vagy legfeljebb olyan szubtrópusi országokban, hol a meleg tenyésztő erejét a szárazság mérsékli, mint Egyiptomban és Elő-India északi részén, de még itt is az év hidegebb részében, a mi téli hónapjainkban vetik és aratják. Ahol a klíma nedves és forró: ott a búza oly kövéren tenyészik, hogy a túlságosan buja levélfejlődés elnyomja a szemképződést. Vannak azonban tropikus gabonafajták is: a sorghum-félék, s ezenkívül a tengeri és a rizs szintén jól terem a forró égőv alatt. Igaz ugyan, hogy e gabonafélék aránylag kevésbé alkalmasak a trópusok dús tenyésztési faktorainak teljes kihasználására, mint a banán, a szágó, a kenyérfa, s egyéb gyümölcsükkel, belükkel, gyökerükkel hasznos növények, melyek tenyészete csekély területen és csekély munka árán óriási szénhidrát és proteinmennyiségeket produkálhat.

Egyáltalán sehol sincs azonban megírva, hogy a kulturemberiségnek túlnyomóan gabonából kelljen táplálkoznia, sőt ha a gabonát talán nem is nélkülözheti teljesen: táplálkozhatnak túlnyomóan egyéb növényi anyagokból is.

Hasonlítsuk össze egy napszámos, egy középsorsú hivatalnok és egy jómódú vállalkozó táplálkozását: s azt fogjuk tapasztalni, hogy a hivatalnok aránylag kevesebb kenyeret, tésztát és hüvelyest fogyaszt, mint a napszámos, de ennek fejében több tejet, tojást, húst, zöld főzeléket, gyümölcsöt, s egyéb ízletesebb és könnyebben emészthető táplálékot. Még fokozottabb mértékbeli áll ez a vállalkozó táplálkozására. Szóval minél jobb az emberi táplálkozás: annál kisebb szerepet játszanak benne a gabonafélék és a hüvelyesek. Amivel nem akarjuk azt mondani, hogy a jólétnek egy igen magas fokán a kenyér teljesen eltűnnék az emberi táplálkozásból: de minden bizonnyal fönnáll a jóléttel párhuzamosan egy bizonyos kenyérd regresszió, mely nem csupán hedonikai, de higiéniai szempontból is a táplálkozás javulását jelenti.

Különben a modern ipar számára épen nem volna megoldhatatlan feladat, hogy a lisztet, mely kenyerünk és tésztás ételeink készítéséhez kell, a gabonán kívül egyéb magvak, gyökerek vagy gyümölcsök szénhidrátjaiból és proteinjeiből állítsa elő.

Annak lehetősége, hogy a kultúrember tápszereit vagy legalább ezek nagyobb részét forróövi növénytermékekből is elő lehet állítani: előreláthatóvá teszi azt, hogy az európai és amerikai tőke, amint elhelyezést keresve, a trópusi országokba előnyomul, talán már nem távoli jövőben egy új, minden előzőnél hatalmasabb táplálékforrást fog megnyitni a kultúremberiség számára. Igaz, hogy a tőkének, míg ide eljut, még egy nagy nehézséggel is meg kell birkóznia: a munkáskérdéssel. Manapság a forróövi ültetvények az odaváló színes emberfajtákból szedik munkásaikat. E színes munkások kulturállapota rendkívül alacsony s a munkájuk termelőképessége is megfelelően csekély. Igénytelenek és alacsony értelmiségűek; a kultúrembert jellemző erélynek és előrelátásnak híjával vannak, tehát a munkában sincs kitartásuk. Ha szabad bérmunkások: lustán és keveset dolgoznak; ha rabszolgákká teszik őket, megvan munkájukban a rabszolgamunka minden hibája. Tehát nem elégíthetik ki — már alacsony értelmiségüknél fogva sem — olyan földművelés igényeit, amely fölülemelkedik a kezdetleges rablógazdaságon; a mai trópusi ültetvények művelésrendszere tényleg nem is egyéb, mint rablógazdaság. A forróövi földművelés fejlődésének igazi lehetőségét az adná meg, ha európai földműveseket lehetne odavinni és megtelepíteni, sőt óriási nyereség volna ez irányban már az is, ha európai munkások átmenetileg huzamosabb ideig, pl. 5—6 esztendeig dolgozhatnának a forró égöv alatt munkaképességük csökkenése és egészségük károsodása nélkül.

Tudvalevő, hogy a trópusi klímát az európai ember — egyéni

kivételektől eltekintve — csak pár esztendeig bírja ki egészségének veszélyeztetése nélkül s még ezt az időt is csak úgy, ha mértékletes életmódot folytat, a szeszes italt kerüli és nehezebb munkától tartózkodik. Tulajdonképpen nem annyira a meleg magas foka teszi próbára a szervezetet, mert hiszen az csak kevéssel nagyobb a mi nyári melegünknel; a forró égőnek évi középhőmérséklete vidékek szerint 20° és 26° között váltakozik; a Nagy Magyar Alföldön is kitesz a júliusi középhőmérséklet 22—23 fokot. A baj ott van, hogy a trópusok alatt ez a magas hőmérséklet egész esztendőn keresztül, éjjel-nappal tart igen csekély ingadozással. Főleg a napi hőingadozás csekélyisége okoz bajt; a forró nappalok után nem jönnek hűvös éjszakák, és az elbágyadt szervezet nem részesülhet nyugodt és üdítő álomban, melyre oly nagy szüksége volna. Növeli a meleg bágyasztó hatását a levegő nagy nedvessége, mely állandóan 80% körül mozog; a test nem hűlhet le párolgás útján. Pedig a párolgásra annál nagyobb szükség volna, mert a meleg szomjúságot csinál és sok vizet vétet föl a szervezetbe, ami azután a vesék munkájának jelentékeny növelésére, s e szervek megerőltetésére vezet. Hasonló nagy és erőltető munka hárul a tüdőre, a szívre és a bőrre a meleg ellen való védekezésben. A meleg okozta bajokat tetézik a fertőző betegségek (a különböző lázak, dysenteria, pestis, hagy máz, álmokór stb.), melyek otthonosak a forró égő alatt, s amelyeknek az ott tanyázó európainak amúgy is elbágyadt szervezete gyakran esik áldozatul.

Számbavéve mindezen szörnyű nehézségeket: tiszta lehetetlenségnek látszik, hogy európai munkások a trópusok alatt nagyobb számban megtelepedhessenek, s ott földművelő munkát folytathassanak. Mindamellett kár volna ítéletünket elhamarkodnunk; a modern termelőmód, a modern tudomány ezer és ezer diadala óvatosságra int a lehetetlenségek fölállítása körül. Kérdés, vajon a most szóban forgó nehézségek olyanok-e, hogy elhárításuk lehetősége felől már előre kétségbe kelljen esnünk; és nem várható-e sokkal inkább, hogy az európai ember keze és elméje győzedelmeskedni fog rajtuk is, mint már eddig is sok ezer és ezer leküzdhetetlennek látszó természeti akadály fölött. Ha az orvostudomány meg tud birkózni a trópusi fertőző betegségekkel, ha a technikai tudományok meg tudják teremteni a trópusi meleg ellen való védekezés lehetőségét: akkor misem tartóztatja fel többé az európai települőknek a természettől dúsan megáldott trópusi vidékek felé való áramlását, s akkor a kulturemberiség a termelés egy új, fölötte hatalmas lehetőségével fog gazdagodni,

Az olvasónak talán az a benyomása, hogy a tropikus vidékek betelepítésének kérdése egy távolfekvő probléma, mellyel a reális

gazdasági kutatásnak nincs mit törődnie. Tíz évvel ezelőtt még jogosult lehetett ez a föltevés, ma már nem az. Két gazdaságilag előrehaladott ország nagyon komolyan foglalkozik tropikus vidékeknek fehér munkásokkal való betelepítésével, mely ezen országokban az aktuális gazdasági problémák sorába lépett. Az egyik ország Ausztrália, melynek forróövi részéből a Commonwealth újabb munkásügyi törvényei kizárták a színes munkásokat. Ez a rendszabály nagy zavarba hozta a cukornádültetvényeseket, kik munkások híján válságba kerültek. Erre aztán a kormányzat prémiumot tűzött ki minden tonna nád-cukorra, melynek nádját fehér munkások produkálták s ezzel a kérdést gyakorlatilag fölvetette.

A másik ország, hol e problémával foglalkoznak, a Német Birodalom. A német kapitalizmusnak szüksége van földművelő gyarmatokra, de a birodalomnak csak a forró égöv alatt vannak erre való nagykiterjedésű, gyér lakosságú és termékeny talajú birtokai. Ezért vetődött fel a kérdés, nem lehetne-e ezeket német földművesekkel betelepíteni? A trópusi fertőzőbetegségektől a német orvosok nem félnek; Koch, a tekintélyes orvosprofesszor, azt állítja, hogy a malária, s egyéb fertőző nyavalyák nem szükségszerű kiegészítői a forróövi klímának és nem is lépnek föl mindenütt; hogy uralmuk oly erős és kiterjedésük oly nagy: ezt nem annyira a forró klíma okozza, mint sokkal inkább az egészségügy terén való elmaradottság, mely a forró világréseket jellemzi; a színes emberfajták piszkos és egészségtelen életmódja, a fertőző betegségek tanulmányozásának, s ellenük irányuló célszerű intézkedéseknek teljes hiánya. Ám újabban nagy lépésekkel halad előre a trópusi higiéné, melynek kialakulása — amint Koch reméli — tropikus országokban épúgy gátak közé fogja szorítani a fertőző betegségeket, mint Európa területén, ahol pár száz évvel ezelőtt szintén igen nagy volt a fertőző betegségek pusztítása.

Nocht, a trópusi higiénéről szóló tanulmányában, ugyannerre a konklúzióra jut. „A trópusi fertőző betegségek épen nem közvetlen szükségszerű következményei a trópusi klímának, hanem csak ennek egyelőre nagyon elterjedt, de elkerülhető, s a jövőben remélhetőleg mindinkább háttérbe szoruló kísérő jelenségei. Nagyon jól elképzelhetünk két forróövi országot teljesen egyenlő klímával (nap-sugárzás, meleg, csapadék, légnedvesség stb.), sőt egyenlő talajformációval is, mely két ország közül az egyik súlyosan maláriás, a másik teljesen lázmentes lehet. Tényleg vannak, nem csupán magános óceáni szigetek, de a kontinensek partjain vagy belsejében elterülő kiterjedt vidékek is, valódi tropikus éghajlatúak, lagúnákkal és mocsarakkal megrakottak, amelyek mégis maláriamentesek, és pedig azért, mert



a maláriát még nem hurcolták be oda. Ugyanez áll a sárgalázra s a többi tropikus fertőzőbetegségre nézve is. Inkább véletlen, habár részben erősen meggyökeresedett viszonyok azok, melyek a tropikus fertőzőbetegségeket sok helyütt otthonossá tették, amely viszonyok azonban erőteljes, tervszerű, fáradhatlan munkával kiküszöbölhetők . . .”

„... A forróövi klíma önmagában véve épen nem oly elviselhetlen az európaira nézve, amint ezt általában föltételezik.”

„Minél mélyebbre hatolt megismerésünk a tropikus betegségek lényegébe, annál szűkebbre szorult össze a valódi klimatikus betegségek, vagyis a trópusi klíma által közvetlenül, egyéb kártevő tényezők közreműködése nélkül okozott betegségek köre . . .”\*

Újabbban már gyakorlati eredmények is tanúskodnak arról, hogy a trópusi fertőzőbetegségeket, megfelelő egészségügyi rendszabályok alkalmazása által nagy mértékben, sőt teljesen meg lehet fékezni, amint ezt például az amerikaiak Kuba szigetén igen szépen megmutatták.

Tehát épen nem hiányzik a módja és lehetősége annak, hogy a forró égöv alá költöző európai meg legyen kímélve a fertőző betegségektől, melyek ma oly nagy mértékben megnehezítik ott tartózkodását. Ám ez magában nem elegendő, hiszen, amint láttuk, a légkör állandóan meleg és nedves állapota, mely bágyaszt és gyöngít, magában is lehetetlenné teszi az európai ember számára, hogy rendszeresen végezze azt az erőfeszítő munkát, mely a föld művelésével jár. Tehát a megtelepedés nem csupán a betegségek ellen követel védekezést, de a meleg ellen is. Ha az európai emberfajta be akarja telepíteni a forró égövet, védekeznie kell itt a meleg ellen nem kevésbbé, mint északon a hideg ellen. A meleg ellen való védekezés azonban nehezebb és komplikáltabb, mint a hideg ellen való. A szabadban, hol a védekezés eszköze csak a testen hordott ruha lehetne, ki van zárva a hőség ellen való védekezés, — védelmet csupán zárt helyiség nyújthat. Csakhogy a földművelés már természeténél fogva elkerülhetlenné teszi a szabadban való tartózkodást; a mezőgazdasági munkák legnagyobb részét lehetetlen másutt végezni, mint a szabadban. Tehát az európai, na a trópusok földjét művelni akarja, semmikép el nem kerülheti, hogy legalább a nap egy részén át, a forróövi légkör közvetlen hatásának kitéve ne legyen.

Hihető azonban, hogy az európai munkás egészségének és munkarejének fentartásához nem szükséges, sőt nem is kívánatos, hogy a szabadban való munkától tartózkodják. Mert hiszen a trópusi légkör

\* Med. Prof. Dr. Nocht: *Tropenhygiene*. Leipzig, Götschen, 1908. 64—66. 1.

bágyasztó és gyengítő hatása nem annyira a meleg magas fokából, mint inkább szünetlenségéből ered, abból, hogy a munkás, ki a hőségben dolgozott és elbágyadt, pihenő ideje, szórakozása, alvása idején is a meleg hatásának van kitéve. A szervezetnek nincs módja arra, hogy kiheverje a melegség hatását. Helyezzük a munkást az üdülés s az alvás idejére egy mesterségesen hűtött levegőjű, kényelmes lakásba, ahol nyugodt, üdítő álmot találhat, ahol bőre, tüdeje s egyéb szervei föl vannak mentve azon külön munka alól, melyet a szervezetnek a meleg ellen való védekezése rájuk hárít: ez esetben több mint valószínű, hogy a munkás állandóan jól fogja érezni magát, ereje nem lankad és huzamos időn át is kibír napi nyolc óra szabadban való munkát, egészsége minden lényeges hátránya nélkül. Természetes, hogy ily rendszert alkalmazva, a napi munka idejéül nem a déli órákat kellene kiválasztani, mikor a nap legerősebben tűz, hanem ellenkezőleg, a nap leghűvösebb részét, esetleg az éjjeli órákat. Manapság, mikor hatalmas és olcsó világítóeszközökkel rendelkezünk (melyek hozzá még állandóan javulnak és tökéletesednek), éjjel is lehet a szabadban dolgozni, amely esetben a munkás a nappal legforróbb részét átaludna a mesterségesen hűtött levegőjű és elsötétített lakásban. Az éjjel mégis csak hűvösebb valamivel, mint a nappal; a napsugárzás mindenesetre elesik. Vannak különben forróövi országok, melyekben az éjszakák jelentékenyen hűvösebbek a nappaloknál, sőt úgylátszik, az ilyen vidékek a tropikus szárazulatok területének igen nagy, talán felénél nagyobb részét foglalják el. Hűvös éjszakákkal van megáldva többek között az Amazon völgye, egy óriási rónaság, mely terület dolgában fölér Európával; hasonló nagy és összefüggő terület a közép-afrikai fensík, mely a tropikus Afrikának kétharmadát borítja, s amelyen az éjszakák szinte fázósan hűvösek. Ilyen és hasonló tájakon az európai földművelőnek alig kell valamit szenvednie a melegtől, ha munkája és a szabadban való mozgása idejéül az éjszakát választja ki, s a nappal forró részét mesterségesen hűtött lakásban tölti.

Eképen a trópusi meleg ellen való védekezés kérdése összezusgorodik a munkaterület éjjeli megvilágításának, s a lakásbéli levegő lehűtésének kérdésévé.

E kérdéseket már a lakásépítésnek, a hűtőtechnikának, a világító technikának mai állása mellett is megoldhatóknak lehet tekinteni, pedig a technika ezen ágai éppen nem állapodtak meg, sőt ma is gyors fejlődésben vannak.

Az előadottakkal szemben több ellenvetést lehetne fölhozni, melyek közül csak a legjelentékenyebbekre térünk ki. Föl lehetne hozni például, hogy a forró égöv alatt, hol a szervezet tudvalevőleg

érzékenyvé válik a hőingadozások iránt és 7—10 fokos hősüllyedésre már meghűléssel reagál, nincs veszélyek nélkül a lakás levegőjének mesterséges lehűtése, mert a szabadból a lakásba való belépés minden alkalommal hősüllyedésnek teszi ki a testet.\* Ez a körülmény tagadhatatlanul nehézségeket rejt magában, de nem olyanokat, hogy ne lehetne őket megfelelő rendszabályokkal elhárítani; sőt e célra valószínűleg elegendő, ha a települő, valahányszor a lakásból a szabadba vagy a szabadból a lakásba lép, ruházata módosításával alkalmazkodik a hőváltozáshoz; be lehet ezen felül úgy is osztani a napi életmódot, hogy lehetőleg kevésszer kelljen a lakás küszöbét átlépni. Különben valószínű, hogy abban az európaiban, ki minden 24 órából tizet-tizenötöt zárt helyiségben, hűtött légkörben fog tölteni, ki sem fejlődhetik, a forróövi embert jellemző érzékenység a hőingadozások iránt, mert ez az érzékenység a magas hőfok éjjel-nappal való változatlanságának következménye. Világos, hogy az emberi szervezetet, miután hosszú időn át alkalmazkodott egy és ugyanazon, változatlanul magas hőfokhoz, a levegőnek már kisebb lehülései is kiforgatják egyensúlyából: de ez az érzékenység nem fejlődhetik ki, ha a szervezet napról-napra egy bizonyos napszakban szabályosan visszatérő lehülésnek van kitéve, melyhez különben a ruházat változtatásával is alkalmazkodhatok. Hiszen a Szaharában és a Lybiai sivatagban uralkodó éghajlat, perzselő forróságú nappalaival és hideg, szinte fagyos éjszakáival nem egészségtelen az európaire nézve, sőt betegeket küldenek oda gyógyulás végett.

Föl lehetne továbbá hozni azt az ellenvetést, hogy a lakások levegőjének mesterséges lehűtése drága és így nem fizetődik ki; drága mindenekelőtt a jég, melyet a forró égöv alatt mesterségesen kell készíteni; drága továbbá a szellőztetés, melynek szintén mesterségesen, motorikus erővel kellene történnie. Ezek tisztán technikai kérdések, és mint ilyenek is főleg a motorikus erő olcsóságának kérdései, mivel hogy ez utóbbi körülményen fordul meg a műjég olcsó termelése is. Eltekintve attól, hogy a fizika és a vegytan legújabb haladása általában a motorikus erő olcsóbbodását ígéri: van két hatalmas erőforrás, melyet sehol sem lehet oly könnyen és olcsón kihasználni, mint a forró égöv alatt. Egyik a szél, mely a legtöbb tropikus vidéken rendkívül szabályosan és állandóan fúj, másik a napsugár, mely ugyanott pazar bőséggel omlik a földre. A napsugarak motorikus célokra való fölhasználásának kérdése ma már nagyon közel van ahhoz, hogy megoldottnak legyen tekinthető és valószínű, hogy már a közel jövőben sehol sem lehet oly olcsón motorikus erőt termelni, mint épen ott, ahol a nap a legforróbban süt.

\* Weeikow i. m.

Mindamellettt több mint valószínű, hogy a forró égöv alatt az európai munkás olyan ellátása, mely mellett ez jól érezze magát és munkaerős maradjon, többre fog kerülni, mint azon életmód, melyet a mérsékelt égöv alatt folytat. Ámde a tropikus föld termékenysége is nagyobb a mérsékelt égöv alatt elterülő földekénél; az előbbinek buja termőereje aránylag nagy termelő költségeket is pazarul meghálálna. Föl lehetne továbbá hozni azt az ellenvetést, hogy az éjjeli életmód, melyre az európai földművelő a trópusok alatt kényszerülne, már magában véve egészségtelen és főleg a szemet rontja, mert hiszen még eddig nem találtak föl olyan világítást, mely a napvilágot teljesen pótolná. Azonban épenséggel nem valószínűtlen, hogy még föl-találhatjuk. Lehet különben, hogy az európai emberfajta sohasem fogja annyira vinni, hogy technikai segédeszközeivel tagjai számára a forró égövet huzamosan, generációkon át lakhatóvá tegye. Ha azonban csupán azt el lehet érni, hogy az európai munkás átmenetileg több esztendőn át, egészsége veszélyeztetése nélkül és munkaerejének teljes kifejtésével művelhesse a földet a forró égöv alatt: már ez magában óriási nyereség volna a termelőerők számára.

Fel lehetne hozni még sok más ellenvetést; a legnyomósabbakat valószínűleg a gyakorlat maga fogja felhozni. Hihetetlen azonban, hogy a kultur-emberiség, mely már annyi nehézséget legyőzött, ne tudjon megbirkózni olyan természeti akadályokkal, melyek elhárítása elvileg nem lehetetlen. Különös, s az emberi kultúra történetében még eddig ismeretlen képet nyújtana valamely a forró égöv alatt elterülő ország, melynek lakói éjjel dolgoznának és a nappalt zárt helyiségben, mesterségesen alkotott higiéniai föltételek között töltenék. Ám ez is csak egyike volna a fejlődő emberi kultúra ezer és ezer olyan jelenségének, amelyre előzőleg nem volt példa. Annyi bizonyos, hogy a kulturemberiség idővel ki fog használni minden gazdasági lehetőséget, ami közel esik hozzá. És a forró égöv legtöbb vidéke már ma úgy szólva szomszédságunkban van; a közlekedőeszközök fejlődése egyre könnyebbé teszi úgy az utazást, mint a szállítást; a mindegyre tökéletesebb konzerváló eljárások lehetővé teszik, hogy a forró égöv romlandóbb terményei is aránylag csekély költséggel friss állapotban kerüljenek hozzánk. El sem lehet képzelni, hogy az európai és amerikai társadalom a táplálékszükség hatásai alatt sínylődjék, midőn néhány ezer tengeri mérfölddel odébb a földgömb legdúsabban termő földjei terülnek el és csak a művelő kezét várják, hogy azután a tápszerek soha sem látott bőségét ontsák magukból.

Az itt előadottakkal csupán illusztrálni akartuk azt az el nem vitatható igazságot, hogy a termelőeljárások mai fejlettsége és tapaszt-

talható továbbfejlődése, úgy a közelebbi, mint egy távolabbi jövőre nézve a tápláléktermelés oly gazdag és sokoldalú eszközeit adja a kulturemberiség kezébe, hogy ezeket tekintve képtelenségnek látszik az az állítás, hogy a tápszerbőség mai időszaka befejezéséhez közelednék. Épen ellenkezőleg: a tápszerbőség állandó fokozódására lehetünk elkészülve és kizártnak látszik, hogy ezt az irányzatot — apró visszaesésektől eltekintve — a táplálék-szükség irányzata huzamosan félbeszakíthatná.

Sőt lehet, hogy a táplálékszükség emberileg belátható időn belül egyáltalán nem fogja többé meglátogatni a kulturemberiséget. E föltevésünket arra az újabb időkből tapasztalt jelenségre alapítjuk, hogy a jólét és az értelmiség bizonyos magasabb fokán csökken, sőt egyáltalán megszűnik a nép továbbszaporodása.

Ha ez időszert összehasonlítjuk azon országokat, hol a nép legszélesebb rétegeinek jóléte a legnagyobb, a gazdaságilag elmaradottabb európai országokkal: azt fogjuk látni, hogy a nép szaporasága az előbbieken sokkal kisebb, mint az utóbbiakban. Köztudomású például, hogy az Egyesült-Államok népessége korántsem szaporodnék oly rohamosan, ha nem tódulnának az országba újabb és újabb milliók a gazdaságilag elmaradottabb és szaporább európai népek fiaiból; mert csak az új bevándorlók szaporodnak erősebben, míg a régebben bevándorlott és amerikanizálódott lakosság száma stagnál. Ausztráliában hiányzik a lakosság ezen folytonos kiegészítése szapora néptömegekkel s itt aztán lassú is a népesedés menete. Fel-tűnő itt, hogy a születések számának csökkenése az utolsó emberöltő folyamán lép fel\* s összeesik a társadalmi jólét és értelmiség gyors emelkedésével. Európa nagy országai közül Franciaország dicsekedhetik a nép széles rétegeinek legnagyobb jólétével, s a nép szaporodása is itt a legkisebb. Már az angolok, valamint a skandináv népek szaporábbak; még szaporábbak a németek, bár az utóbbiaknál is hanyatlak a szaporaság azóta, hogy gazdasági és kulturális életük á fejlettség magasabb fokára jutott.\*\* Az olaszok, az osztrákok és a

\* 1000 főre esett

1861-ben	41,91 születés
1881-ben	34,43
1901-ben	26,90

(Hassert: *Landeskunde und Wirtschaftsgeographie des Festlandes Australien*. Leipzig, Göschel, 1907. 94. l.)

\*\* 1000 lélekre jutott

1875—84 között évente	40,0 születés
1885—94	37,8 „
1895—904	36,6 „

(Neuhaus: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte im neunzehnten Jahrhundert Kempten und München*, Kösel 1907. 169. l.)

magyarok szaporodása gyorsabb a németekénél. Európa három nagy népcsaládjá közül a szlávok vannak gazdaságilag leginkább elmaradva, ugyanők egyszersmind a legszaporábbak.

Vannak, kik az egyes népek kisebb vagy nagyobb szaporaságát a faj kisebb vagy nagyobb biológiai erejére vezetik vissza. E fölfogás szerint az ifjabb kultúrájú fajok szaporodása erősebb, mint a kultúrában elaggott fajoké, ami csak annyiban fedí a valóságot, amennyiben az ifjabb kultúrájú népek gazdaságilag alsóbbrendűek. De lám a régi kultúrnépek is szaporák, ha gazdaságilag elmaradottabbak és az ifjabb fajok is szaporátlanak, ha jólétbe kerülnek. Európa legrégebb kultur-fajtája, az olasz, össze nem hasonlíthatóan szaporább, mint a yankee, pedig ez utóbbi ifjabb kulturfajokból keveredett össze, sőt mint keverék-faj, a vérkeresztezés felfrissítő hatását is élvezi. A szaporaság tehát a jólét és az értelmiség fokától függ, nem pedig a fajtól.

Igazolja ezt az eredményt egyazon fajtájú népek különböző társadalmi osztályainak összehasonlítása is a szaporodás szempontjából, Itt is azt látjuk, hogy az aránylag jólétben élő középosztályok tudatosan korlátozzák szaporodásukat mesterséges eszközökkel. Ellenben a dolgozó nép csekély jövedelmű rétegei mértéktelen szaporodásra hajlandók, nem törődve azzal, vajon a világba helyezendő gyermek létének gazdasági föltételei megvannak-e vagy sem. A jóléttel s a velejáró nagyobb értelmiséggel együtt föllép az előrelátás, s az a kívánság, hogy a szülő *standard of life*-ja a gyermek számára biztosítva legyen, ami azután arra indítja a szülőket, hogy két-három gyermeknél többet ne helyezzenek a világba. Idehat a nők szépségkultusza, s egyéniségük szabad kifejllesztésére való törekvésük, mely a kultúra magasabb fokán föllép; — az ilyen nők lehetőleg elkerülik a túlságosan szapora szülést, valamint a sok gyermekkel való vesződését, mely megtámadná szervezetüket és lekötné minden erejüket.

A jóléten kívül, melyet ma észlelünk, már maga a modern termelőmód is a szaporaság korlátozására vezet, mert növeli a munkás értelmiségét és lehetővé teszi a nő számára, hogy önállóan megélhessen.

Azok, kik a táplálékszükség visszatérését várják, arra számítanak, hogy a társadalom szaporodása a jövőben is ugyanolyan arányú lesz, mint eddig volt, ellenben a tápszerek termelését hovatovább nem lehet majd olyan arányban kiterjeszteni, mint az utolsó emberöltő folyamán. E számítás azonban nem fog beütni azon esetben, ha a társadalom még a termelés összes lehetőségeinek kimerítése előtt eljut az általános jólét s az általános gazdasági előrelátás egy olyan fokára, melynél fogva aztán saját szaporodásának korlátozásával fogja megelőzni a táplálékszükség bekövetkezését, mely a továbbszaporodással

járna. Akkor aztán bekövetkezhetik és emberileg belátható időnkig eltarthat azon ideális elv uralma, hogy a társadalom sohase álljon több tagból, mint amennyinek számára elegendő táplálékot lehet termelni.

Napjainkban a társadalmi jólét legmagasabb fokára jutott országokban föltaláljuk ezt az irányzatot, már pedig ezek az országok a fejletlenebbeknek saját jövőjük képét mutatják. Másfelől a földgömbön a tápláléktermelés kiterjesztésének közelebbi és távolabbi lehetőségeit oly mennyiségben találjuk, hogy még folytonos, nem hanyatló népszaporodás mellett is megvolna — talán évszázadokon keresztül — a táplálékhiány növekedésének kilátása. Egyfelől a hatalmasan táguló élelmikörnek, másfelől a szaporodáskorlátozás máris mutatkozó jeleinek egybevetése remélnünk engedi, hogy a társadalom el fog jutni a szabályozott szaporodás állapotába, még mielőtt a rendelkezésére álló — és időközben növelhető — élelmi kört kitöltené.

A kultúra szempontjából kívánatos lenne, hogy így legyen. Mert a kultúra és a tápszerbőség között szoros összefüggés van. Magas kultúrájú népek abban különböznek az elmaradott népektől, hogy számukhoz viszonyítva nagyobb tápszer mennyiségeket képesek termelni, mint emezek. A kultúra haladása egyértelmű a tápszerek termelésének könnyebbé válásával.

Világosan következik ebből, hogy a kisgazdaság fejlődése, s a kisbirtok térhódítása, melynek előfeltétele a tápszerbőség: a kultúra haladásával párhuzamos. Ellenben a kapitalisztikus nagygazdaság és a nagybirtok, melyre a tápszerbőség visszafejlesztő hatással van, a amelynek táplálékszükség kell, hogy fejlődhessék: a kultúra hanyatlásával szolidáris.





## Michower Eszter: Jegyzetek a nemek pszichológiájához\*



A múlt század nagy szociológiai irodalma, a marxizmusé elsősorban, az emberi társadalom önfentartási erőinek a tudatos megismerése volt. A marxizmus nemcsak a történelmi materializmus megalapítója, a társadalmi alakulások gazdasági vezérmotívumainak a megtalálója volt, hanem az örök emberi *Umwertungsprozess* elméletét tudományos rendszerbe hozta s felderítette az emberi önfentartás fokozatait is. Csakhogy a belső okfejtésnél a marxizmus egyik szemét behunyta és egy lépést átugrott. Ott t. i., amikor az önfentartás motívumából — az egyesek gazdasági önérdékéből — magyarázza az össztársadalom alakulását. A természetnek nincs ily könnyű dolga: a pusztá önérdék motívumából nem alakulhat összesség. Az önérdék motívumának a logikája az, hogy csak önönmagáért harcol a másikkal, a gyengébbnek az örök leverésére, de ebből egymagából nem alakulhat még emberi összetartozás, emberi társadalom, amelyben — hacsak elvben is — egyenlőnek mondatik a gyengék és erősek joga és amelyben a gyengék is — sőt ezek legfőbbképen — képezik az összetartozás elemeit.

Máshonnan ered a gyengéknek és erőseknek ez az egyenlőség! elismerése, mint a pusztá önfentartásból és annak fokozataiból. A marxizmus kifejejtette a fajfenntartás csekély alaptörvényét s ennek nagyon is különböző voltát az önfentartás természetével szemben és ezért teóriája csak egyoldalú igazságot jelentett.

Nem véletlen, hogy a szocializmussal, az öntudatos osztályharccal egyidejűleg, a nőkérdés is szociális problémává vált. És ez a kérdés nem a szocializmusból, a történelmi materializmusból érthető és oldható meg elsősorban, hanem a lét másik alaptörvényének: a fajfenntartás lényegének tudatos megismeréséből. Ezért vált a feminizmus s főleg a szexuális probléma másik szociális kérdéssé.

\* Ezeket a fejtegetéseket, bár azok nem mindig felelnek meg a tudományos kutatás bevett formáinak, „szívesen közöljük, mert olykor szubjektív-rapszodikus nyelvükön is új, fontos és elhanyagolt kérdésekre mutatnak rá.



A tudományos eredmények ezen a téren sajnos még igen csekélyek. Még nagyobbára orvosi — azaz anatómiai és biológiai — kutatások nivóján állanak. S bár már ezek révén is sok új igazságra rájöttek, sokkal több még az ezeket kísérő temérdek hazugság. Az orvosi tudomány nagyjai, akik fizikai ismereteik útján kutattak a női psziché után, rendszerint a maguk férfikarakterű igazságaira következtetnek a nőnél s így „örök eredmény” gyanánt hirdetik: vagy azt, hogy a nő egyenlő a férfival, vagy azt (ami gyakoribb eset), hogy a nő nem egyenlő a férfival, alárendelt lény s mégis csak a férfi a világ jogos vezetője és uralkodója! (Lásd Avenarius, Lombroso, Moll, Möbius stb. műveit s a jelen szexuál-pedagógia német irodalmát). Akadnak ugyan már nemi pszichológusok is (költőkön kívül), kik lélektanilag kutatnak a nő nemi mivolta után, de ezek egyrészt még experimentálnak, másrészt még igen gyengék, zavarosak. Egy hatalmasuk volt: Weininger. (*Geschlecht u. Charakter.*) E fiatal ember lelkét tövig rázkódtatta meg e kérdés mélységes problémája és ifjú egyéniségének minden erejét s akarását vetette munkájába, melyet megváltó cselekedetnek érzett. S mégis utólérte őt is a tragikum. Nem abban, hogy öngyilkos lett, hanem hogy férfi volt: hatszáz oldalon keresztül kénytelen a nő pszichéjével foglalkozni, kénytelen bevallani, hogy a nő az emberiség legkifürkészhetetlenebb rejtélye, de a végén konstatálja, akárcsak a középkori francia érsekek kongresszusa, amely szintén a nők miatt ült össze: nincs a nőnek lelke s kimutatja ő is, hogy csak a férfi Énje egyedül jogosult a világ uralmára s a halhatatlanságra . . .

Több eredménnyel volt a feminizmusra nézve a valamivel objektivebb történelmi kutatás. Az érdek-perspektívák határain túl, a távoli történelmi képeken nem kerülhette ki a szociológus vizsgáló szemét az anyaság fontos tényezője és ennek befolyása a történelem alakulására, bár a megfordítottját, a történelem befolyását az anyaságra, keresték. Kitudódott ennek révén, hogy a nő nemcsak a híres anyajog korszakában, hanem — amint ezt egy francia szociológus, Richard, most megjelent könyve gazdag etnológiai és jogi tanulmányok alapján kimutatja — épen a patriarkális viszonyok korában, tehát ép elnyomatása alatt, abban a stádiumban, amikor a férfi abszolútizmusa, mindenhatósága látszólag mindenre kiterjedt: épen akkor töltötte be a nő anyasága s tipikus asszonyi volta révén, a történelemben csendesebb, de kulturjelentősebb szerepeit. A férfi hangos, brutális történelmi zaja mögött a nő, családi helyzetében, az a nagy többségi faktor volt, amely az igazi haladás alapföltételeit, az összetartozás s a béke eszméjét szolgálta; ő képezte nagyobbára a civilizáció produkáló s alkotó elemét, konzerváló természetével pedig a haladáshoz szükséges örök aiapbazist tartotta fenn. S ezzel kapcsolatban ez a szociológus végre felteszi azokat a rég felmerült kérdéseket: Nem-e túlságos egyoldalú értékelés alá vettük eddig azt az állítólag kizárólagos férfibirtokot: az egyes zsenit s ennek jelentőségét a történelemben? Vajon szociális szempontból nem-e ép oly fontos tényező-e a zsenire a többség föltétele, mint a többségre a zseni? és végül lehet-e, szabad-e a zsenialitást, ezt az összprodukcióját a társadalomnak egyes emberi tulajdon-

ként tekinteni? Nem-e ugyanoly fontos erőtenyezője a történelemnek a nők konzerváló képessége, mint a férfi-zseni és talentum variáló képessége? S elfogulatlansággal mutatja ki Richard konkrét adatok alapján, hogy a kultúra, az etika és esztétika történelmi oroszlánrészét tulajdonképpen a nő szolgáltatta, amint a nőiességben, az anyaság szolgálatában rejlik egyáltalán a társadalom kulturfaktora, míg a férfi része a harc: a gazdasági s politikai küzdelem.

De a feminizmus kérdésének lényege mélyebben keresendő, mint a történelmi jog fejlődésében s ennek társadalmi alakulásaiban. Mindennemű társadalmi alakulás az ember — nő és férfi — bensőjéből veszi eredetét. Ebben, a nő és férfi alaptermészetének a megismerésében, rejlik tehát minden társadalmi jelenségnek a nyitja és helyes megértése.

A keret itt szűk beható pszichológiai fejtegetésekre, de talán sikerül körvonalakban a kérdés lényegére rámutatni.

Weininger mondta, hogy a nemek nemi alapvoltában rejlik a nemek karakterisztikuma, egész létvoltuk alapmotívuma. De talán a tudomány, sőt talán még a modern feminista mozgalom engedelmével is állíthatjuk, hogy az önfentartásból, illetve ennek emberi fázisai-ból, a férfinak, míg a fajfentartás emberi fokozataiból a nőnek jutott ki a nagyobbik rész. Ez az ő primer nemi jellegük. Vagyis a nőnek az önfentartásból, a férfinak a fajfentartásból s a szerelemből csak szekundér, csak másodrendű szerep jutott. Még pedig úgy látszik olyképen, hogy primer alapsajátosságuk az örök természettörvényi alapvoltuk, a másodlagos pedig kulturnevelési eredmény, az emberi történelem szülöttje. Ezt úgy értem, hogy a fajfentartás módoszatai a férfinál épúgy, mint az önfentartás föltételei a nőnél, a történelem, a civilizáció és kultúra haladása vagy visszaesése szerint alakulnak és változnak, míg elsődleges alaptörvényeik, a nőnél a fajfentartás, a férfinál az önfentartás, általában, nem változik s belülről kifelé minden körülmények közt érvényre jut. Sőt, úgy látszik, hogy az örök szekundér részüket is csak az eredeti nemi alapkerakterük jegyében és csak saját alapvoltuk támogatására követik. Így p. o. a nő alapjában azért követi a „reális élet”, a létért való küzdelem, neki másodrendű érdekvilágát, hogy ennek segítségével érvényre juttathassa szerelemvilágának, nemi alapkerakterének az igényeit, míg a férfinak valójában legszociálisabb, leghumánusabb, vagy legérzelmibb törekvése is csak az önérvényesülésnek szól; csak ennek a biztosításáért, esetleges kiterjesztéseért követi a közösség, az együttérzés, a szociális, vagy a családi élet követelményeit.

A férfi alapvoltának, az önfentartás tipikus nemi megnyilatkozásának a mikéntje elég ismeretes előttünk. Más tevékenységét úgy szólván még nem is ismerjük. Hangos, lármás küzdelmes voltával tele van kezdettől fogva az egész világ. Minden, az egész történelem, a gazdasági épúgy, mint az erkölcsi, a gyakorlati élet institúciói épúgy, mint a tudományos elméletek csak róla szólanak, őt hirdetik, verejtékes küzdelmét, munkáját, önhitét, csalhatatlanságát, kiváltságosságát

énjének örök dicső uralmát, halhatatlanságát. S önalkotta bálványainak templomát emel a történelem s folyik az önimádás, a durva önzés évényesülése, majd alázatoskodó önámítás mögött, majd nyíltan kérkedő otromba göggel. A szent megváltó munkát rabigává tette és ostorcsapásai alatt mint fenevadak kergetése folyik a harc, a verejtékes küzködés s a gyakran ész- és célnélküli vad hajsza, a pusztulás s az öndicsőítés himnusaiba öregek s rokkantak nyöszörgése, nők és gyermekek jajgatása vegyül. Mindig a kultúra, mindig az igazság és szépség jegyében a művészet hozsannájával indul el a férfi a világműzdelemben s vele s mellette örökösen ott is van az igaz isteni szikrája, de valóban örökösen győzött és győz rajta a pillanatnyi önérdék úgy, hogy az örök kultúrtörékvés ürügye alatt, valójában csak az önzés érvényre juttatásának, az öndicsőítésnek szolgált. A művészet, az igazság s mindaz, amit igazi kultúra alatt értünk, a férfínál eddig mindig az elűzött ifjabbik fiú szerepét vitte az idősebbikkel, a birtokok örökösével szemben. Ez a férfi önszemélyfentartó alapkarakterének örökös győzelme, az ifjabbik, a szekundér, fajfentartó, vagyis a szeretet kulturális alap-faktorával szemben. A vagyonbirtokló „én” évényesülése képezi a férfi örök elsőrendű érdekvilágát s a kultúrértékekért való harckonfliktusaiban örökké ez marad a győző. Néha pillanatra kijózanul az „öreg” az öndicsőítés tompa mámorából s megemlékezik első régi, istentkereső vágyáról s ekkor visszahívja, visszasírja elűzött ifjabbik testvérét, de már csak hogy békét kössön vele öreg lelkiismeretének a megnyugtatóására . . . Egy ilyen pillanatot az öreg történelmi Ádámnak képezte p. o. a marxizmus is és kijózanodva szól a kor legerősebbje:

Hazugság, ürügy volt isten, vallás, szentség — a birtokló „én” volt a történetek igaz rugója — erősek s gyengék, birtokosok s nem-birtokosok osztályharcaiból állt igazán a mi kultúrtörténelmünk, a mi istenalkotta emberi társadalmunk — ez az igazság; de most „világ proletárjai egyesüljete”, az össztartásban, az együttességben rejlik az igazi emberi erő! . . . És „egy az összességért, az összesség egyért” s „éljen az emberiséget megváltó szociáldemokrácia” az új istenség hevítő jelszava, de csak azért, hogy a „reformszocializmusban” újra síkra léphessen az „egyéni érvényesülés” jogosultságáért, amely végül igazában csak a politikai, a személyes önérdék érvényesülésének a győzelmével, illetve tragikumával végződhetik . . . És ez sem a szocializmusnak, sem a kereszténységnek, sem a görög szépművészetnek vagy a szemiták istenimádásnak a sorsa, hanem Ádámnak, az örök férfi nemi karakterének örök megnyilatkozása, a dramatikus kulturküzdelmében örökösen győző ősi első materiális énje személyes érdekének állandó felülkerekedése a kultúrától raja kényszerített mindennemű más faktorial szemben. Ez ő, az emberi fázisán is örök önhitű férfi, aki önönmagát, materiális személyes voltát, tartja a legfőbb erőnek, a legfőbb istenségnek és amint már léte első fokán Kain leveri Ábelt áldozati lángjáért s kimutatja „erejét” a „gyenge” felett: ugyanúgy végig az egész történelmen, ezer és ezer átvitt formában — tegnap a közvetlen nyers erő kifejezésével, ma technikai eszközök ereje, vagy a pénz hatalma útján — örökké

az ő fokozott önzése, önhite, a személyes én érvényrejuttatása győz és győzni fog, amíg a férfi — férfi. A férfi nemi alapvolta valóban a férfi állandó erősebb létkaraktere. Az, ami a férfi cselekvéseiben mégis emberiség, ami a saját erősebb létfaktorát is az emberfia tragikumaként tünteti fel, az, amint látni fogjuk, más alapból ered, mint a férfi önönmérszertéből.

A fajfentartásról, a nő ellentétszerepéről ugyan elég sok tény beszél. Az anyaság, a nő alapvoltának legjellegzetesebb megnyilatkozása, nyíltan mutatja, hogy az emberiség, a kreatúra örök újrakeléséért, megújulásáért ontja a véré, önönmagának a feláldozása árán. Mégis az anyaságról, a nő szerelemvilágáról nincs még „történelem”. Az önmagától elvakult önhit, mint minden személyen kívüli érdekét, ezt a legszentebbet sem vette még észre, vagy ha igen, akkor is csak azért, hogy rajta a maga felsőbb, a természet bilincseitől független „úr” voltát mutathassa ki. De talán jelen önmegismerési korszakunknak adatott meg az emberi természeti törvények ezen „másik” lapjának a felismerése is.

. . . Soká sírhatott egymagában az aranykelyhű Lótuszvirág valahol a Gangesz vizein — amint a költő mondja — soká kellett egymagában a fájdalomat viselnie, míg akadt engesztelője, míg akadt férfi-észrevevője s vele a férfi-önkénynek bírāja. A szerelem, a szeretet pedig valóságos Auguszt szerepet viselt eddig a történelem komédiájában. Különösen Jézus Krisztus óta, azóta, amióta az önhit démona is fehér liliomot tűzött a mellére, amióta az ember terhes lelkiismerete azzal vigasztalódik, hogy „feltámadunk, mert Ő egyszer már elvázott miértünk” . . .

. . . Dehogy egyszer, dehogy egyszer . . . örökké, az önhit érvényesülésének minden győztes csatazajára vérzik el az „Ő” szeretett országa. A szeretet, az ő világa, amelynek igaz hordozója, alapja, örökké élesztő és újjáélesztő faktora: a nő, az anya, a nő nemi fajfentartó emberi fázisának az önhit fölött örökké győzedelmeskedő szerelmi birodalma. Ez az a birodalom, amelyről még nincs történelem, de amely a látszatvilág mögötti mélységében, sötét hallgatóságában tolja az önhit ördögének a pusztítása ellen a létfentartó keretet és szövi az „egyén” önkénykedése ellen is az egységesség világhálóját, összegyűjtve, rááldozván minden világmegváltó erejét.

Már a legalsóbb indifferens állati fokon is, ellentétesen nyilatkozik meg a fajfentartás ösztöne az önfentartással szemben. Már ott is a fajfentartó lény, ameddig az ösztön elér, az egyén, a jövő másikat egyénért él és áldozza a véré. Az emberi fokon nemileg differenciált nő, nemcsak fejlődési magaslatunkhoz képest emelkedik a fajfentartás érzelmi skáláján, hanem differenciáltságával egyre jobban nő benne eredeti nemi alapvoltának a jellege. A nő egészen az odaadás, egészen az önmegosztás vágya az egészen önhitű férfival szemben. És itt többé nem pusztán csak az ösztöni érzés folytán, hanem igen is akaró, gondolkodó, mérlegelő és számító emberi tehetséggel éli és érvényesíti a nő a maga szerelmi világát. S minden

formájú ténykedésének szerelem az alapkaraktere, minden számítása, gondolkodása felett a szerelmi odaadás, önmegosztás vágya győz. Hiába okoskodik a szerető, az anya, hiába törekszik gyerekeit szigorúan tartani, mindenben túlcsap a nőnél a logikátlan, önmagát adományra készítő szerelmi alapkaraktere. Kimondhatatlanul komplikált az együgyű s látszólag öntudatlan Gretchen érzése, a kötelesség és akarás, az ösztön és szerelem közt viaskodó benső lelki világa még Fauszt, még a legfejlettebb férfi mellett is! Az emberi lénynek a legsúlyosabb, legválságosabb helyzetét éli a nő az önmegosztás, a szerelem teljesülésében, az önhit győzelmével szemben. Mindig áldozást kíván e pillanat s mindig bukást hoz s jaj annak a nőnek, ha nem tudja ezt túlélni, ha nincs ereje élő újjászületésre . . . És van, mindig van. A nőnél a szerelem fajfentartó volta az önhitnél is erősebb s ez az ő emberi törvénye, természet parancsa. Törvénye az én feláldozása, az egységesség, a szerelmi motívum fentartásának a javára. És hatalmasabb, erősebb törvény, mint a férfi önzéstörvénye, mert kétszeres erőt, az „Én” és a „Te” összes emberi erejét tartalmazza.

Nemcsak férjhezmenés, nemcsak a szexuális nemi élet, nemcsak az „anyaság” útján él a nő szerelmet, ez csak szerelmének az örök állati primitív létbázisa. A nő ezen legősibb, legdurvább szerelmi létformájától kezdve egészen a legmagasabb, legsubtilisebb, legnagyobb érzés fokáig, mindenütt az önmegosztás, a másért, vagy legalább is mással való élés vágya hevíti. Ennek teljesítése után hajtja a nőt szünetlenül minden cselekedete a lét minden neki lehető formájában, forradalmi barrikádon épügy, mint a gyermekszobában. Ez az ő legbensőbb nemi alapmotívuma s ennek érdekeit hajszolja minden lehető és lehetetlen formában: kacérkodás, szenteskedés vagy akár feministáskodás, vagy jogküzdelem a kor fejlettségéhez mérten változó álarcai mögött. Az összetartozás szerelmi alapmotívumának a szolgálataát követi a nő a való élet minden kicsinyes momentumaiban is. Ennek szolgálatában keres „férjet” az összetartozásra, a házasságra „törvényesen” kényszerültet s bűnösnek, hibásnak érzi magát, ha csak pusztán a szerelmet, a győző önhitt kéjét szolgálta, — amit a nő persze még így is annak vártában követ el, hogy szabadon s nem kényszerből követhesse az együttességnek gyönyöreit. (Természetesen az állandó és tipikus női élet valójára mutatok rá ezzel, aminél a „legmodernebbeknek” talán már holnap is átcsapó „ideáljai” nem jöhetnek figyelembe.) Ennek jegyében alakítja a nő tovább is a családját, vagy akár egy eszme körét. Az emberi nő anyasága már nem áll pusztán a gyerekekkel való egységből, vagy az iránta való szeretetből, az emberi nő anyaságának a főjelentősége abban áll, hogy összetartozást teremt és szolgál vele: hogy a gyermeke által az önhitt férfit együttességre, önönmagának a „másikban” való megismerésre tanítja, hogy apát, szerető lényt nevel az ellentétes érdekű férfiből. A házasságtörő nő bűne nem abból áll, hogy a nő a „szerelmét” követi, még kevésbé abból, hogy a férfit „megcsalja”, vagy mert a férfi familiájába „idegen származásúakat „belecsempész”, hanem abból, hogy szerelmi voltának a lényegét és fokozódását, a maga körül vont közösség gyűrűjét, az együttesség szentségét töri meg, mert önönmagát csalja meg!

Természetesen még ennél is súlyosabb a bűne, ha szerelmi összetartozás nélküli, pusztán érdekszövetséget köt, a szerelemről való lemondás árán.

De a nőben annyira erős az összesség szolgálati motívuma, hogy valójában még a legocsmányabb, legsilányabb szövetségeiben is csak ezt követheti, csak ezután hajszolhat jóban és rosszban egyaránt. Az aggszűz, az önmagára maradt nő ezért oly halálos irigye minden, még a legszegényebb sorsban élő asszonynak is. És jól mondta Weininger: a nő nem élhet magánosságban, egyedüliségben — nem, mert nem ismeri ezt, hanem mert ez egyszerűen elviselhetetlen neki, bár akkora magánosságot, mint aminőben a férfi abszolút énje gögijében él, egyáltalában nem ismer. Inkább követi a nő a legsiralmasabb, sokszor meggyalázó közösséget is, inkább elfogadja ennek bármily nehéz föltételeit is, semhogy egymagában éljen. Innen az öleb kultusz az öreg magános nőknél; ezen önmegosztásnak benső szükségszerűsége folytán hajszolja, űzi a jótékonytságot s minél felületesebben űzi, a szélső önzés osztályabeli nő a „jótékonytságot” annál kevésbé elégti ez ki őt. A veleérés, a veleélés a nő igazi mindenkori tudatbirási módja: „mindig mással törődik”, mással érez, mással gondolkodik, még saját önönmagára nézve is; másnak a szempontjából ítéli meg a saját legbensőbb állapotát, „mit szólna ő hozzá” ez a nő örökös első személyi ítélet módja: másnak, — rendszerint a szeretője vagy az „irigy barátnöje” — szemével vizsgálja magán a ruhája, a kalapja állását is.

Az összérés, veleélés ezen alapkaraktere folytán a nő benső világa nem ismer szigorú határt az „enyém és tied” közt sem, nem ismeri valójában az „énért”, a létért való küzdelem alapkarakterét, a magánjog és magánvagyon mai szigorú határainak az alapját sem. A nő valójában ennek a létformának csak a passzív kényszerült résztvevője, élvezője. S ebben rejlik a nő passzivitásának oka is az eddigi történelemben, amely valójában csak a materializmus, a birtokvagon és a magánjog küzdelme volt. És ezért találjuk, hogy azon ősi törzseknél, ahol az anyajog uralkodóban volt, kommunizmusban éltek. A nő alaptermészete, az összegység, az én-te együttesség élése. A magánjogért való küzdelemben nem vesz és nem is vehet direkt részt. S ezért hiába a feministáknak minden erőlködése a nő e passzivitása ellen, amíg a „jog” csak a magánvagyon, a materiális birtoklás védeszköze, miként még ma is. Hiába erőlködnek ezért a szociáldemokraták is a nőből „öntudatos osztályharcost” nevelni, noha a legnagyobb készséggel vennének részt a köztért való „áldozásban” és százszor oly nagy a proletárnök nyomora, mint a férfiaké. A nő benső összérés tudata előtt ismeretlen az én és te közti ellenséges ellentét és ezzel együtt az én és te közti vagyonmegosztással megszabott birodalma az osztályharcnak. Ezért nem is tudhat természetesen öntudatosan magánvagonáért, osztályérdekéért harcolni. Nem az öntudatosság képessége, hanem ezen öntudatosság képessége hiányzik itt a nőnél. Bezzeg a maga érdekvilágának a tudata eléggé meg van még a szociáldemokrata mozgalomban is: férjhez megy, férjet szerez, és még hozzá hűségést! a magánvagon legelkeseredettebb fitymálói között is és fentartja, megteremti az összérés, az összetartás

eleven voltát maga és „ő” között. Persze, hogy ezek a nők is hamis, tudományos frázisoktól megtévesztett tudattal követik alapvontukat, mint amily hamis meggyőződéssel hirdetik a maguk részéről az osztályharcot, mint az egyedüli megváltás lehetőségét és amily — bár kevésbé — hamis tudattal hirdették a régi módiak a férjhezmenést, mint a nő kizárólagos hivatását. (Talán ezért is fordul a szocialista férfi, amikor komoly szándéka kerekedik, szívesebben a polgári osztály” lányai felé, mint az egyetbeli elvtársnőihez.) De van még sok más ismert jelenség is, amelyek a nők magánjogi indifferensséget bizonyítják. A „kleptomania”, ez a kizárólagosan női jelenség is innen származik: tagadja, protestál ellene, elkeseredetten visszautasítja magától a „lopás bűnét”, a becsstelenséggel való vádolást, azért, mert másnak a tárgyát elsajátította magának; nem tudja magát ezért „bűnös”-nek érezni. A legmodernebbeknél is látjuk, minden pályához igyekszik hozzáférni a nő, csak a jogszolgáltatás pályája, a direkt jogvédő pályája viszonylag üres még női hódítóktól.

A női lényeg alapvolta fölötti eddigi megtévesztés a férfinak a nőre kiterjedő szubjektivitásából ered, aki, először is a nőt a saját karakteréből kifolyólag ítéli meg (mint ahogy a maga részéről más módon nem is ítélhet), másrészt pedig, és ez a még végzetesebb tévedése, a nő fajfentartási voltáról, szerelméről is körülbelül azt tartja, amit saját másodrendű fajfentartási szerepéből tud. A nő nemi életét is, a hozzá való viszonyban, a hozzá való alkalmazkodásban kimerültnek véli, mint az övét a nőhöz. Eszerint természetesen a nő, a férfinak a tudatában csak csekély szerepet foglalhat el. Eszerint a nő csak *Gebärmutter, durch und durch Sexualität ohne Ich, ohne Selbstwert, ohne Seele*. Amint ezt Weininger, ez a legkarakterisztikusabb férfi-szubjektívum a maga művében bebizonyítani törekszik.

A nő nemét ítéli a férfi *durch und durch Sexualität*-nek. A nő valóban nem, egészen nem, amint a férfi is csak nem, egészen és mindenben a saját nemi karakterének a megnyilatkozása. Ám a nő neme, a maga lényeges alapvoltában époly abszolúte sajátos természetű, sőt még a szexualitástól, a férfival való organikus nemi viszonyától is független voltú, amint a férfi az önfentartás, az önhit alap-sajátosságában független eredetileg a nőtől, bárha a nemek alaptermészete (a nőnél az áldozás, veleérzés és odaadás vágya épúgy, mint a férfinál az önhit, önzés és abszolút önérvényesítés karaktere) a kimondottan „nemi” momentumban nyilatkozik meg a legerősebben. Az ellentéteknek, ellenségeknek a maguk legsajátosabb, legősibb természetükkel való mérkőzésének végső és döntő pillanata ez, amely pillanatban a férfi is csak épúgy és épannyira a maga önhit nemét eh, amint a nő az ellentétjét. A nő igaz szerelmi alapkaraktere, akár csak a férfi önhit még a szexualitástól általában is független. A nő szeret még mielőtt tudná, hogy mi az férfi s anya, amikor fogalma sincs a szexuális élet mikéntjéről, aminthogy nem-anya is lehet, a szexuális élet alapos ismerete dacára, sőt még gyermekeknek a birtokában is. Azt lehetne mondani, nem az anyasága folytán lesz a nő szeretőképese, hanem szeretőképessége, nőiessége folytán lett anya.

A férfi a nemi élet momentumában is csak a saját eredeti nemi

karakterével érvényesül. Saját részéről valóban sem a fajfentartás, sem a szerelem — ennek valódi értelmében — nem dominál, hanem lényegileg csakis a saját, az önhit, az önérvényesülés nemi alapkarakterét juttatja érvényre; a személyes önélvezés kéje, mámore pillanatát éli és érti a férfi a „szerelem” alatt. Ezért ő „bírní”, „uralkodni”, „győzni” akar a nő fölött, amíg a nő az odaadhatás gyönyörét keresi; ezért őrzí itt is örök féltékenységgel a nőt, akárcsak egy birtoktárgyat, az örök ellenségtől s itt is míg a nő boldogságának az alapfeltétele, az összérzés, az együttesség: a férfinál legfőbb „szerelmi” érdekként az szerepel, hogy „egyetlen egy”, hogy mindvégig „úr” maradjon. (Lásd Stirner analógiáit is!)

Természetesen a férfi valójában époló kívésé lesz épen a nemi momentumban és a nő önmegadásá által „úrrá”, mint a nő abban a percben a férfi önhité által „legyőzött gyenge rabszolgá”. Mindkét nem egyaránt rabjai ősi természeti voltak, itt is, mint életüknek minden pontján. A férfi mindennemű küzdelmében, létének minden pontján az „uraságát” akarja érvényre juttatni s épúgy a nő is minden életmomentumában az önmegosztás összességet szolgáló alapmotívumát éli. De a nemi momentumban ez alapvultuknak az örök primitív és örök primer legerősebb kifejezését élik a nemek: a látszólag leg-egyénibb tudatosságú nő odadóvá lesz s a leghumánusabb, vagy akár a legpígyább férfi is az „uralkodás” gögénének rabjává válik.

De Amor és Psyche e gonosz játéka aztán természetesen végzetes tévedésbe ejti a nemeket az egymás lényege felől: mindegyik nem saját alapkarakterének a szemüvegén keresztül látja a másikat, az önhitű „uralkodó” férfi a nő szerelmi önmegosztását a „gyenge” nem megadásának tartja, amint a nő is szerelmi alapkarakterének megfelelőleg látja a férfit: a harmonia tökéletesebb párját, zsenit, fél-istent, vagy legalább is „nemeslelkű” lovagot keres a legbutább önhitű férfiállatban. (Bizony ennyivel előnyösebben jár a férfi, a nő tudat-képességével, mint a nő a férfival!)

Innen ered a nemeknek egymással szemben való hazug volta és kényszere. A férfi a legreálisabb, legmateriálisabb szándékai fölél, a nemes érzésű lovag köpenyét veti. A nőnek pedig egész mai szexuális élete a férfi önhit alapvultából s a hozzá való alkalmazkodásból eredő hazug világ. A nő igaz szerelmi jellegéhez a mai nemi életnek valójában semmi köze sincs. Ez még olyan, amilyenek a férfi nemi lényege meghatározza és az ő dualisztikus — az őstermészete és a kulturhaladás követelme igényei közt — viaskodó lelkének a kifolyása. Innen ered nála a szerelem szétválasztása, egyrészt a legdurvább pusztán anyagi pillanatnyi kéjre, másrészt pedig tisztán szellemi, minden anyagi-tól ment platói szerelemre. A nő természete magában szerelmi alapkarakterének megfelelőleg monisztikus, egységes: ő nem ismer szellemiek és anyagiak közti áthidalhatatlan úrt, nem ismer szigorú platói szerelmet — a férfi értelmében — amint nem ismer pusztán szexuális élvezetet sem. A nő épúgy várja az abszolút eszményinek reális megjelenését, amint a legdurvább realizmusban is az eszményt várja és keresi; és ahol nem találja fel, ott ezt a maga szerelmi alapmotívumából megteremteni igyekszik. Ezért szereti a nő a gyermekét



— az egységesség világának a jelenségét — jobban, mint a legjobb férjet, de azért szereti a nő az „ideálját”, titkos szeretőjét, ősi lelki egységességének vélt párját még a gyermekénél is jobban. (De soha a platói szerelem tisztán „művészi” értelmében). De sőt, mert a nőnél a szerelem, az összérzés alapvolta uralkodik valójában mindenkor a szexualitás fölött, tudja, képes a nő a férfi szexuális igényeit is követni már akkor, amikor neki magának ez inkább fájdalmasan terhére mint élvezetére van. A prostituált nő, ez a látszólag tipikus szolgálója a szexuális életnek is — tudvalevő dolog — nem azonosítja magát és legkevésbé „szerelmét” a „hivatásával” s csak olybá veszi azt, mint más munkásnő a keze munkáját. Még a kivételesen karakterisztikus kéjné élvezete is inkább a férfi kéjével való együtt-érzésből, mint önélvezésből áll; sőt mélyebbre tekintve, a kéjné valójában a férfi szexuális kicsapongásában rejlő gyilkos, pusztító karakterének a közösségi megtorlója és inkább a megsértett nőies-ség bosszúját, a férfi pusztulását, mint a kéjét szolgálja.

A nő önönmagától, östermészeti törvényénél fogva szeret s nem a férfival való szexuális viszonya folytán és ezen szerelmi alapindoknál fogva követi a szexualitás föltételeit s vele a hazugság és tettetés egész nagy birodalmát is. Nem tehetsége, hanem külső lehetőségek híján kénytelen a nő alapvoltának a megnyilatkozásaival a szexuális nemi élet keretein belül maradni. Nem volt még a nőnek erre más lehetősége a férfinnál, mint öntudatlan, sötét ösztönvilága.

Ezzel természetesen azt sem akarom mondani, hogy mind a nők csak a legigazibb szerelmi világot élik, vagy hogy nincs nő, aki nem volna szexuális. E fejtegetések nem a nőket, még kevésbé az egyes nőket illetik, hanem a nőket általában, a nemi alapvoltát, típusát, amelyből a nők sokasága, mint a típus felszínes része nagyjában csak a nő jelen sekélyes érdekszférájáig ér el s mint olyan többnyire bizony épen csak hogy a szexuális nemi élet érdekköréig jut el. (Amint a férfi önhit-karakterének sincsenek teljes jelenségei, hanem csak többé-kevésbé kifejlett fokozatai.) A nőieség teljes kifejezésű jelenségei, azok, akik ősi szerelmi voltak mélyéig érnek, époly ritkák persze, mint a férfiaság állati bestialitásának a teljes kifejezői a hasfelmetsző *Jack*-ok, a *Don Juan*ok, vagy az abszolút individualizmusban önmagukat pusztító Nietzschek. S még ritkább az önmagát teljesen érvényesítő női egyéniség, akár csak a férfi közt az abszolút lángész.

És ettől eltekintve is, ezekre a nemek tipikus természetörvényi tulajdonságaira egyre jobban rákényszeríti az adott helyzet, a történelmi nevelés a másik nem tulajdonságait, mint szekundér jellemvonásokat.

Amennyire független a nő a fajfentartás, a szerelem alapvoltában a férfitől és a vele való nemi viszonytól, ép annyira függ a férfival való viszonyától mégis ezen alaptermészetének a reális megvalósulásában, szerelmi természetének a világban való érvényesülésében. A nő saját benső világa, annak realitása valóban egészen más, mint amit általában „reális élet” alatt értenek. A nő

legbensejében inkább az „ábrándok s illúziók” birodalmát éli, mint saját, való realitását. Végnélküli, egymásutáni történetek és átételek egyetlen mozdulat nélkül, a legnagyobb fájdalom s a legnagyobb gyönyörűség közti váltakozás egy pillanatnál is rövidebb momentumban, halál és új életre kelés egy szembehúnyás alatt. Talán a mindenség tér és idő nélküli világát éli a nő. Egész élete, bensejében, valójában csak ezen saját világa s a „való” közti viaskodásból áll s annyit él, amennyire ezt a saját világát éli, amennyiben ez megvalósul. A másik, a pusztán önérdék létvilága a nőnél valójában a rettentő semmiséget jelenti, amely elől, ha megszűnik minden reménye, ha a szerelem világának minden kilátása nélkül itt áll, inkább a halálba menekül. Csak a maga világának a hitében tud a nő férjhez menni és szerelmet keresni ott, ahol a „való” szerint csak „anyagi érdekszövetséget” kötnek; ezen világ realitásának a hitében állhat ki a nyomorgó anya, megtörtén, megsínyletten, betegen, hogy tizedmagáért küzdjön meg a Moloch-hal, akivel a való szerint az „egy gyenge” sem tud szembeszállani. De e legbensőbb női világnak a külső megnyilatkozása, megvalósulási lehetősége, az, hogy mint anya egymaga küzdhessen meg tízéért, hogy szerelmi lángot kelthessen a Mammonnak szánt oltáron is, vagy hogy bűnbocsánatot találjon Jézus Krisztusnál, vagy hogy akár a feminizmusban harcra kelhessen a férfiak ellen: mindez a férfivilág ösztököléséből ered, önhittermészetű befolyásának az öntudatlan eredménye. Csakis a férfi világgal való egybeolvadás után — akár egyéni befolyás, akár társadalmi faktorok útján — vesz és vehet csak fel a nő végtelen hangtalan birodalma mozgást, vérlüktető életet, élő cselekvő alakot, történetet s érheti el a maga világának az érvényrejuttatását. Az agg szűz, aki begubózva él a maga tétlenszende, mozdulatlan életében halottnak érzi magát a világgal szemben, vagy csak a nélkülözés fájdalma fűzi őt hozzá. Az ifjú hajadon első reális mozdulata, a rokkájának, fonógépének első még tétovázó megindítása kelengyén, az első hímző szál kifeszítése, az önhitt férfira való első reflektálásában megy végbe és száll és terjed ez az öntudatlan reagálás, míg el nem készül a „szoba és konyha” minden csekélysege, míg nem tökéletes a főzés reális művészete s míg el nem készült a még reálisabb hálószoba szentsége, míg véres valósággá nem vált a mama és baba hajdani illúziója, játéka. És száll és terjed ez a reagálás, míg ott nem áll a nő a rideg önfentartás véres küzdelmében is, mint a férfi ellensége vagy harci pajtása, mint a „reális” élet legbensőbb ismerője, mint édes nevelő anyja; míg ki nem csikarja tőle a neki járó megtagadott részét, míg nem sikerül a saját legbensőbb lényét is vele elfogadtatni, a szerelmet, a szeretetvilág illúzióit is véres valósággá tenni s míg ott nem áll — majd — a való reális élet eszközeinek teljes bírásában, művészi női önmegnyilatkozásában, mint az egész társadalomnak az elfogadott elismert jogos női fele, aki közvetlenül és tudatos önmegismerésben valósággá teszi a maga legősibb illúzió-világát; míg rá nem nyomhatja a világtörténelemre is a maga istenadta női képét, mint élő valóságot. Ezen legelső épügy, mint legvégső női realitás megnyilatkozásának az örökös férfi-önhit az örök első indoka. Nélküle a leggazdagabb női világ mozdulatlan

holt tenger. Ennek értelmében igazuk volt talán nagyanyáinknak, akik azt mondták, hogy „a férfi a nő sorsa”. A nő realitása tényleg aszerint alakul, amilyen fogadásban részesíti őt a férfi és ebben rejlik annak az igazsága is, hogy minden férfinak olyan a nője, mint amilyent megérdemel. A nő világhelyzetéből, külső társadalmi pozíciójából mindenkor meg lehet ismerni az illető nemzet férfiainak kulturfejlettségét. A durva primitív fejlettségű férfi egyénnél a legfinomabb lelkületű nő is csak a brutális szexualitás szolgálatára szerepét viszi: egy Rafael, vagy egy Dante közelében pedig az együgyű liba is isteni jelentőségűvé válik. A primitív férfi-társadalom a nőt még házurnői mivoltában is kiskorúnak látja, a magasra fejlett nyugodtan adja majd a nő kezébe a társadalom kiváltságos jogait is. A férfi alapvoltából ered a nő realitása, azért a férfi e realitás fokmérője, meghatározója is. Ez egyben a nő tragikumája is világsorsában.

És ugyanolyan mértékben, mint ahogy függ a nő realitásában, külső alaki fejlődésében a férfitől, illetve annak alapkarakterétől: függ a férfi a nőtől, a vele való viszonyától a szerelemben, fajfentartási voltában s az ezzel járó erkölcsi, művészeti, sőt vallásos és tudományos kultúrtörténelmi létérdekében.

A férfi önhitt volta alapján önönmagától szerelemre — ennek igazi értelmében — egyáltalán nem képes. Nem csak a szerelem bírására, hanem még igazi megismerésére sem. A materiális önhit belső természete olyan, hogy nem engedhet magából szabadon önszántából, önakaratóból másnak jussot. Hazugság valóban a férfi ajakán minden szó a szerelemről, ennek igazi, önmegosztási, összegyüttességi értelmében s még inkább a „szeretetről”, vagy önönmagának a felebarátjával — aki neki valójában örök ellensége — való azonosításáról. Hazugság mindaddig, míg a férfi — férfi. A férfi szerelem alatt igazán csak kéjt, csak anyagi önönerejének az élvezését, a materiális önérdékét élvezzi; még a férfiak közti barátság is csak a titkos ellenségeskedésben kötött békeszövetségből áll. Nem is ért, nem is gondol a férfi mást még e szó hazug kiejtése alatt; sőt még „házasság” alatt sem, mint anyagi érdekeinek a megvédését s szexuális igényeinek a kielégítését. Hiszen ennek megfelelően, ehhez való alkalmazkodásban van is egész mai és eddigi társadalmi életünk szerelmi világa berendezve, ehhez mértén alakult egész társadalmunk élő való erkölcsese . . .

Természetesen annál többet beszél, ír és énekel a férfi az örök szerelemről, magasztosságáról, tiszta erkölcsi törvényeiről. De ezek valóban csak az embert önhite felől megtévesztő csábítóeszközök; az öncsalás legsikeresebb formái. Akik a legtöbbet írják róla, a legkevesebbet tudnak s éreznek felőle való életükben. Sőt épen ezeknél, a költő és művésznél (az igazánál), a legerősebb az önhit férfi faktora, ezeknél áll a legerősebb konfliktusban ösi voltuk a kultúrtörténetem, az ember-,ség követelte önfeláldozásokkal szemben. És ebben a lírai ömlengések üres szóáradata kitűnő csillapító eszközkül szolgál az önhitnek: az első szonett csinos elkészülése után, a „hőn szeretett és imádot” teljeen el van felejtve, s helyében egész nyíltan a „művészi egyéniség” önvényesülési érdeke kerül napirendre. Így jut a szerelem kívánta önmegosztás és csendes imádságos áldozás helyett az önhit a

magasztos énekek segítségével, fokozottabb érvényesülésre. A művészet és irodalom világában ismert kicsapongó és szertelen nemi élete a férfiaknak ezen fokozottabb s rontó öncsalásból ered s nem, amivel rendszeren kiengesztelni igyekeznek magukat „az egyéniség követeltes szabadságából”. Természetesen a legtöbben csak utánzóí, imádói az igazi művészevényiségnek s valahogy mindig át is fickándoznak a *Sturm und Drang* nehéz állapotából a csenedesebb s biztosabb polgári életmódhoz. Az igazi, született férfi-művészlélek azonban, kivált az öntudatra ébredő, mint amilyen Schopenhauer vagy Nietzsche volt, de meg a Rafael vagy Beethoven-félék is, az önpusztulásig vívják az „én” és szerelem közti konfliktus elkeseredett harcát. A szerelem teljes tagadása és az „én” leggyilkosabb ellenségeskedése rejlik az abszolút platói szerelem és művészet szelleme alatt, a vallásos rajongások Szűz-mária imádásában s az abszolút idealizmus filozófiájában épenúgy, mint ennek ellentétjében, a pusztán szexuális szerelem cinizmusában, a kizárólag anyagi élvezeteknek követésében. Mindkettő különben testvérek is, a dualizmus ikergyermekai. Ennek teljes képét mutatja is az „ideális katolicizmus” fénykora, a vonagló középkor: annyira tiszta „égi” malasztá vált a „szerelem ő országa” benne, hogy a történelem legvérengzőbb, legkegyetlenebb részét képezi e kor való élete s onnan maradt meg ránk is a leglélektelenebb prostitúció.

De a sok önmegvesztegetésen át megkínzott, önhitében végleg kétségbejuttat, tehetetlenül vergődő s az abszolút megsemmisüléstől rettegő férfi lelkében végre felszáll a vágy, a szerelem az igazi együtteség megismerése után.

S abban a pillanatban, amikor a férfi részéről bár a buta önhit göggye győzött, de a nő részéről a szerelem: a férfi is akarva nem akarva a szerelmi világ részese lett, amely ellen ő maga ugyan küzd, de amelyért erősebb mégis a nő küzdelme s győzelme. Ebben a kényszerült közösségben igazán részese a férfi a szerelem világának. A nő áldozatában való titkos részvételében tanulja akaratlanul is megismerni a szerelem csodáját, az áldozás örömét, tanulja megszeretni önmagát az ellenségben is; és sok, véghetetlen sok női áldozás után megy át a szerelem a férfi-önhit tudatába, mint saját erkölcsi és esztétikai „teremtő” ereje s innen juttatja a kulturfaktorokban további kifejezésre.

A férfi vágya oda is irányul, hogy a nő szeresse őt. Nemcsak azért, mert a férfi önhit tudatában a szerető fél mindig alázatosabb, tehát a „gyenge nem” szerepét foglalja el, hanem mert ösztönszerűleg érzi, hogy saját részéről, Önhit-voltánál fogva igazában csak legfeljebb a szerelem passzív fele lehet. Sejtja a férfi, hogy ő a maga természetével csak a világ halk kísézője, szemlélője és legfeljebb imádója lehet. Mindent, amit szerelemben igazán tehet, az, hogy áldozni kíván a maga karakteréből, az önlét érdekeiből szeretett nője számára; minél jobban szereti, annál többet szeretne rá önfentartási kincseiből pazarolni. (Persze megvesztegetés céljából is teszi, hogy a nőt örömgényeinek a rabjává tegye.) A „szerelmes” férfi ezért a nőben keresi a szerelmi szentség minden tökélyét, amellyel tudja, hogy maga nem bír, nem bírhat. A nőtől kívánja ezért az abszolút

hűséget, a tisztaságot, tőle a szépséget s a jóság tökélyét, míg mindennek ellenkezőjét magánál természetesnek tartja. És ezért meg tudja bocsátani a megcsalt hitves is férje házasságtörését, míg önmagának nem tudja soha. Erzik itt a nemek ösztönszerűleg, hogy ami a nőnek itt a fő, ami az ő természetparancsolta hivatása, abban a férfია még csak a nevelt fia, aki örök megbocsátásra szorul. S érzi a nő a férfi rosszaságával szemben, hogy a maga részén van a felelősség a szégyen, mert rossz nevelő. S a férfi tudja, bármily nagy fontosságot kénytelen is a szerelemnek tulajdonítani, hogy ez azért tudatában mégis csak epizódyszerű, csak másodrendű szerepet foglal el. Talán ezért is erőlködik oly nagyon a nő előtt szerelmét „örökké tartónak” bebizonyítani.

A fajfentartásban az apaság szolgálatában is csak ily természetű másodrendű szerepe van a férfinak. Mert úgy amint nincs a férfinak a maga természetéből keletkező szerelemvilága, épúgy nincs természettörvényű apaérzelme sem. Az apaság a férfi részéről már kultúrvívmány, történelmi jogfejlődés, amely nemcsak a gazdasági erőföl-tételekhez képest, hanem főleg és valójában a nő fajfentartó alapváltának a férfira kiható mikéntjéhez képest halad. Ezért a férfi még ma is csak a „törvényes” gyermekét ismeri el a „magáénak”, a „törvénytelen”, természetest nem ismeri el.

Az anyaság kíséretében mint annak „törvényesen”, vagyis mint a kulturfaktoroktól kényszerített résztvevője tanulja meg a férfi lassan, végzetlenül lassan a szeretetet is. Pusztán önönmivoltából a pusztá önérvényesülés örökös kísérője, a pusztulás, előbb a Te pusztítása, utóbb az Én pusztulása következik. S csakis a nővel való személyes — hús és vérben való — önmegosztással szolgálja és követi a férfi igazán, ha passzív is, a nő szerelemvilágát, csakis ezen az alapon juthat benne tovább is. Minden más mód, maga a tudomány s a vallás útja is, ezzel szemben üres hazugság. Mert a férfi örök, igazi érdektudata csak a saját személyére vonatkozik és így csak önönsemélyéből való áldozása lehet csak igaz és őszinte. Minden más módja az érdekvallásnak hamis, önmegtévesztő, csak igazságának a kikerülése s minél szebben hangzik, annál hazugabb. Amint a nő a szerelmi világ alaphordozója, olyképen a férfi minden e világból eredő érdekében valójában a nőtől függ.

Ez a nő és férfi összműködésének a szintézise, ez a nemi viszonyok karaktere, egymáshoz való vonatkozása. Láthatjuk, hogy végeredményben nagyobb vagy kisebb „értékről” sem az egyik, sem a másik nemnél nem lehet szó. Az emberi nem, a férfi épúgy, mint a nő, egyaránt alá van rendelve a természeti törvényeknek, nincs tehát senkinek benne önértéke. Lehet, hogy a vasút, a gőz- és léghajó, az arany- és szénbánya, az ágyú és puskapor feltalálása és mindezeknek az alkalmazása a férfi-önhit emberi teremtményei, a férfikarakter zsenijeinek az alkotásai; de viszont a kultúrszomjas ember csiráit, a szeretet fakadását sötét, kemény lelkekben, játszi gyönyörűséget művészi alkotásokban, a megváltó reménységet megtörő szívekben, örömcsuklást

a lételhagyásban, teremtő kétségbeesést, szomjas tüzet, szerelmet, megújodást, a nő sötét lelki aknamunkája plántálta az ember birodalmába. Ezek a női szerelem zsenijeinek az alkotásai. S ki tudná megmondani, ez milyen munka volt. Könnyebb-e a nyers szénbányából mozgást teremtő gőz alkotásánál? Kevesebb-e az értéke, mert hősiességéről még nem esett szó? . . .

\* \* \*

Jelenleg úgylátszik átmeneti korszakot élünk, a sok új meg régi igazságok zavaros küzdelmében, amelyben mindennek jogosultsága van: a tegnapiak is, a mánaik is, a holnapnak szintén. S igazán nehéz, súlyos felelősségtudattal jár azt mondani, ne azt, hanem amazt kövesd.

De azért mégis van nagy általános igazság az ember birodalmán belül is.

Az emberi nem alaptörvényein, ennek karakterén, mi, az élet szegény játékosai, már nem változtathatunk, tehát kár is rajta vitatkozni. A miénk azonban a mikénti megnyilatkoztatás, a mikénti érvényesülés, a működésünk kérdése. Minden már örök időktől fogva meg van, mi nem teremthetünk semmi lényegest, semmi újat, de az, hogy mennyire és milyen fokáig tudunk ebben az örökkévalóságban megnyilatkozni, mennyire és milyenformán sikerül a saját képünket rányomni: ez az emberi küzdelem értékbirodalma, ez a természettörvényen túli emberi szabadság, az akarás, a tehetség érvényesülési világa.

Persze, hogy a leghelyesebb formai megnyilatkozás csak a lényeg, az alaptörvény keretein belül történhetik.

A nő valójában nem érvényesülhet másképp, nem szolgálhatja jobban a maga és az emberiség részéről rászánt érdekét, mintha szerelmi alapkarakterének a tudatában és ennek érdekében küzd. Amint a legzseniálisabb férfi is kiesik a szerepéből, elveszít zsenialitásának az értékéből, ha önérvényesüléséről lemond: úgy hasztalan és értéktelen a létfentartás minden a nő kezébe szolgáltatót eszköze, a legalsóbb önfentartás fokától egészen a legmagasabb fokig, a kenyérkereset-képességétől kezdve egészen az ecset, a szó, a toll leg-tökéletesebb mesterségéig, míg a nő saját céljainak, saját voltának a tudatában nem küzd, míg ezeket a létadta eszközöket, mint férfikartársai, önfentartási, öndicsőítési célnak tekinti és nem — közvetlen tudatossággal — csupán eszköznek, hogy vele saját ősi világát, ezen ismeretlen, eddig mozdulatlan birodalmát élő valóságként mutassa be.

Másnak — az ellentétéjének — az érdek szolgálatával nemcsak nem nyerhet, hanem nem is hathat. De ott, ahol a nő saját eredeti női voltával akar hatni — amely hatás természetesen egész más, mint a férfié — ott lesújthat, bele hatolhat a legkeményebb lélek legmélyébe: sokszor két szóval, egy sor írással s még inkább egy kurta pillantással az élő ember jó és rossz közti sorsának egész skáláján szágulldhat végig és alkothat vagy pusztíthat vele mérhetetlen sok emberi értéket. A művész férfi ezért valóban több rokonságot, több közönséget is érez a szeretőjével, a közvetlenül saját világát élő nővel szemben, mint a művész egyéniségű „kolléganőjével” szemben. És minél nőibb a szeretője, minél jobban fitymálja és veti meg a művész

formai alkotásait, vagyis minél nyíltabban éli vele szemben a nő a maga szerelmi életvalóságát és minél több áldozatot követel a maga sóhajtásaiért s eleven szerelmi szeszélyeiért a „művész”-től, annál inkább kénytelen ez magát neki alávetnie, mint legyőzött.

Más kérdés az, hogy hova és meddig terjedhet a nő önmegnyitkozása, illetve meddig van meg rá a lehetősége? Úgy hiszem, hogy a nőnek rendelkezésére áll a kor minden eszköze, ha ezt előbb a maga mivoltának alárendeli, ha a rákényszerült létért való küzdelmet épügy, mint a saját erejével kivított művészi és erkölcsi vagy akár politikai és gazdasági faktorokat a maga lényegének a kifejezésre használja fel.

Es jelenleg a női önmegnyitkozás ilyen lehetőségének a korszakát éljük: Az eddigi kultúra kétezer esztendő múltjának férfiúi megrögzött önhitben éltek s toporzékoló erejük vad küzdelmében a mai kapitalista nagyipari termelés horribilis rekordját érték el. Közben pedig anyáink éji aknamunkájukkal a szigorú családi fogságban, sötét ösztönök útján, a sok titkos könny és sóhajtás közepett odáig hatottak a férfi öntudatlan lelkére, hogy megérett benne egy újabb, tökéletesebb, igazibb szerelem és új igazi erkölcsi világ utáni vágy. Kijózanodott már a férfi maga is a szexualitás és élettelen mitológia dualisztikus hazug világából, rájött már maga is a brutális sátáni kéj és a még brutálisabb madonna-aszkézisnek pusztító voltára és vágyva várja, keresi, életének egy tökéletesebb, igazibb formáját. A nők lelke is csordultig telt meg az eddigi nyomorúsággal: megelégtették már az örök lemondást, a szerelemnek eddigi szűk, a férfi ösztöne szerint korlátozott ketrecét. Hosszú gazdasági és kulturfejlődés útján, melyben a nőnek oly nagy szerepe volt, elérkezett a női önmegnyitkozás lehetőségének az a történelmi momentuma, az a réges-régen várt pillanat, mikor a nő nemi voltának a teljes tudatában kiléphet eddigi szűk, a szexualitásra korlátozott „nemi” köréből és küzdhet a maga eredeti voltában a lét egész vonalán, minden pontján szerelmének érvényesüléseért. Megérett a nő lelkében a szerelemnek ilyen megvalósulására való vágy és az ellentétes férfi lelkében a megfelelően elfogadó elismerő képesség.

Igazán szinte készenlétben áll erre a momentumra jelen társadalmi életünk egész gazdasági és szellemi világa.

A jelen nemi reformáció áramlatánál figyelembe veendő szempontok tehát ezek: a régi társadalmi nőt meg kell tanítani arra, hogy az ő benső világa, az ő ábrándországa e világnak semmi; hasztalan várja, hogy magától észrevegyék, hogy jöjjön el a mesebeli lovag, aki ezt megvalósítsa. Magának kell megragadnia a reális élet minden eszközét s velük bebizonyítani nyílt tudatossággal, hogy ez az ő igazi világa, hogy ez a világ nem mese, nem írott dráma, játék vagy novella anyag, hanem az ő véres valósága. És ne riadjon vissza, ne vesse meg érte a „reális” élet bármely eszközének a megszerzését, tegye magát a sorsvető férfitől függetlenné, szerezze meg magának a megnyitkozás, a művészet, a tudomány minden módját, minden ágát, fogadjon el minden formát, hogy önnönmagát, legbensőbb női énjét kinyilatkoztassa, vagy vesse meg, dobja el mindegyiket s maradjon a szenvedő

intelligencia passzivitásában, ha ezek a lényegében gátolják. Mindent, mindent inkább, mint tévedetten, csalódottan és lemondóan az álmok világába visszavonulni s folytatni a régi nyomorúságot.

A modern nő pedig tanulja meg, hogy ha már el is jutott az „igazi” reális élet kellő közepébe, úgy ennek nem az a célja, hogy ott a maga erejével is az önhit, az önzés, a cinikus ördögi léleknélküli lármás, zajos életharcot szolgálja; hogy ámitsa magát a legbensejében, hogy megtagadja igazi, a boldogságra igényttartó énjét, ha annak a zászlójára esküszik; hogy bukik, ha elárulja magát és hogy az önérdék, a személyes vagy osztálybeli becsvágy, vagy akár az egyéniség érvényesülésének szolgálatával nem valósítja meg magának egyetlen egy álmát, egyetlen egy igazi vágyát sem, hanem csak megcsalja önönmagát.

És ezúton nemcsak a nők jutnak el saját mívoltuk helyes kerékvágásába, hanem megtermékenyül általa a párjuk, a férfi lelke is; megterem vele életközködésüknek az igazi alapja, mely sem a szavakban, sem az írásokban, sem az „Úr” imáadásában, sem a marxizmus teóriájában, sem a puszta munkában és osztályharcban nem rejlik, hanem önönmagának kettős emberi — a férfi és az emberi kulturlényének — az érvényesítésében: a munka és *áldozásban* van az igazi élettörvény és hogy ennek az áldozás törvényének az örök jogosult élvezője első sorban a vele szerelmesen osztozkodó női párja, hogy ennek a valósága az ő, a férfi, mindenkori igazi erkölcsi és művészet, sőt egyéni és gazdasági haladásának is az alapfeltétele.

Ha erre viszik rá a nők a férfit, és rávihetik a maguk világuknak tudatos érvényesítésével, akkor önkénytelenül is megoldást nyer az „egyenlőség!” nemi probléma kérdése.







## Szemlék és jegyzetek

### Varró István: A zsidók részvétele a modern közgazdaság kiépítésében

Werner Sombart idei berlini téli félévi kollégiumát az úgynevezett zsidókérdés egy fontos fejezetének szentelte. Előadásainak első tartalmi ismertetése a napilapokban került nyilvánosságra\*, majd egy jeles folyóirat\*\* közölte, bár népszerű de mégis tudományos igényű alakban.

Első fejezetének az a címe: *Anteil der Juden am Aufbau der modernen Volkswirtschaft*. Annak a megállapítására, hogy valamely népcsoport — jelen esetben a zsidó — minő arányban vesz részt valamely adott gazdasági tevékenységben, két módszert vesz igénybe Sombart: a statisztikait és azt, amelyet ő genetikusnak nevez. Hogy a statisztikait mért nem tartja elégségesnek, nem szorul sok magyarázatra; hisz mindenki ismeri a statisztika valóságos és álhátrányait. A „genetikus” módszert az adott esetre alkalmazva, következőképpen állítja elénk: Azt akarjuk mindenek előtt megállapítani, mily mértékben válik vagy vált döntő hatásúvá egy népcsoport (zsidó) a modern gazdasági élet menetére, irányára, lényegére; ismerni óhajtjuk tehát minőségi vagy dinamikai jelentőségét. Ezt úgy tehetjük, hogyha megvizsgáljuk, hogy bizonyos, gazdasági életünkre nézve különösen jellegzetes vonások első elhatározó jellegzetességüket zsidóktól nyerték-e: akár úgy, hogy bizonyos helyi vagy organizatórius természetű külső alakulatok az ő tevékenységükre vezethetők vissza, akár úgy, hogy bizonyos üzletelvek, melyek gazdasági életünket hordozó irányelvekké izmosodtak, kiváltképen zsidó szellemből fakadtak.

\* Böven a *P. Lloyd* 1909 november 19., 25. és december 8-iki számai

\*\**Die Neue Rundschau*, 1910 febr. és májusi számai.

A modern világgazdasági fejlődés menetére mélyreható fontosságú körülmény a világgazdasági kapcsolatok súlypontjának és a gazdasági energiaközpontnak átháramlása a déleurópai nemzetekről az északnyugat-európai népekre: eleinte a németalföldiekre, majd a franciák, angolok és északnémetekre.

Ennek az ösmeretes körülménynek a tisztázására a történetírók alegsajátságosabb magyarázatokat eszeltek ki. Így például azt szokták felhozni, hogy Amerika felfedezése és a keletindiai tengeri út fellelése okozta, hogy Olaszország városai, Spanyolország és Portugál gazdasági fontosságukat elveszítették. Mások az északnyugat-európai államhatalom erősebb voltában keresik a változás okát.

Sombart az eddigi magyarázatok helyébe újat állít, azt mondván, hogy Európa gazdasági súlypontjának délről északnyugatra való eltolódása a zsidóság vándorlásaival kell, hogy összefüggésbe hozassék. Mihelyt megragadtuk ezt a gondolatot, egyszerűen — úgymond — csodálatos világosság árad el amaz idők eseményein, amelyek addig sötétségben valának. Valóban csodálatos, hogy mindezedig senkinek sem tűnt föl ez a párvonalasság a zsidóság” helyi eltolódásai és a különböző országok meg városok gazdasági sorsa között. Miként a nap, úgy halad Izrael Európa felett — eképp rajong Sombart — ahova ér, új kapitalisztikus élet sarjad, ahonnan távozik, minden elfonnyad, ami addig virágzott . . .

Végig tekint a zsidóság váltakozó sorsán a tizenötödik század vége óta és világtörténeti eseménynek látja a spanyol és portugál zsidók kiűzetését. 300.000 zsidó hagyja el csak az ibériai félszigetet Amerika fölfedezésével egyidőben, hogy új hazát keressen. Sok német kereskedőváros is ugyanez időtájt üzi ki zsidóságát, Olaszországban is nagy a zsidóhajsza. A német zsidók egyrésze Frankfurtban és Hamburgban talál menedéket. A zsidóüldöző Augsburg, Ulm, Regensburg elveszítik kereskedelmi jelentőségüket, míg a zsidókat befogadó Hamburg és Frankfurt felgyarapodnak. Holland hirtelen kapitalisztikus felvirágzása a bevándorló marannokkal kezdődik. Ugyanez mondható Angliáról is.

E korszak két legnagyobb államférfia Cromwell és Colbert teljes mértékben felfogták a bevándorlott zsidóság nagy fontosságát hazájuk kapitalista közgazdaságának fejlesztése szempontjából.

Sombart a zsidóknak a modern kapitalizmus kiépítésébeli jelentőségét egy inkább külső, valamint egy belső, szellemi hatásban látja. Ami külső befolyásukat illeti, lényegesen hozzájárultak, hogy a nemzetközi gazdasági viszonylatok mai jellegzetes formájukhoz jutottak és hogy a mai állam, a kapitalizmusnak eme kerete, a maga sajátos módján képződhetett ki.

Azután meg a kapitalisztikus szervezetnek azzal is sajátlagos formát adtak, hogy egész sorát alkották meg a modern gazdasági életben uralkodó berendezkedéseknek, és másoknak ismét kiformalásában volt tevékeny részük.

Belső, szellemi tekintetben azért tartja Sombart oly nagynek fontosságukat a kapitalizmus kialakítása körül, mert tulajdonképen ők azok, akik a gazdasági életet modern szellemmel betöltik; mert a kapitalizmus legbelsőbb eszméjét csak ők fejlesztik ki teljesen.

Annak igazolására, hogy a nemzetközi áruforgalmat a zsidók mily nagy mértékben fejlesztették, Sombart a következő példákat hozza fel:

a Leipziger Messe látogatói közt a zsidók százaléka a régi minimumról 33%-ra emelkedik.

Olykor, bár kerülő úton számszerűleg is sikerül a zsidóknak valamely ország vagy város összereskedelmében való részvételét megállapítani. Így pl. tudjuk, hogy Hamburgnak Spanyolországgal, Portugállal és Hollanddal való kereskedelme a 17. században kizárólag zsidó kézben van. Amde a Hamburgból kiinduló hajók 20%-a ez időben Spanyolországba és Portugáliába, mintegy 30%-a pedig Hollandba megy.

Vagy azt látjuk, hogy a levantei forgalom, a francia kereskedelem legjelentősebb ága a 18 században teljesen zsidó kézen van.

Hogy a zsidóknak a modern világkereskedelem kiépítésére gyakorolt hatását kimutassa, azt kutatja Sombart, hogy mik voltak azok az áruemek, amelyekkel főképen kereskedtek.

Mindenekelőtt az a fontos körülmény ötlük szembe, hogy a zsidók a fényűzési cikkekkel való kereskedelmet hosszú időn át úgyszólván monopolizálják. Már pedig az arisztokratikus hajlamú 17. és 18. században ez az ág a legfontosabb volt. Másfelől azt látjuk, hogy a zsidók mindenütt monopolizálják a kereskedelmet vagy legalább is oroszlánrészük van benne ott, ahol tömegáruk forgalombahozataláról van szó. Sombart joggal véli állíthatni, hogy a zsidók voltak az elsők, akik a modern idők nagy raktáruit piacra vitték. Ilyenek voltak: néhány belföldi termék, gabna, gyapjú, bőr majd később spiritusz és a 17. meg a 18. században a gyorsan növekedő kapitalisztikus textilipar termékei és a világpiacon frissen megjelenő gyarmatáruk, cukor és dohány. Forradalmi és felforgató hatással volt a gazdasági élet menetére a régi eljárásokat halomra döntő új cikkekkel való kereskedelem, amelyben a zsidóknak ismét nyilvánvalóan nagy szerepük volt pl. külföldi gyapotáruk, indigó. A belföldi régi divatú kereskedelmet veszélyeztető ú. n. *Judenkommerz* volt ez, amely akkori forrás szerint *unpatriotisches Handeln, welches wenige deutsche Hände nützlich beschäftigt u. grösstenteils auf der inländischen Verzählung beruht*. Az a jelentőség, amelyre a *Judenkommerz* a korai kapitalista korszakban a legtöbb gazdaságban szert tett, abban keresendő, hogy epén ama területek uralták a zsidókat, amelyekből nagy tömegű készpénzt lehetett hozni, tehát az újonnan feltáruult ezüst és aranyországok: Közép- és Délamerika; még pedig úgy közvetlen forgalomban, mint kerülő úton Spanyolországon és Portugálián át.

A források lépten nyomon azt mondják, hogy a zsidók készpénzt hoznak az országba. Hogy ez volt minden kapitalisztikus jólét forrása jól tudták amaz idők elméleti és gyakorlati emberei és ezt a Smith-féle tanokat környező köd szétfoszlásával mi is újból lájtuk. modern gazdaság kiépítése nagyrészen a nemesfémek összpontosítását jelentette és ebben Sombart szerint senki sem vett oly nagy mértékben részt, mint a zsidó kereskedők. Eme pont vezet által a zsidóknak a modern gyarmatgazdaság fejlesztésében való részvételére

Hogy a gyarmati terjeszkedés egyik fő eszköze volt a modern

kapitalizmus felvirágoztatásának, mind nyilvánvalóbbá lesz. Sombart igyekszik valószínűvé tenni, hogy e gyarmati expanzióban a zsidóknak nemcsak kiváló, hanem döntő szerepük volt.

A németalföldi és indiai gyarmatosításban a zsidóságnak nagy része volt. Meglepő Sombartnak ama tétele, hogy Amerika minden ízében zsidó ország! Ezt az állítást aztán hosszasan magyarázza. Fejtegetései igen messzire vezetnének, ezért itt csak igen nagy vonásokban szerepelnek.

A zsidók története sajtószerű módon összeszövődik már Amerika fölfedezésével is. A zsidó tudomány emelte a tengerészeti tudományt oly magas színvonalra, hogy tengerentúli utazások egyáltalán lehetségessé váltak. Állítólag a zsidó Zacuto, salamancai egyetemi tanár, almanach perpetuumja, Vecinho portugál udvari csillagász és Mózes matematikus tengerészeti asztrólabiuma voltak ily tudományos feltételek.

A kolumbuszi felfedező utak anyagi alapját is zsidók teremtették meg, mert megszervezésük csak zsidó pénzen volt lehetséges.

Az első amerikai kereskedők zsidók, az első ipartelepek is. A szent-toméi híres cukornádültetvények megteremtői és felvirágoztatói ők voltak. A brazíliai hatalmas plantázsokról is ugyanez mondható. A zsidó elem túlsúlya Brazíliában túléli az ottani holland uralmat és az inkvizíció jóvoltából 1654-ben történt, azonban valósággal csak papíron maradt kiűzetésük dacára a 18. századig tart. Sorban bemutatja Sombart Barbados, Jamaika, Surinam, Sandomingo, Martinique, Guadeloupe stb. zsidó cukortermelését.

Szem előtt tartandó, hogy abban az időben, amidőn az amerikai gyarmatok keletkeztek, a cukortermelés — a nemesfém és drágakőnyeréstől eltekintve — az egész koloniális gazdaság és közvetve az európai gazdaságnak is gerince volt.

A zsidók hatalmi állásuknak Amerikában való tulajdonképeni megszilárdulását nagy mértékben annak köszönik, hogy a 17. század vége óta az észak-amerikai angol gyarmatok Nyugat-Indiával szoros összeköttetésbe jutnak. Ennek az összeköttetésnek köszöni létét az európai Észak-Amerika. Már pedig ezt is javarészt zsidók hozták létre.

Az északamerikai Unió gazdasági tekintetben a zsidó elem befolyásával jutott el végleges formájához. Ezt az állítást Sombart, tekintettel arra, hogy a közzelfogással vagy legalább az európaival ellenkezik, bővebben fejtegeti.

A nagyok, a trösztmágnások közt nem sok a zsidó név. Ezt Sombart is megengedi. De hát miben rejlik a zsidók nagy jelentősége az Unióban? Azért, úgymond, mert a féltucat közismert milliárdos közt nincs zsidó, az amerikai kapitalizmus erősen zsidó jellegű. Először az egészen nagy trösztök közt is van néhány, melyeknek vezetése zsidó kézben van. Így a 200 millió dollár nominális tőkéjű Smelters-tröszt Guggenheim-féle alapítás. Az 500 milliós dohány-trösztben, az aszfalt-trösztben, a telegráf-trösztben és másokban zsidók vezetnek. A legnagyobb bankcégek közt is sok van zsidó kézben, amelyek pedig az amerikai gazdasági élet tetemes részét kontrollálják. Így például a „Harriman-System”-et, melynek célja az összes amerikai vasúthálózatok összesítése volt, a newyorki Kuhn, Loeb & Co. cég finan-

szírozta. Hatalmas szerepet játszik azonban a zsidóság a Nyugat gazdaság életében. Kalifornia megteremtésében oroszánrészüik van. Az arany-periódusban zsidók teremtenek kapcsolatot Kelettel és Európával.

Az utolsó évek zsidóbevándorlása a zsidók számbeli jelentőségét az amerikai gazdasági életre óriási mértékben érezhetővé fogja tenni. Egyedül Newyorkban több mint egy millió zsidó lakik. A bevándoroltak legnagyobb része a kapitalisztikus pályát még meg sem kezdte. Ha az amerikai viszonyok így fejlődnek tovább, akkor az Unióban 50 vagy 100 év múlva majd csak még szlávok, négerék és zsidók laknak és a gazdasági hegemoniát természetesen a zsidók fogják magukhoz ragadni. Eme jövőbeli kipillantás után megpróbálja kifejezni az amerikai zsidók mai állítólagos minőségi fontosságának bonyolult okait.

A zsidók több fontos kereskedelmi ágat kezükben tartanak ma is, vagy legalább monopolizáltak hosszú időn át. A gabonakereskedelmet, nevezetesen nyugaton, a dohánykereskedelmet, a gyapotkereskedelmet. Ez, úgymond Sombart, az amerikai gazdaság három fő idegcsomója, amelynek kézbentartása már magában nagy hatalom. De még mélyebbre megy. Kifejti, hogy a zsidó kölcsönök nyújtása nélkül az Unió sohasem függetleníthette volna magát.

Ezenkívül: a 17. és 18. században a *Judenkommerz* volt az a forrás, amelyből az észak-amerikai angol gyarmat gazdasági életét merítette. Csak azok a kereskedelmi kapcsolatok, amelyeket a zsidók tartottak fenn, biztosították annak a lehetőségét, hogy állandó gazdasági lekötöttségben maradhassanak az anyaországgal szemben és mégis maguk is fellendüljenek gazdaságilag. Vagyis abból, hogy Anglia kényszerítette gyarmatait, hogy minden ipari készítményt az anyaországban vásároljanak, magától következett, hogy a gyarmatok kereskedelmi és fizetési mérlege passzív maradt. Észak-Amerika gazdaságának el kellett volna véreznie, ha nem áramlott volna bele állandóan friss vér nemesfém alakjában. Ezt a véráramot azonban a *Judenkommerz* vezette be a dél- és közép-amerikai országokból az észak-amerikai angol gyarmatokba. Az Észak-Amerikába bevándorolt zsidók ama szoros összeköttetés révén, melyben a nyugat-indiai szigetekkel és Braziliával álltak, sűrű forgalmat tartottak fenn eme területekkel, amely aktív volt az észak-amerikai gyarmatokra nézve és állandóan aranyat vitt be az észak-amerikai gazdaság ereibe.

Valamint hogy a zsidóknak köszönheti az Unió, hogy egyáltalán van, ugyanavval a joggal mondható, hogy a zsidó *Einschlag* folytán létezik úgy, ahogy létezik, vagyis amerikaiasan. Mert az, amit amerikanizmusnak nevezünk, javarészből nem egyéb, mint sűrített zsidó szellem: *geronnener Judengeist*.

De honnan ered az amerikai kultúrának ez a különleges zsidó szellemmel való átszűrődöttsége?

Sombart azt véli, hogy a gyarmatos lakosságnak kezdettől fogva zsidó elemekkel való általános átitatottságától. Ő úgy képzei, hogy Észak-Amerika betelepítése legtöbb esetben ilyenformán történhetett: jött egy maroknyi elszánt ember, mondjuk 20 család. E közül 19-nek ekéje volt meg fejszéje. A huszadik boltot nyitott, vagy vándor-kereskedést űzött. Ellátta a többit a szükséges cikkekkel és értéke-

sította a termést. Ennek a családnak volt leginkább készpénze és kölcsönözhetett is szükség esetén. Észak-Amerika parasztja e huszadik család útján kezdettől fogva kapcsolatba jutott az óvilág pénz- és hitelgazdaságával. Az egész termelési viszony eleve modern alapon épült fel. A városi jelleg győzedelmesen hatolt előre a legtávolibb falvakban is. Kítől származik tehát ezen újvilág kapitalisztikus jellege? Ettől a minden huszadik családtól, amely — talán felesleges is ismételni — mindig zsidó volt.

Fejtegetései további során visszatér az óvilágba. Második fejezetének címe: *Jüdischer Geist im modernen Wirtschaftsleben*.

Felhívja a figyelmet arra, hogy közgazdaságunk mai képét nemcsak annyiban nyerte a zsidóktól, hogy külső szerkezete fontos részei nekik köszönik létüket, hanem hogy a modern gazdaság belső élete, hogy a gazdálkodás elvei, hogy az, amit a gazdasági élet szellemének nevezhetni, nagyrészt zsidó befolyásra vezethető vissza.

Adatszerűen az ily befolyás nem igen mutatható ki. Támaszpontul mindenekelőtt azt a hangulatot veszi Sombart, amely ama körökben uralkodott, akik a saját szerű zsidó szellemet, mint valami idegenszerűt legelőször és legvilágosabban kellett, hogy észleljék. Ezeknek a nem zsidóknak nyilatkozatait gyakori egyoldalúságuk és gyűlölködésük mellett is a legmegbízhatóbb forrásnak veszi.

Megállapítja, hogy mindott, ahol a zsidók mint versenytársak lépnek fel, panaszok vannak, hogy elvonják a vevőket, elveszik a keresztény kereskedők kenyérét.

Ha megnézzük azokat a praktikákat, amelyeket a zsidók szeméretnek, azt találjuk, hogy kevés közülük van a családsághoz. A panaszok igazi magva az, hogy a zsidók a forgalomban nincsenek mindig tekintettel a fennálló jogi és erkölcsi normákra. Ha a zsidók szemére hányt eljárást igen figyelmesen vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a keresztény és zsidó kereskedők harca tulajdonképpen két alapjában ellenkező gazdasági szellem küzdelme.

E tétel kellő kidomborítására elének tárja, hogy minő szellemet lehelt az a gazdasági élet, amelybe a zsidó elem a 16. század óta jobban kezd behatolni, és amellyel oly homlokegyenest ellenkezett, hogy mindenütt zavarónak érezték.

Abban a korszakban, melyet Sombart *frühkapitalistische Epochen*-nek nevez, tehát még azokban a századokban is, amelyekben a zsidóság behatol, a gazdasági életben ugyanaz az alapfelfogás él, amely a középkorban uralkodott: az a hűbéri-céhszerű, amely külső kifejezését a társadalom rendi tagozódásában találja. Fejtegetéseiben, bármi-érdekesek legyenek, itt ismét nem kísérhetjük. Elég az ahoz, hogy olyan eredményre jut, hogy a nyereségre való korlátlan törekvés ez időben a legtöbb gazdasági alany szemében: nem keresztényi, tehát tilos volt. A rendi szervezetben a köz gondoskodik arról, hogy meglegyen a kellő számú termelő és hogy a közvetítőnek is legyen megfelelő tere. Az ország belsejében az egyes gazdaságok versenye elvből ki van zárva. Túlkapásnak helye nincs. Ezen örködött az

üzleti erkölcs. Afelől, hogy egyik üzlet-ágból a másikba átkapás ne történlek gondoskodott a céh.

Az üzleti erkölcs ennek folytán azt kellett, hogy parancsolja, hogy a boltos üljön nyugodtan és várja be míg vevője jő. Vevőt fogni tiltja a statútum. A hirdetés ismeretlen. Az olcsójánoskodás tilos. De azért a fogyasztó is védelemben részesül. Minden gazdasági tevékenység célja használati javak termelése és a törekvés oda irányul, hogy jó áruk termeltesenek

Ezt az ideológiát kiegészíti a méltányos árszabás eszméje. Mindez elvek főjellemezője bizonyos állandóság és hagyományosság volt.

\*

A zsidók ezt a világrendet támadták meg. Ez ellen látjuk őket lépten nyomon harcolni, ami persze az akkori bennülők szemében bűn volt.

Mert, hogy a csalás a szó büntetőjogi értelmében nem volt csak a zsidók részén, az nyilvánvaló. A régi idők ezernyi tiltó parancsból bizonyosra vehető, hogy nem ok nélkül hozták.

Miben állott tehát a zsidó különösség? Sombart a specifikus zsidó törvényáthágást abban látja hogy a zsidóknak a jog és erkölcs ellen való vetésében nem is az egyesek bűnös immoralitásáról van szó, hanem hogy a zsidók törvénytisértése a zsidókra érvényes általános üzleti erkölcs kifolyása volt és hogy bennük tehát csak a zsidó kereskedők összességétől helyesnek ösmert üzleti gyakorlat jut kifejezésre. Annak tudatában cselekedtek, hogy a helyes morált a „helyes jogot” képviselik egy helytelen jogi és erkölcsi renddel szemben. Természetesen ez nem áll azokra az esetekre, amelyekben tulajdon elleni főbenjáró vétségekről van szó.

Különbség teendő az olyan parancsok és tilalmak között, amelyek pl. a tulajdon intézményéből és azok közt, amelyek a tulajdonjog bizonyos formáiból és ezeknek kezeléséből erednek. Az amazok elleni vétségek addig általában jogelleneseknek és büntetendőknek fognak tartatni, amíg a tulajdon fogalma egyáltalán létezik, az emezek elleni vétségek különbözőképp fognak megítéltetni aszerint, amint az idők során a tulajdonjog különböző alkalmazási módjáról való felfogás változik.

A zsidók sajátos üzleti modorában mind a kétfajta vétség vegyesen fordult elő. Voltak pl. tolvaj, hamisító és orgazda zsidók is, amint hogy minden emberi csoport kiveszi a maga részét az általános kriminalitásból. De az efajta kriminalitás magában a zsidóságban is élesen elítéltetett. Maradnának tehát azok az erkölcstelenségek és jogtalanságok, amelyeket a zsidóságon belül *consensu omnium* követtek el és amelyekből egy sajátos zsidó gazdasági szellemre lehet következtetni.

A zsidót mindenekelőtt „abszolútabb” üzletembernek látja, aki üzleteiben csak üzletember, aki az igazi kapitalisztikus gazdálkodás szellemében minden naturális céllal szemben a kereset öncélját tartja szem előtt. A tökéletlen fejlettségű kapitalisztikus gazdálkodás korában nyereszkerdesre irányuló gazdasági szellem képviselőjének

tekintik. Nem az különbözteti meg a kereszténytől, hogy uzsorászkodik, nem az, hogy nyereségre törekszik és vagyont gyűjt, hanem, hogy mindezt nem titokban, de nyíltan teszi és vallja.

Ebből az erkölcsileg nem mérsékelt nyereségretörékvésből maguktól adódnak mindazok az egyes üzleti elvek és praktikák, amelyeket a zsidóban hibáztatnak:

Nem veszik tekintetbe az egyes kereseti ágak közt vont korlátokat.

E körülménnyel függ össze az is, hogy a zsidókat, mint lázadókat a merkantilizmus ellenségeiként látjuk szerepelni. Tekintet nélkül a merkantil kereskedelmi politika alapját tevő nemzeti gazdálkodási eszmékre, a szabad kereskedelmet igyekeznek érvényre juttatni.

A 18. században *Judenkommerz*-nek nevezik a frankfurti kereskedelmet, mert lényegileg import volt. A Rajnán túl is halljuk, hogy *presque toutes les marchandises qu'ils apportent sont étrangères*. Nem törődtek az országhatárokkal, nem törődtek a termelés és forgalombahozatal korlátaival sem.

A korai kapitalizmus egyik főparancsa: Ne bánts a más vevőjét! A zsidókat minduntalan ez ellen látjuk vétetni.

A zsidó lerontja az árakat, *slejderoz*, ahogy ma mondják. Csábít olcsó áraival — ezt panaszolja egész Európa.

Mai szemüveggel nézve persze másképp festenek a dolgok. Sombart arra az eredményre jut, hogy a zsidók a legtágabb értelemben vett szurrogátum forgalombahozói, hogy a „nagy forgalom csekély haszon” elvének megteremtői. A zsidó az üzleti nyereséget a maga belátása szerint önkényesen szabta meg, esetleg egy ideig semmit sem nyert, hogy utóbb annál többet nyerhessen — és ezzel újító volt.

Legolcsóbb munkaerőt kiszimatolni, tökéletesebb termelési eljárást alkalmazni, mindig új fogásokat találni, a vevőkört bővíteni az áruk újabbszerű csoportosításával, a fizetési feltételek megújításával, új üzletformákkal, egyszóval a *Judenkommerz*, ma már polgárjogot nyert.

A modern áruház, a részletüzlet, a mai kávéház, a hivatásos hitelközvetítés, mindmegannyi zsidó találmány, amely az előbb felsoroltakkal együtt ma magától értetődik.

A zsidó az uralkodó ideológiával szemben a gazdaságnak elvben individualisztikus felfogását képviseli; azt, hogy az egyes gazdasági alany hatókörét fel- és lefelé semmiféle tárgyi szabvány sem korlátozza, hogy minden gazdasági alany a maga helyét mindig újból kell, hogy meghódítsa és támadások ellen védelmezze; hogy joga van magának mások rovására oly bő teret kiküzdeni, amilyet hatalma csak enged; hogy a küzdelem fegyverei lényegileg szellemiek és cselből, ravaszságból, konokságból állnak; hogy nem kell a gazdasági versenyben egyébre tekintettel lenni, mint a büntető törvényre, hogy az egyednek minden gazdasági folyamatot a maga belátása szerint oly célszerűen kell alakítani, ahogy csak lehet.

Amiket itt diadalmasan láttunk érvényesülni, nem egyéb, mint a szabad kereskedelem, a szabad verseny eszméi, a gazdasági racionalizmus, a tiszta kapitalisztikus szellem, a modern gazdasági szellem,



melynek kiépítésében a zsidóknak nagy, sőt döntő szerepük volt. Ők voltak azok, akik kívülről vitték bele ezt a felfogást egy más-fajta eszmekörbe.

Sombart azzal végzi, hogy az utolsó sorban említett ékkel tulajdonképpen új kérdés elé állítatik az ember, még pedig az elé, hogy miből magyarázható a zsidóknak a kapitalisztikus szellemre való hajlandósága, jóval az általános kapitalisztikus kifejlődés előtt?

A kérdéstéltet oda bővíti, hogy egyáltalán mi az, ami a zsidókat alkalmatosakká tette arra, hogy oly döntő befolyást tudjanak gyakorolni a modern gazdasági élet menetére?

Erre a kérdésre Sombart feleletet nem ad. Hogy később majd tud-e, arról ma még korai volna véleményt mondani, mert ígéri, hogy könyvalakban is közre szándékozik bocsátani az itt tárgyaltak parafrízisát és, ami a legfontosabb, összes kútfőit is. Akkor aztán lehet a probléma érdemével tovább foglalkozni. Bárki előlegezhet Sombartnak akármennyi bizalmat, amíg ígért dokumentumait utánszállítja. De azért addig is bátran lehet néhány fentartásos megjegyzést okfejtése egészéhez fűzni.

Aggályosnak látszik okfejtése, bármi paradoxnak tessenék, azért, mert túlságos egyszerűnek mutatkozik. Bár egyszer említi, hogy figyelembe veszi, hogy egy oly bonyolult valaminek, mint a modern kapitalizmus kialakulása, számtalan oka van, mégis csodálatosképpen odáig ragadztatja magát, hogy olyfélét mond, hogy az amerikanizmus volta-képen: *geronnener Judegeist*. Vagy emlékezzünk csak az idézett nap-hasonlatra. Aggályos azért is okfejtése, mert a zsidóság nyilvánvaló túlbecsülésével ugyanoly túlzott eredményekre jut, mint sok, hazáját a zsidók halálos ölelésétől féltő és honszeretetében teljesen elvakult antiszemita, aki — csak egy példát — nem akarja a francia nemzeti bank szabadalmának meghosszabbítását, mert különben Gallia teljesen Rotschildék kezébe tenné a nyakát, akik pedig bármikor megfojthatják.

Tanulmányának egyik főhibája — melyet különben maga is súrol egy pillanatig — abban a téves okoskodásban rejlik, amelyet: *post hoc ergo propter hoc*-kal szoktak jelölni. A zsidó eltolódások és az egyes államok gazdaságának párhuzamából egyelőre nem igen lehet azt a következtetést vonni, mint Sombart. Sőt! Az a körülmény, hogy a zsidók Spanyolországból kiűzettek, posteriori volt. Következménye az ottani fokozatosan leromlott állapotoknak. A zsidók befogadása északnyugoti Európában megint csak következmény volt. Következménye egy felfelé haladó kultúrának, amely a zsidóság befogadásában rejlő előnyt már minden ellenáramlattal szemben is értékelni tudta.

Sombart fejtegetéseinek technikai szépséghibái is vannak. Amit ő genetikus kutatási módszernek mond, az — lefejtve róla, a mai nomenklatura tetszetősségét és visszahelyezve a hegeli gondolkörbe — merő spekuláció marad, a maga folytonos szellemekkel való operálásában, minden különös történelmi materiális becs nélkül. (Gondoljunk csak Marx Zsidó-írására!)

Rendkívül nagy érdeme azonban, hogy bizonyos a levegőben

úszkáló eszméket a legilletékesebb helyről, a független főiskolai tan-  
székről vitatásra alkalmas tudományos formában ad a közönség elé.  
A zsidóság nagy gazdasági szerepét kétségbevonni gyermekeség volna.  
Mégis azt látjuk, hogy nem igen beszélnek róla sem hivatalosan, sem  
tudományosan. Vagy antiszemita túlzók szájából vesszük a zsidóvesze-  
delem trombitálását, vagy pedig époly túlzó filozofizálóktól vagy zsidó-  
leleplezőktől hallunk olyasfélét pld., hogy aki Magyarországon eddig  
valamit produkált, mind óbudai zsidó volt . . .

Sombart megtörte a jeget és azoknak, akik érdemét méltá-  
nyolják, kötelességük volna példáját utánozva és példáján okulva  
tovább kutatni.

Nem kell tovább menni, a mi helyi körülményeinknél. Annak  
dacára, hogy Magyarország egyike a legzsidódúsabb államoknak, a  
zsidóság dinamikáját elfogulatlanul, valódi tudományossággal nem  
igen kutatta senki sem.

Pedig nagyon kívánatos volna.



## Freund Edit: Művészet és szociológia

**K**ülönös és figyelemreméltó jelenség, hogy a határozottan világos művé-  
szeti felfogás az, mely elsősorban művészeti szempontokból indul ki,  
mily nehezen juthat uralomra a művészettörténetében. Intellektuális  
kiáramlatok, történelmi események, kultureszmények béklyóiból néha  
szabadul egy-egy pillanatra, de úgy látszik csak azért, hogy börtönt  
váltottasson. Az irodalmi nevelés elég sokáig fertőztette meg művé-  
szeti látásunkat és még nem telt el azóta olyan hosszú idő, hogy ezt  
kezdik belátni. És szerencsére már mind kevésbbé szerepelnek véres  
csaták és híres uralkodók nevei a művészettörténetben, a bölcséleti  
elem, az esztétika is mindinkább külön válnak. De tévedés, ha ezek  
után azt hisszük, hogy már beállott az egészséges természetes állapot  
a művészettörténeti felfogást illetőleg. Sporadikus jelenségeként olyan  
tüneteket látok, melyek terjedése igen károsan hathat a művészettör-  
ténelmi felfogás zavartalan tisztaságára. Ezek a szerintem káros tüne-  
tek a szociális problémák túlsúlyra jutásából erednek. A szociális  
jelenségek feletti elmélkedés már-már annyira dominál egyes ember-  
csoportok gondolkodás módjában, hogy minden kérdés kulcsát egy-  
egy szociális igazságban látják s ez egy természetesen beálló folya-  
mat. Ez a szociológus-művészettörténelem talán még hamisabb, mint  
az irodalmi, vagy filozófiai jelleggel bíró, mert a szociológusok a  
saját területükön is igen gyakran feledkeznek meg arról, hogy mindig  
és mindenkor emberekről van szó, emberekről, kiknek saját egyénisé-  
gük és temperamentumuk van. Mindenre gondolnak, intézményekre, múlt  
és jövőendő állapotokra, törvényszerűségekre, csak épen az érző  
emberre nem, ezért mond aztán csődöt a leggyönyörűbb teória a leg-  
egyszerűbb valósággal szemben. Egy ilyen irányú felfogás határozottan  
a helyes művészeti beleélés rovására megy; nem a szemlélet, nem az  
intuitív beleélés vezet és nem a művészetnek a valósággal való közvet-

len kapcsolata, hanem a tudományosan fegyelmezett ész elméleti, esetleír gyakorlati szociológiai eredményei.

Lassan, de mindinkább terjed e szociológiai alapon meginduló művészettörténelmi felfogás, mely a művészeti jelenségeket a társadalmi állapotokból és főleg gazdasági tényezőkből származtatja és közöttük működési kapcsolatot állapít meg. Ez látszólag lehetséges és ép ezért veszélyes, mert aki gazdasági alapok szerint okoskodik a művészetben, annak elfajul az egészséges művészeti érzéke és távolabbi perspektívákba tekintve, ez a tény magának a művészet elfajulását is eredményezheti.

Gazdasági és társadalmi tényezőkből megmagyarázni művészeti problémákat, művészeti fejlődéseket szinte abszurdummal határos. Soha senki csak megközelítőleg sem fogja megérteni az úgy megmagyarázott művészeti jelenségeket. Hisz nincs egy korban, egy társadalomban két olyan egymás mellett megnyilatkozó jelenség, mely valamilyen módon nem hatna egymásra, bármily különbözők is legyenek azok a jelenségek. Az éghajlat, a természet, a vallás, az irodalom mind legalább is úgy hatnak a művészet fejlődésére és legalább is annyira megszabják az irányát, mint a gazdasági tényezők és képtelen egyedül lenni, akár az egyikből, akár a másikkól, vagy együtt valamennyiből akarni megmagyarázni a művészeti fejlődéseket. Van kapcsolat a művészet és a korabeli gazdasági viszonyok között, de ezt a kapcsolatot csak akkor fogjuk megérteni, ha már tisztában vagyunk magával a művészeti jelenséggel és annak fejlődésével, de magából a gazdasági kapcsolatból ezt sohasem fogjuk még csak mégsem közelíteni.

Evvél a kapcsolattal csak szociológus szempontból érdemes foglalkozni, a művészettörténet szempontjából is figyelemreméltó, sőt érdekes, de nem lényeges. A szociológusnak mindenestre fontos társadalmi tünet a kor művészete, ezt belátom, és ha gazdasági tényezőkből akarja megérteni a művészetet, akkor legfeljebb konstatálni fogja azokat a többé-kevésbé laza kapcsolatokat, melyekkel többé-kevésbé mesterségesen és önkényesen járva el, egybekapcsolja ezt a két merőben ellentétes pólusát az emberi energia megnyilatkozásának: a gazdasági és művészeti tevékenységét. Addig, amíg az esetleges kapcsolatok konstatálására, a különböző termelési módok és a korabeli művészeti alkotások közt megnyilatkozó merőben véletlen és külső analógiák megállapítására szorítkozik a szociológia, addig hagyján s addig tényleg hasznos munkát végez; de veszélyes tünetnek tartom, mikor apodiktikus elvi kijelentésekkel, végső konzekvenciák levonásával és saját módszerével betolakodik idegen terepbe és ott sajátos eredményeket hoz létre, olyanokat, melyekre a művészet-történet bátran mondhatja: éhez semmi köze a művészetnek és melyekben a szociológus sem láthat komoly érték munkát. Valami keverék munka áll elő, melyben gazdasági tények, művészeti adatok halmaza kergetik egymást s melyben hiába keresünk megvilágító magyarázatot, megoldott problémákat, a dolgokban való mélyebb belehatolást. Ettől a gazdasági alapon meginduló művészettörténelmi iránytól senki sem lesz okosabb, a művészettörténetek tanulhatnának belőle szociológiát, viszont a szociológusok művészettörténetet, de hiszen erre nincs szükség a diffe-

renciálás mai nagyszerű korában, mikor mindegyik tudományágnak meg van a maga saját módszere, meg vannak a saját hivatott emberei.

Ki merem jelteni, bár megengedem, hogy némi túlzás van benne, hogy majdnem több eredménnyel lehetne egy kor művészeti jelenségeiből a korabeli gazdasági és társadalmi állapotokra következtetni, mint fordítva, bár ezt sem tartom szükségesnek.

Egy korban feltűnő összes jelenségek közt egy sincs, mely komplexitásában csak megközelítené a művészeti jelenségeket. Egy kor művészetében minden koncentrálódik: a história, a politika, a vallás, az irodalom. Ezért magából a művészetből indirekte következtethetünk a többi kulturális tényezőre. Például a Quattrocento festészetéből következtethetünk a kor vallásos felfogására, irodalmi ízlésére, társadalmi életére stb. Magában a művészetben koncentráltan és némileg fokozva benne lüktet az egész kor élete és sajátos szelleme. Kortörténeti szempontból is talán többet mond nekünk a művészet, mint pl. a gazdasági viszonyok, a történelmi események és az irodalmi tettek.

Az imént, mikor a művészeti jelenség rendkívüli komplexitásáról beszéltem, csak az ezt eredményező kulturális tényezőket említettem meg és szándékosan hallgattam arról a sok imponderabilis valamiről, mely a művészeti jelenség lényegét alkotja. Nem szóltam az egyéniség nagy erejéről, a művészi lángelme nagy hatalmáról, mely megsemmisíti a legszilárdabb gazdasági törvényeket. Nem szóltam azokról az egymástól különböző feltételekről, melyek az építészet, a szobrászat, a festészet sorsát eldöntik, sem arról az érdekes és intenzív kölcsönhatásról, mely a művészet e három ága között fennáll és melyből fontos eredmények következnek.

Körülhatárolt, abszolút érvényű igazságok és értékelméletek felépítése, ami más tudományokban annyira otthonos, a művészettörténetben csak a legkivételesebb esetekben fordul elő. A legtöbb műtörténelmi probléma többé-kevésbé nyitott kérdés marad, melyet a legtrikább esetben lehet csak véglegesen és egyöntetűen megoldani.

A gazdasági igazságok általános érvényűek és bebizonyíthatók, míg a művészetben nincs jelentősége az általánosító bizonyításoknak és mérlegeléseknek, itt az igazságot esetről-esetre kell felfedezni és csak a közvetlen intuitív beleélés ad neki értelmet. A művészettörténet csak ily módon juthat konkrét tudományos eredményekre.

A művészeti fejlődések nem analógok semmiféle más fejlődéssel és legkevésbé a gazdaságiakkal. Ott a művész egyéniségében rejlő legszubtilisabb, sokszor transzcendentális momentumok adják a döntő lökést, míg itt előre kiszámítható, biztosan bekövetkező fordulatok állnak be. A gazdasági fejlődésben a kézzelfogható eredmények a fontosak és csak is ezek, míg a művészet evolúciójában többet mondhat az el nem ért eredmény, a töredék, ha magában foglal küzdő akarást és lappangó lehetőségeket. A művészeti kölcsönhatások is egész mások mint a gazdaságiak. A művészetben előfordulhatnak kezdetek, lehetőségek, melyek csak sok száz év múlva nyernek folytatást egész más népeknél. Viszont a legdivergensebb művészi jelenségek békésen és nyugodtan megférhetnek egymás mellett, anélkül hogy tudomást vegyegyem egymásról.

A művészeti fejlődések törvényei oly beláthatatlanul összetettek és annyira kiszámíthatatlanok, és főleg oly egészen mások, hogy valamely más kultúrtényezővel való döntő összekapcsolása csak óriási tévedéseket eredményezhet. Hihetetlenül hirtelen fejlődések, váratlan látszólagos visszaesések, csodálatos egyéniségek meglepő feltűnése, személyes meglátások, gesztusok és hangok váltják fel egymást és jelentkeznek együtt. Miként lehetne mindezt deduktíve a gazdasági viszonyokból levezetni! Elégedjünk meg ezeknek a jelenségeknek induktív megismerésével és hatoljunk beléjük lelkünk legfrissebb erejével és azt hiszem, akkor többet tettünk.

\* \* \*

Mindezzel távolról sem vonom kétségbe azt a tényt, hogy a művészeti jelenségek igen is kapcsolatosak a korabeli gazdasági viszonyokkal, a művészeti produkciót úgy quantitative mint qualitative is megszabják. A művész mindig valakinek vagy valakiknek dolgozik és ez a tény természetesen meghatározza működésének irányát. De hisz ép a művészetbe való beleélésnek egyik fő célja, hogy megtudjuk érezni és látni, hogy mi benne a hamisítatlan művészi elem, mennyi benne az igazi vérbeli művészeti lényeg, ami csak az igazi művész tulajdon lelkéből és alkotó génuszából fakadhat és hogy absztrahálni tudjunk mindattól, ami a külső hatóerők kényszere folytán támadt benne. Az igazi művészeti látásnak egyik kritériuma, hogy megtudjuk magunkban érzékelni, hogy mi benne az impulzív elemi erővel érvényesülő művészi ösztön és mi benne a külső tényezőkhöz alkalmazkodó szükségképeni és tudatos törekvés. Az a bizonyos, mérhetetlen finomságú valami, melynél fogva művészet a Lionardo megható szépségű női fejei, Rembrandtnak önalkotta saját világa, Bramante csodásán ritmikus alkotásai, az független külön életet élő, primer jelenség. Igaz, hogy ez nem érvényesülhet mindig a maga zavartalan tisztaságában és főleg ezért kell tisztában lennie a művészet-történéssznek a működő kulturális és gazdasági tényezőkkel, hogy közöttük annál biztosabban meglássa és tőlük külön válassza a művészeti jelenséget. Meg kell látnia a művészeti célt és akarást a maga teljes elszigeteltségében, akár párhuzamosan haladnak a gazdasági irányok a kor művészeti momentumaival, akár vele ellentétes természetűek. A gazdasági viszonyok indirekte megszabják egy bizonyos fokig ezt a célt és akarást, de hiszen ha művészetről beszélünk, akkor arról legyen szó, ami ezen a bizonyos fokon belül van.

8=====8

### **Kortörténeti jegyzetek.**

*Szociálpolitikai szemle. (Angol, francia, olasz politika) — Cserkészés iskolai értesítők között. — A neoszlávizmusról. (A szófiai neoszláv kongresszus alkalmából)*

#### I.

A holt pontra jutott angol politikai életbe némi élénkséget vitt bele a nőszavazat-javaslat. Arról kezdettől fogva sem lehetett szó, hogy a javaslatból törvény legyen, de ez volt az első alkalom, hogy

ily javaslatot a kormány a hivatalos programba állított bele és nem a képviselők indítványainak tárgyalására kitűzött napon került napirendre. Két munkanapot is szenteltek neki, ami annál könnyebben lehetséges, mert amúgy sincs a képviselőháznak sok tárgyalni valója. A kormányelnök megtartotta szavát és egy nagyszabású akadémikus vita útjába mi akadályt sem gördített. A *Conciliation Bill*-t annál nagyobb örömmel fogadták, mert azoknak, akik a nőszavazat híveinek vallották magukat, bő alkalmat nyújtott, hogy a javaslatot leszavazhassák és amellet még elvhűek is legyenek. A javaslat ugyanis nem teremt a nők számára a férfiakkal egyenlő szavazatjogot, hanem a családanyákat és családtagokat kizárja. Lehetett tehát beszélni a javaslat igazságtalanságáról, szociális értéktelenségéről, a nőket érő sérelmekről. Ezt az alkalmat a kormány azon tagjai, akik a nőszavazat mellett már állást foglaltak, alaposan ki is használták. Sőt kiderült, hogy a belügyminiszter egyenesen beugratta a bizottságot, melynek műve volt az, hogy ily javaslatot terjesszen a képviselőház elé. A hideg és udvarias angol államférfiak emiatt össze is veszttek. Míg a munkáspárt a gazdag nők szavazatjoga hívének vallotta magát, liberális politikusok az általános választójog mellett foglaltak állást és demokratikus elveik nem engedték meg nekik a javaslat előbbre juttatását. Hogy mennyire ki van zárva, hogy egyetlen párt programját sem képező, pártközi, nagyobbszabású reform megvalósuljon, ismét bebizonyosodott. A jövő miniszterelnöke, az unionista-párt vezére a javaslat mellett tartott beszédében mindjárt biztosította magának a visszavonulás útját, kijelentvén, hogy mihelyt meggyőződik arról, hogy a nők nagyobb része nem akar szavazatot, ellene lesz a kiterjesztésnek. Meg kell jegyeznünk, hogy ily meggyőződéshez alapot a nők körében egyre erősödő szavazatellenes mozgalom már most kilátásba helyez. A kormányelnök az általános férfiszavazat mellett szónokolt, az ellenzék másik vezérének, az ifjabb Chamberlainnek semmiféle kiterjesztés sem kell. Természetesen a birodalmat féltette. Pedig a nőszavazat mellett folytatott agitáció mindenkit ki akart elégíteni. Ígért általános békét és hazafias, harcias nőszavazókat, szociális reformokat és a társadalom konzerválását, visszaállított családi tűzhelyeket és önmagukról gondoskodó, versenyképes nőket. A képviselőház nagy többséggel elfogadta tárgyalásra a javaslatot és egyben tárgyalását az egész ház elé utalta, ami a javaslat eltemetését jelenti. A javaslattal kapcsolatosan erős pro és kontra mozgalom indult meg. Az erőszakos eszközök alkalmazására azonban legalább egyelőre nem került sor. -

A budget-javaslat érdekes kommentálását adta annak a jelenségnek, hogy a tetemesen megnövelt szeszadó még csak a régi jövedelmet sem volt képes biztosítani. Az adó egyenesen a termelést találta és ennek következtében az alkoholfogyasztás lényegesen csökkent, amit egyébként a kihágások számának nagyarányú hanyatlása is bizonyított. A pénzügyminiszter a sovány financiaális eredményért ezzel vigasztalta magát. Az angol pénzügyi politika szociális jelentősége evvel ismét bővült. Most már nemcsak a meg nem szolgált jövedelmet akarja kisajátítani, nem csak a földbirtok társadalmi érdekű használatát akarja biztosítani, hanem az alkoholizmus bajain is segít.

Hogy még mindig mily nagy fontosságú változást jelent a mosztani kormány az angol közéletben, gyönyörűen illusztrálja a belügyminiszter eljárása a newporti sztrájk alkalmával. A miniszter a közbékére és rendre hivatkozással nem a sztrájkolókat verette katonasággal széjjel, hanem megakadályozta, hogy sztrájkterő munkásokat hozzanak munkaadók. Természetesen a szerződés és munkaszabadság szent nevében ezért felelősségre vonták. A törvény és hatóságtisztelő, lojális konzervatívok a képviselőházban kijelentették, hogy azért is, erőszakkal hoztattak volna munkásokat és a hatóságot és közegeit vonták volna felelősségre. A miniszter egy ügyes formulával kivágta magát.

\* \* \*

Franciaországban a kormány legelső dolga volt egy állami alkalmazottak szervezkedési szabadságát megszorító törvényjavaslatot előterjeszteni. A javaslat elveivel már foglalkoztunk. Igen érdekes benne, hogy nemcsak az egyes alkalmazottaknak, hanem szervezeteknek is megadja a jogot a felebbvalók ellen panaszemelésre, sőt az államtanács (a francia közigazgatási bíróság) előtt is biztosít neki jogokat. Természetesen, a szolgálat folytonosságának biztosítása a javaslat főcélja. A javaslat akarata és intenciói ellenére is a szindikálizmus felé hajtja az állam alkalmazottait. A bizalmi szavazat kieszközlése után a kormány a képviselőház üléseit, dacára a reformok „égető szükségességének”, a késő ősze halasztotta el. A budgetjével mindjárt elárulta, hogy a munkásnyugdíjtörvény életbeléptetése egyelőre elmarad. Erre ugyanis semmiféle fedezet nincsen. Adóreform sem kerül napirendre, hanem a politikai reformok igen. A képviselőház bizottságait az arányos választás alapján alakította meg. A választójog reformjára kiküldött bizottságban ugyan abszolút többségben vannak az arányosság hívei, azonban ezek között elég nagy az eltérés arra, hogy minden reform megbukjék. Az elégedetlen radikálisok és radikális szocialisták megfélemezésére előkerült még egy botrány az ő rezsimjük idejéből, aminek kapcsán a kormánynak lehetett egyrészt védenie a volt miniszterelnököt és pártját, másrészt a megfelelő kedvezőtlen közvéleményt megteremtienie újabb radikális többség lehetetlenné tételére, ami az ő uralmon maradását biztosítja. A Briand-kabinet a parlamentáris taktika remeke, példája, hogyan lehet kis számú párthívvel nagy pártokon uralkodni, a többséget biztosítani, fényes sikereket érni el.

\* \* \*

Olaszországban egyetlen nevezetes esemény, az iskolajavaslat tárgyalása volt; ez a megfelelő engedményekkel törvénnyé is lett. A törvény megadja a jogot az egyes községeknek hogy a tartományi iskolai konzorciumon kívül maradjanak, vagyis önállóak legyenek hacsak 25%-a a lakosságnak analfabéta, és tíz éven belül ez az szám 15%-ra leszáll. Ennek dacára az ily községek is élvezik az állam támogatását. A provinciális konzorciumok az elemi oktatás államosítását jelentik, miután a beléjük tartozó községek iskolái az ő felügyeletük és igazgatásuk alá kerül és a tanácsokban túlnyomó az

állam által kinevezett elem. Nagyobb községek (provinciális és kerületi székhelyek) csak kívánatukra tagjai ezeknek, a kisebbek, mint láttuk, kivonhatják magukat. Az engedmények a klerikálisoknak elég sokat jelentenek, oktatásuk céljaira, esetleg állami segínyt és támogatást is nyernek a mainál sokkal nagyobb mértékben. A vasutasok mozgalmának békés irányba terelésével a kormány politikai sikerei teljesekek voltak. (S. K.)

## II.

Bámulatos, hogy hány ember van vagy volt tégeződési viszonyban az irodalommal. Ez a legparvenübb pertu a középiskolában kezdődik és virulens akkor is, mikor már szennyvíz-kémiai vagy grafosztatikai feladatok (elég nem jól) szinte véglegesen kiszorították az irodalommal való közösséget is. Vissza lehetne vezetni egy csomó, nyilvánosság előtt elkövetett szereplést és egy még nagyobb csomó, sőt a legtöbb mindenfajta irodalmi műveletet azokra a leszorult és elnyomott szép-irodalmi ambíciókra, melyek diákéveinkben s azontúl is bennünk kapargáltak. Deres fejjele kell csak végiglapozni ismét fiatal éveinknek legidegesítőbb, legvegyesebb hatású olvasmányát: az iskolai év végei értesítőket, hogy minderre még erősebben ráeszméljünk. Sok mindenre akad bennünk felelet s mindenekelőtt arra: kinek köszönhetjük, hogy hajnali félálomunkban egy jambuszra eszmélünk és arra az egyedülvaló dicsőségre, mely a vers-esztergapadokat glóriázza be. Azután arra, miért olyan zsidósian kopott meggyesznűnek a hazaszeretetről kiizzadt frázisok és a leszűrt történelmi tanulságok, amelyek talán soha, de soha, még a tantervszerűen megírt összes történelmi tankönyvek és ezek forrásainak elégetése után sem fognak eltűnni a magyar földtekéről.

Íme, itt van egy csokor, szemléltetésül annak, miket tud önkéntelenül leírni egy sereg tanárember, ha június hónapban leül és ír és ír, akár eső esik, akár szép idő van. Ezek az okmányok az irodalommal való pertuzásnak a leggyönyörűbb példái: emberek a sokak közül, akik középiskolai esztétikák műfajai szerint élnek a az emberi szépségeket, akik csak műfaj-sablonok, fenség és báj-sablonokban tudják kifejezni magukat. Ok a legszánandóbb emberi faj.

Nos tehát: adva van egy aldunai kirándulás. Elérkeznek Zimonyba és megnézik a történelmi nevezetességeket és akkor egy jól nevelt történelemtanárr így érez:

„Nézz ide, te művelt Nyugat, nézz ide és borulj le e helyen, itt hunyta le szemét a te megmentőd! Itt, a zimonyi Cigányhegyen halt meg a nyugati kultúrának s a keresztény népnek előharcosa, törökverő nagy Hunyady János! (II. ker. polg. fiúiskola értesítő 1909/10.)”

Belgrád váránál eszébe jut, hogy ez valamikor Nándorfehérvár volt és így énekel:

„Hát ez a hely bizony nem valami híres erősség és most már harcászati szempontból nem jöhet számba s ha a régi dicsőség és a történelmi emlékek nem éltetnék, már alighanem összeroskadt volna”. (Uott.)

Ada Kaleh szigetére érve igen fájlalják, hogy a kitűnő Bego



Musztafa már nincs az élők között: ő volt ugyanis az egyetlen ember ki látta amikor a menekülő Kossuth megcsókolta a földet. (Uott.)

Mi viszont azt sajnáljuk, hogy nem érdeklődtek Bego Musztafa örököseinek vagyoni helyzete iránt. Jól megélhetett ebből a kitűnő Musztafa.

A költői pátosz sorvadásos sablonja akkor se hagyja el az embert, ha a szipolycserebogárról és a vetés egyéb kártékony házi állatairól ír majdan az iparban és kereskedelemben alkalmazást kereső fiúknak: Én pedig félrevonulok s gondolataim pillanatában egyedül csöndben beszélek a természettel. Ilyenkor van rövid béke a szívem és lelkem számára s feledem földi bajjaimat: kibékülök a sorssal s föltekintve a kék égbe, hattűdalt énekek s könnyeim megerednek, mert érzem, hogy van szent Gondviselés!” (IV. ker. leánygimnázium értesítő 1909/10)”.

Hogy mennyi nem közönséges szépséget tudnak néhol bevinni az egymásról való gondolkodásba, hogy a privátéletüknek mennyi köze van a ruszini ideálhoz, arról álljon itt ez a bizonyosság:

„Érzékeny veszteség érte a múlt iskolaév végén iskolánkat X. tanárnak iskolánktól való távozásával. Csak egy évig működött velünk, de ez az egy év elég volt arra, hogy előkelő, kedves, megnyerő modorával, sugárzó tiszta és önzetlen szeretetével meghódította a maga számára nemcsak az egész lány-sereget, hanem különösen az egész tanártestületet. S bár a legkedvesebb s legelőnyösebb női tulajdonságokkal volt megáldva, mégis szerény volt. Soha senkit sem szólott meg. Nem haragudott meg senkire, de rá se haragudott senki s nem is haragudhatott. Elhagyott bennünket s elhagyta azt a pályát is, amelyre kiváló hivatása volt. Elhódította őt tőlünk s magasztos pályájától egy férfi, Y. udvari tanácsos, akinek egy év óta odaadó, hűséges, szerető és szeretett hitvese. Ott voltunk mindnyájan az esküvőjén s tiszta szívből kívántunk neki élőszóval s később levélben is tiszta, zavartalan s állandó boldogságot. Levelünkre ő is válaszolt. Meleghangú válaszát, bár ez nem tartazik szorososan a nyilvánosságra, de tartalmának kiválóságánál fogva megérdemli a megörökítést.” (IV. ker. lánygimnázium ért. 1909/10.)

És következik egy egyszerű, jó bevett polgári formákkal élő köszönő levél. Semmi több.

Ugyanabban az értesítőben találjuk a következő modern pedagógiai elv új formulázását is.

„Az eszményi nőiesség csak valláserkölcs alapon épülhet föl, csak az így felépült tevékenység adhatja meg a szív boldogságának igazi tartalmát s képes megőrizni a lélek harmóniáját az élet minden megpróbáltatásában.”

Hogy mennyire nem igyekeznek tartalmat adni annak a fogalomnak, amelyet szüntelenül emlegetnek: a hazafiasságnak, hogy milyen idéetlen szólamokat vált ki, arra jó példa lesz ez:

„. . . észre sem vesszük, hogy 11 óra tájban már Pozsony felé járunk. a gyorsan robogó vonattal csak egy lépés még innen és a Morva hídjára magyar határra. Le nem írható az a vegyes érzélem, mely e pillanatban az ifjú szívet betölti. Az egyik részen az öröm, a lelkesedés, hogy érzése, mert aligha érezhet valaki fájdalmasabban, mint az ifjú szív, mely hazáját, övéit először hagyja el.” (IX. ker. felső keresk. isk. ért 1909 10.)

Az ember azt gondolná: istenein, értem, ifjú munkások, akik Katolikus Legényegyletben nőttek fel szikráthányó nacionalizmusban és most kivándorolnak. És elérzékenyednek. Jó. De ezek kereskedelmi, középiskolai diákok és egyhetes vidám tanulmányútra mennek.

Szakasztott ebből a fajtából való az a bátorságos hazafiúság (az ugyan nincs megírva az értesítőben, de valóság), amit évről-évre hagyományosan a dévényi Árpád-szoborhoz kivonuló pozsonyi középiskolai ifjúság produkál. A szobornál szavalnak, beszélnek, szavalnak és az ünnep egyik pontja az, hogy néhány diák tanári megbízásból ladikba ül, áteveznek a Morva hídján túl, kiszállnak és Ausztria földjét jó hazafiasan leköpi. És mint triumfátorok térnek vissza.

Némely tanárembert azonban hűvösen hagyják a hazafias érzelmek, figyelmüket szociális jelenségek kötik le. Romlatlan és azzal a változatlan érzélemmel, amelyet még diákkorukból öriztek meg, tudhat az ember csak így írni egy olyan kérdésről, mint a ferencvárosi gyerekek eldurvulásáról és az utca káros erkölcsiségéről:

„A minden nagyobb város szegényebb néprétegét rejtő kerületeiben előforduló abnormis dolgok nálunk azért súlyosabb következményekkel fenyegető bajok, mert sem az állam, sem a hatóságok sem pedig a társadalom nem avatkozik bele olyan mértékben, mint az a nyugat művelt államaiban történik. Ha e tényezők eminens érdekeiket felismerve, az elhagyott gyermekek seregére befolyást törekednének gyakorolni, nem lenne általános jellegű a városrészeknek szinte elképzelhetetlen piszokban lábtól a fejig a felismerhetlenségig bemaszoltolt százával az utcán duhajkodva, az éktelen ideges és vad visításokban gyönyörűséget kereső, a felnőttek iránt pökhendi, kihívó, támadó modort tanúsító gyerekeknek serege s nem lenne útjában arra járó felnőttekre nagyon meggondolandó, hogy az inzultust kerülve, e városrész mely utcáján bátorkodjanak útjukat rövidíteni.” (IX. ker. Knézits-utcai polg. isk. ért. 1909/10.)

A kitűnő szociálpolitikus csak az okok és a baj megelőzésének módjai felől vagy tájékozatlanul, egyekben kitűnően informál a ferencvárosi apachevilágról. És utóvégre a felnőttek útjának megrövidítése, ez se utolsó szempont.

Nem fogunk messzemenő következtetéseket levonni ezekből a múzeumba illő szemelvényekből, de annyit nyugodt lelkiismerettel ideírhatunk, hogy így csak azok írnak és gondolkodnak (helyesebben nem gondolkodnak), akik legutoljára tanári diplomájuk pecsétjének köriratát és legföljebb a *Budapesti Hírlap* azon évfolyamait olvasták el, amelyekre kinevezetésük óta előfizettek. Azokban a tanári értekezésekben, amelyekben külföldi irodalom felhasználásával, vagy egyáltalában valamelyes bibliográfiai apparátussal találkozunk, ilyen nézetek nincsenek.

Mindez azonban érthető. Az ebből a fajtából való elvtelen hazafiasság és pedagógiai készség fölöslegessé teszi könyvek olvasását s a tanulást általában.

U. i. Kiegészítésül álljon itt egy tanári könyvtár címjegyzékéből néhány könyvcím:

*Achille-Pór*: A szociológia feladata és iskolái.

Charlotte-Schwimmer: A nő gazdasági helyzete.

*Lester-Dienes*: A haladás lelki tényezői.

*Franklin-Dienes*: A szociológia elvei. (A VIII. ker. polg. fiúisk. ért. 1909/1910.)

Jó éjszakát! (*K. B.*)

### III.

A nagy francia forradalom után egész Európában ébredezni kezd a polgári osztály. A nyelvi, vallási határokkal elválasztott polgári osztályok egyesülni akarnak, hogy egyesült erővel láthassanak hozzá a polgári osztályok ideáljának a megvalósításához: a meggazdagodáshoz. Franciaország Napóleonnal az élén megmutatta az utat, országokat kell hódítani, gyarmatokat kell szerezni, ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha az egy nyelvet beszélők „nemzetté” tömörülnek, hogy követeléseiknek megfelelő erővel súlyt adjanak. Megszületik a nemzetiségi eszme s magával ragadja a németeket, az olaszokat, a szlávokat. Az uralkodó családok csakhamar felismerik a nemzetiségi eszmében rejlő erőket s a német Hohenzollernek, az olasz uralkodó család nemzetiségi felszabadítókká lesznek. Amit az olaszok, németek gyorsan el is értek, mert így kívánták ezt a polgári osztályok érdekei, nem érték el a szlávok, mert a különböző szláv nemzetek nagyon is szétosztóan laktak, nagyon is nagy érdekek fűzték országaik uralkodó osztályaihoz, ha más nyelvet is beszéltek azok.

Más is lett a sorsa a pánszlávizmusnak, mert mások voltak a szláv nemzetek érdekei, semhogy az egyesülést végre lehetett volna hajtani. Sokkal nagyobbak voltak az ellentétek az egyes szláv nemzetek között, sokkal nagyobb volt a távolság közöttük, semhogy a különböző országokban lakó, különböző nyelvű, különböző kultúrfokon álló népek között érdekközösség létesülhetett volna. Mi mások voltak az orosz abszolutizmus alatt nyögő lengyelek érdekei, mint az osztrák nyűgöt viselő cseheké; egészen más érdekek vezették a horvátokat, mint a török uralom alatt levő szerbeket és bolgárokat. A pánszlávizmus kibontott zászlaja nyom nélkül el is tűnik igen rövid idő alatt, ha az orosz cárizmus, az orosz bürokrácia fel nem karolja. Az országában mindenkit elnyomó orosz abszolutizmus felismeri a pánszlávizmusban azt az eszközt, amellyel részint gyengítheti ellenfeleit, hol szlávok laknak, részint magának népszerűséget biztosíthat s ezáltal mindenkor tőle függővé teheti azokat a népeket, kik bíznak erejében, kik az ő segítségével felakarnak szabadulni. A pánszláv kongresszusokat a szlavofil orosz tábornokok, orosz bürokráták pénzelik, dirigálják. Az eszme sohasem állott a megvalósuláshoz közel s minél jobban művelődtek az egyes szláv nemzetek, minél jobban differenciálódtak osztályaik, annál kisebb hatásúvá zsugorodott össze.

Az 1848. évben Prágában megtartott pánszláv kongresszus roppant nagy telkesedést keltett Európaszerte a szlávok között, de csak addig, míg a tanácskozásait meg nem kezdte. A tanácskozások alatt kiténtek azok az óriási ellentétek, amelyek a különböző szláv nemzetek között vannak, kitént az, amibe legjobban belekapaszkodtak, hogy a nyelvnek nincsen egységesítő ereje, mert a különböző

egy törzsből származó nemzetek egyetlenegy szláv nyelven sem tudták egymást megérteni. Mindamellet a prágai kongresszus hatása nem tűnt el nyomtalanul. Az eszmét felkapták a tudósok, írók, költők s mert az általános elnyomással szemben volt bizonyos forradalmi ereje, amellyel különösen Ausztria és Törökország ellen lehetett operálni, a kongresszusok egész sora kezdődött el, annál is inkább, mert sem Ausztria, sem Poroszország, sem Törökország, az elnyomók nem jó szemmel nézték a pánszlávokat s ahol csak lehetett, akadályokat gördítettek a kongresszusok megtartása elé.

Az 1867-iki prágai kongresszuson Bakunin Mihály is részt vett s hatalmas, gyönyörű forradalmi lelkesedésű beszéde, amely a pánszlávizmus révén az összes elnyomott szláv népeket felakarta szabadítani, inkább félelmet keltett a kongresszus rendezőiben, mint reményt, vagy bátorságot. Még néhány kongresszust tartottak Oroszországban, ahová újból elmentek az eszme apostolai, de már itten nem beszélnek a nagy egyesületről, a szláv népek közös érdekeiről, mint inkább arról, hogyan érhetnék meg egymást, ha legközelebb összejönnek. Az orosz szlavofilek az orosz nyelvet proponálták egységes nyelvnek, de ebbe nem akartak belemenni a csehek, a lengyelek, a horvátok, így tehát maradt minden a régiben. Az orosz abszolutizmus lassan észretért, észrevette, hogy a kongresszusok több zavart csinálnak, mint hasznot. Elejtette őket s vele együtt elejtették mindazok, akik haszontalan voltak belátták.

A pánszlávizmus, mint a szláv nemzeteket politikailag egyesítő eszme egyszersmindenkorra elbukott. Szlavofilek még vannak, de pánszlávok már nincsenek. Elbukott, mert többé semmilyen érdek sem kívánta. Az egyes szláv nemzetek polgári osztályai megtalálták érdekeiket saját országaikban s nem keresték többé azoknak védelmét a pánszlávizmusban. Nem tudott annak új erőt adni még Tolsztoj melléállása sem.

Amikor újból megjelenik, már nem pánszlávizmus a neve. A fogalom elveszti jelentését, s már csak mint kulturmozgalom mutatkozik. Elveszti minden politikai jelentőségét s tisztán a szlávok kulturális érdekeit akarja megvédeni — az előtérbe tóduló germán kultúrával szemben. A neve is más, neoszlávizmus. A csehek támasztják föl, akiknek ipara óriási módon előrehaladt úgy, hogy veszedelmes konkurrenszeknek kellett tekinteniök az ausztriai és németországi, sőt a magyarországi ipart is. A régi jelszavakkal már nem lehetett dolgozni, kitaláltak újakat, a szlávoknak kulturális egységét. Mivel az újságok a kultúrának, illetőleg a cseh érdekeknek leghathatósabb támogatói, a csehek első prágai kongresszusa 1901-ben az újságírók találkozásával indult meg. Az összes szláv népek részéről mérsékelt érdeklődés kísérte a kongresszus első munkálatait. De a csehek nem nyugodtak. Folytonos agitációjuknak megvolt az eredménye, mert a minden évben, rendszeren Ausztria területén megtartott kongresszusok mind nagyobb arányúak lettek. Jan Kufner cseh újságíró már 1897-ben kidolgozta az összes szláv újságírók szövetségének az alapszabályait. Az újságírók osztályához csakhamar más osztályok is járultak, s már az 1908-i laibachi kongresszuson örömmel jelentik az előadók, hogy

a szláv újságírás emancipálódott a német sajtó hatása alól, hogy a szláv nemzetgazdasági kiállítások mind nagyobb eredménnyel végződnek. Kitűzik a békés célokat: a szlávok kulturális és gazdasági érdekeinek az összeegyeztetését, s hogy munkájuk zavartalan legyen, gondosan kerülnek minden politikai vonatkozást.

Új erőt adott a neoszlávizmusnak az oroszok melléállása. Az orosz burzsoázia nemrégben rendkívül súlyos vereséget szenvedett keleten a japánokkal szemben. Mandzsúriában már nem igen lehetett terjeszkedni, így új piacok után kellett néznie. Ezeket az új piacokat a szláv államok nyújthatták. De az orosz cárizmus és burzsoázia óriási vereséget szenvedett otthon is. Az 1905-ben megkezdődött forradalom gyökerében megingatta az orosz tőkét. S a forradalmat támogatta a lengyel, szintén elnyomott burzsoázia, amelynek érdekében állott, hogy az orosz tőke minél nagyobb vereséget szenvedjen künn is benn is, hogy így ők terjeszkedhessenek. Az orosz burzsoáziának valami mentőszál után kellett néznie, és ez a mentőszál a neoszlávizmus képében jelentkezett. Ha a neoszlávizmus egyesíti a lengyel és orosz burzsoáziát, akkor közösen kereshetnek érdekeiknek más védelmet, akkor elérték azt a célt, hogy a forradalmat otthon leverik, a délszlávok előtt pedig újból mint a szláv kultúra zászlóvivői szerepelhetnek, és ezzel minden meg van nyerve, annál is inkább, mert a forradalmi idők alatt az orosz kivétel úgy keletre, mint nyugatra óriási módon csökkent. Életkérdése volt tehát az orosz burzsoáziának a neoszlávizmus, s mi látjuk, hogy az utóbbi években a neoszláv kongresszusokon újból az oroszok vannak túlsúlyban. Ezek a kongresszusok voltak hivatva arra is, hogy az orosz és lengyel burzsoáziát teljesen kibékítsék, s ezzel megmutassák a világnak, hogy Oroszország nem a régi pánszláv hódító, mert íme együtt dolgozik a szláv kultúra emelésén a lengyelekkel, ami legjobb bizonyítéka annak, hogy nem folytat elnyomó politikát, és a délszláv népek teljesen megbízhatnak benne.

Csakhogy a lengyelek is csakhamar átlátták az orosz burzsoázia politikáját. Belátták azt, hogy ha Oroszország újból a régi fényben fog tündökölni, akkor újból meglesz az ereje, hogy az ő gazdasági érdekeiket háttérbe szorítsa. Ezért a lengyel burzsoázia nem kért a neoszlávizmusból, hanem tüntetőleg otthon maradt, s az idei szófiai kongresszus ugyancsak érezte, hogy az oroszok neoszlávizmusa milyen önző és átlátszó.

A neoszláv eszmék a cseh és orosz kapitalistáknak érdekeit szolgálják, azok az indító rugók, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a neoszláv eszme harcosai között nincsenek olyan emberek, akik minden hátsó gondolat nélkül harcolnak és küzdenek érte. A *suum cuique* elve, akármennyire gyakorlati, akármennyire is reális meg nem zárja ki azokat az idealistákat, akik a neoszláv eszmétől a szláv kultúrának óriási emelkedését, fejlődését várják azon téves hitből indulva ki, hogy a germanizmus elnyeléssel fenyegette és tenyegeti a szláv kultúrát és ipart. Ezért van a neoszláv kongresszusnak bizonyos germánellenes íze, ami a grunewaldi csata napjának megünnepléséből is látszott, amikor az egyesült litvánok és lengyelek az 1415. júl. 15. győzelemmel föltartóztatták diadalútjában

a német lovagrendet. Természetesen a német sajtó a legnagyobb vehemenciával támadott mindig minden szláv jellegű dolgot, s főleg a neoszlávizmust, melynek éle első sorban az ő gazdasági érdekei ellen irányul.

Annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a neoszlávizmus ma már — a lengyeleket kivéve — minden szláv nemzetet újból talpra állított, s eltekintve a kisebb súrlódásoktól, a szófiai kongresszuson a szerbek szívesen ölelkeztek a bolgárokkal, s mindketten a horvátokkal. S ha más tekintetben talán nem is járt nagy eredménnyel, a délszláv népeket közelebb hozta egymáshoz és a szerb és horvát ellentéteket, legalább azokat, amelyek a nyelv tekintetében fennállottak, eltüntette. Ma már a szláv tudósok mindegyike azon az állásponton áll, hogy a szerb és horvát nyelv teljesen egyenlő, s csak a külön történeti és vallási fejlődés okozza a még fennálló differenciákat.

Igaz, hogy a szófiai neoszláv kongresszusról távol maradtak nemcsak a lengyelek és makedóniaiak egy része, épen azért, mert a makedón-kérdés képes lett volna megzavarni a szerb és a bulgár testvériesülést, de elmaradt róla az orosz liberális, demokrata, progresszív és radikális burzsoázia, sőt példáját követte az ugyanilyen színezetű bolgár burzsoázia is. S ez a tény már eléggé dokumentálja azt, hogy itt olyan nagy ellentétek vannak magának a burzsoáziának a kebelében, amelyeket csak a legnagyobb erőfeszítéssel, a legfontosabb szláv kérdéseknek a kikapcsolásával lehet kiegyenlíteni. A neoszlávizmus eszméje ennek folytán külsőleg is erősen konzervatív jelleget öltött, ami eléggé fájhatott azoknak az ideális és naivlelkű szláv tudósoknak, akik minden szláv intellektuelt ott akartak látni a kongresszuson.

Ilyen belső és külső körülmények között jött össze a neoszlávizmus eszméjének további fejlesztése végett a szófiai kongresszus. Hogy a reklám, a fény annál nagyobb legyen, megjelentek Szófiában a szláv szokolista testgyakorló körök is. Királyi fogadások, miniszterek beszédei emelték a fényt, amelyet tüntetésekkel ellensúlyozni akartak a bolgár szociáldemokráciák. A kongresszus számos osztályra oszlott és napirendjén a következő pontok szerepeltek: 1. A délszláv államok helyzete. 2. A szlávok kulturális közössége. 3. A szláv tudósok találkozása. 4. A szláv tudományos akadémiák kölcsönös érintkezése. 5. A szláv magasabb és középiskolák kölcsönös érintkezése. 6. A szláv színházaknak és más művészi intézeteknek összekapcsolása. 7. A szláv könyvkiadók szervezése. 8. A szláv irodalom és tudomány terjesztése. 9. A szláv tudósok címeinek nyilvántartása. 10. Az összes szláv írók összeírása. 11. Egy összszláv banknak a megalapítása. 12. Egy összszláv kiállításnak „a rendezése. 13. Egy összszláv erdészeti szervezetnek a létesítése. 14. A jövő kongresszus helyének a megállapítása. Ezekhez a pontokhoz járult volna Dr. Jirecsek Konstantin szláv tudósnak az indítványa, hogy a kongresszus foglalkozzék a már egyszer elejtett tervnek a tárgyalásával, t. i. az egységes szláv nyelvnek a megalapításával és erre ajánlotta, mint legalkalmasabbat, a szerb nyelvet, ahogyan

különösen Hercegovinában beszélnek. Ezt az indítványt azonban nem akarták a napirendbe bevenni.

Ezeket a pontokat tárgyalták a különféle bizottságok és határozataik közül figyelmet érdemelnek a következők:

1. A szláv irodalom és tudomány kölcsönös érintkezése végett kötelezettek az összes szláv államoknak a tudományos intézetei, hogy országuk minden tudományos kiadásának egy példányát ingyen megküldjék a központi szláv könyvtáraknak. A szláv könyvek és kéziratok kicseréltessenek. A szláv egyetemeken a tanárok évenként fölcserélődjenek és valamely fontosabb nemzeti tárgyat előadjanak. Alapítsák olyan összszláv tudományos társaság, amely olcsó kiadásokat fog rendezni és fordítani minden szláv szépirodalmi vagy tudományos ágból. Az összes szláv tudományos akadémiák kebeléből alakuljon egy bizottság, amely közös munkával ki fog adni olyan nagyobb dolgokat, amelyek az összes szlávokat érdeklik. (Pl. összszláv történelmet, összszláv szótárt stb.). Az összes szláv tudományos akadémiákból alakuljon egy filológiai bizottság, amely tanulmányozni fogja a szláv nyelvek között levő rokonságot.

2. A szláv könyvkiadók szervezése. A cseh és lengyel könyvkiadók már szervezve vannak, csatlakozzanak hozzájuk az orosz, bolgár, szerb, horvát és szlovén könyvkiadók és egy könyvkiadó kongresszuson alapítsák meg alapszabályait. Addig is, míg ez a nagy összszervezet létesül, az egyes könyvkiadók önként lépjenek be a cseh és lengyel szervezetbe.

3. Egy összszláv antológiának a kiadása, amelyben összegyűjtve lesznek a legegyszerűbb, de legszebb szláv népdalok, úgy hogy ezek alapul szolgálhatnak a nyelv megtanulására. Ezért szükségesek a versek alatt a nyelvtani magyarázatok.

4. A szláv színházak szervezete. E célból szláv színházi ügynökség szerveztessék, amely” nemcsak közvetíteni fog a szláv drámaírók darabjainak az előadásánál, hanem az előadási jogot is megfogja venni. Ez az ügynökség fog gondoskodni a darabok fordításáról és hogy a nemszláv színházak elláttassanak szláv darabokkal. Ezt a dolgot a prágai dramaturgokra bizzák.

5. A szláv turisták egyesülése, amelybe kötelesek belépni az összes szláv turisztikai és sport-egyesületek.

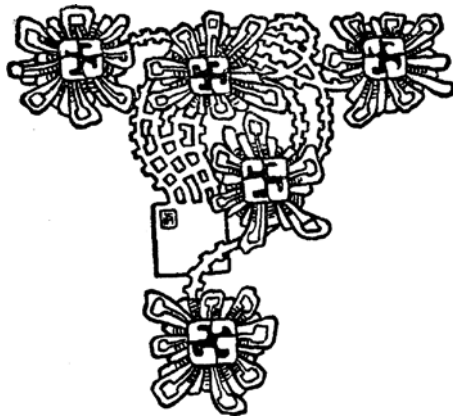
6. Egy összszláv banknak a megalapítása. Ez a bank Szentpétervárt lesz és az orosz bankárok megígérték, hogy tőkéikkel hozzá fognak járulni, hogy a bank minél nagyobb arányú legyen. Ugyanezt tegyék az összes többi szláv bankok is.

7. Egy összszláv kiállítás rendezése, amely 1913-ban, vagy 1915-ben legyen Moszkvában, Pétervárott vagy Prágában. E kiállításon vegyenek részt az összes szláv nemzetek.

8. Alapítsák Bécs vagy Prága székhellyel szláv újságírói távirati ügynökség, amely az összes szláv nemzetek újságainak fogja a hírszolgálatot közvetíteni.

9. A következő szláv újságírói kongresszus Belgrádban tartassék meg, az összszláv kongresszus pedig 1912-ben Prágában, amikor Palackinak, a szláv eszme nagy harcosának szobrát fogják leleplezni.

Ezek voltak a fontosabb és jelentősebb határozatok. Tekintettel arra, hogy megvalósításuk rendkívül sok pénzbe kerül, valószínű, hogy csak addig fognak a megvalósuláshoz közel járni, amíg a különböző kapitalisták érdekeit fogják szolgálni. A neozslavizmus tisztán a kapitalista érdekek hordozója. Az orosz és cseh bankok finanszírozzák az egész dolgot s épen azért a szláv népek tüntető hidegséggel fogadták a szófiai kongresszust s fogják fogadni ezentúl is. A megújított pánszlavizmus, a neozslavizmus az orosz és cseh tőke terjeszkedésének az eszméje, ezért az igazi kultúrának nagyon kevés köze van hozzá. A szláv elzárkózás most, amikor minden az internacionalizmus felé halad, reakcionárius és káros és minden igaz szláv csak ellenszenvvel fogadhatja. (*Isskruljev Krsta.*)







## Könyvismertetések és bírálatok

**Szocializmus és mezőgazdaság**”. (David Eduárd: *Szocializmus és mezőgazdaság*. Fordította dr. Szabados Sándor. Budapest. Társadalomtudományi Könyvtár. Grill, 1909.2 kötet 374 + 376 old.)

Szabados Sándor nagy szolgálatot tett a magyar közgazdasági irodalomnak, amikor David alapvető munkáját lefordította. David eredeti könyve 1903-ban jelent meg és azzal a nagy tudományos készséggel és könnyed, világos analízissel fejtegeti a szocializmus és a mezőgazdaság viszonyát, amely a német revizionista szocializmus irodalmát jellemzi. Mindenek fölött jól esik azonban e könyv olvasásánál, hogy minden sorából kiérezzük, hogy a munka szerzője ismeri és maga is tanulmányozta a mezőgazdaság üzemét és nagy gyakorlati érzékkel tud a megfigyelések és statisztikai adatok rengeteg tömegéből a valóságnak megfelelő helyes következtetéseket levonni.

Foglalkozik először a szociáldemokrata-párt állásfoglalásával a „kisüzem kontra nagyüzem” kérdésében:

Marx, Engels, Kautsky, Eccarius tudományos műveikben és pártgyűlési határozatokban számtalanszor kimondták, hogy a mezőgazdasági kisüzemnek el kell pusztulnia. A kisparasztgazdaság politikailag, társadalmilag és gazdaságilag halálra van ítélve. A kisiparosoknak és kisgazdáknak (!) segíteni, hogy üzemüket életképessé tegyék, egyenesen az ő érdekük ellen van, mert ez csak elérhetetlen álomképeknek a felköltése. Mikor 1894-ben a frankfurti szociáldemokrata pártgyűlésen David először szembe szállott ezzel a felfogással, még kemény dió volt megtörni a szocialista vezérek ellenérveit.\* Azóta az 1895-iki és főképen az 1907-iki népszámlálás adatai, a német üzemstatisztikai felvételek körül pedig különösen azok, amelyeket Anhagen, Stumpfe, Klawky, Huschke és a német szociálpolitikai egyesület végeztek, kétségbevonhatatlanul igazolják Dávidnak akkori és könyvében is kifejtett álláspontját, hogy a mezőgazdasági kisüzemnek nem kell szükségképpen elpusztulnia, ellenkezőleg, a mai gazdasági konjunktúrák közt a

\*Karl Kautsky und Bruno Schoenlank: *Grundsätze und Forderungen der Sozialdemokratie. Erläuterungen zum Erfurter Programm*. Berlin

kisüzem a nyugat-európai államokban úgy számszerint, mint az általa elfoglalt terület arányában évről-évre nő, amíg a nagyüzem fokozatosan veszít jelentőségéből.\*

Ha azonban egyrészt a koncentráció az iparban kétségtelenül megállapítható, (világos bizonyíték erre az 1907-iki német birodalmi népszámlálás is, amely szerint az alkalmazottak száma az iparban 1895-től 1907-ig 13-ról  $18\frac{2}{3}$  millióra emelkedett, míg az önállók száma  $6\frac{1}{2}$  millióról 6 millióra súlyedt), másrészt a mezőgazdaságban kétségtelen a kisüzemeknek lassú, de fokozatos térfoglalása: akkor az üzem természetében rejlő különbségeknek kell lenni mezőgazdaság és ipar között. David munkájának legnagyobb része a mezőgazdasági üzem sajátosságainak a vizsgálata; ez teszi munkáját nemcsak a szocialista pártemberek, hanem a mezőgazdasági tudomány kutatói előtt is rendkívül értékesé.

Leglényegesebb különbség — David szerint — ipari és mezőgazdasági üzem közt az, hogy az ipari jószágelőállítás mechanikai, a mezőgazdasági termelés organikus folyamat. Az iparban holt dolgok feldolgozásáról van szó, amit engedelmes mechanikai erők, emberi parancsszóra végeznek; a mezőgazdasági üzemben az emberi munka kénytelen alkalmazkodni a természet törvényeihez és szeszélyeihez. Az organikus termelésnél a munka nem egy egyfolytában tartó folyamat. Itt a természet szabja meg a munkafolyamat megkezdésének és bevégzésének idejét. Egy folyamatnak az ismétlődése egy esztendősi periódushoz van kötve. Az időleges megszakítással együtt jár a munkanem folytonos változása. Itt a különböző részmunkák nem végezhetők egymás mellett, hanem csak egymás után. A munkahely folytonosan változik. A gyári munkánál a munkatárgy vándorol az erő és szerszámgépek stabil jellegűek. A mezőgazdasági szerszámgépek vándorló, mozgó gépek. Az emberi munka nem képes a szerves fejlődési folyamatot lényegesen meggyorsítani. A mezőgazdaságban az üzem növekedésével nő a munkahely távolsága és annál több időbe és költségbe kerül a munkások ellenőrzése. A belső ellenőrzés, ami megvan a munkamegosztásos ipari üzemben, teljesen hiányzik a mezőgazdasági üzemben. Egy adott nagyságú mezőgazdasági üzem csak lassan és csak aránylag szűk korlátok közt képes termény mennyiségét fokozni. Minden művelésnemnek van bizonyos intenzitás foka, amelyen fölül a további költségfelhasználás nem hoz az előbb ráfordított költségeknek megfelelő hozadéktöbbletet. Ez a tény az, amelyik a híres, sokat vitatott „csökkenő földhozadékról” szóló törvényben talál kifejezést.

David elismeri, hogy az egyszerű kooperáció-nak (midőn sokan együtt dolgoznak, anélkül, hogy a munkamegosztás, vagy a gép jelentékenyebb szerephez jutna) lehet szuggesztív ereje, ami által többet dolgoznak, mint mindnyájan külön-külön: de sok ember együttmunkálkodása az ösztökélő mozzanatok mellett késleltetőket is támaszt (lustaság, tréfálgatási kedv), a felügyelő munkával kapcsolatos improduktív költség növekszik. Másrészt az az előny, amit már az egy-

\* Károly Rezső: *Mezőgazdasági üzemviszonyok és eredmények, üzemszisztematikai tanulmány*. Budapest, Pátia, 1909.

szerű kooperációnál a tudományosan, technikailag és kereskedelmileg képzett vezető erő nyújt, a mezőgazdaságban szerző szerint nem játszhatik olyan nagy szerepet, mert itt nincsenek üzleti titkok, a szakismeret pedig újságok, iskolák, kiállítások stb. által elterjeszhető, Kritikus időpontban, amikor munkatorlódás folytán a termés egy része veszendőbe megy, tapasztalás szerint sokkal kevesebb kár éri a kisüzemet, mint a nagyüzemet. A termelési eszközök egy része megtakarítható a nagyban való termelésnél, de van ismét egy ellenszer, amelyik a nagyüzemnek ezt az előnyét problematikussá teszi, ez a termelő eszközök elpocsékolása. A tanyától való távoldással növekszik a munkaveszteség, ezért olyan növényeket, amelyek sok munkát igényelnek, mint például kapásnövényeket, nem lehet művelni a tanyától túl nagy távolságra.

Az egyszerű kooperációnál hathatósabb eszköze lehetne a koncentrációnak a munkamegosztás. Már Smith Ádám felismerte, hogy természetes akadályai vannak a munkamegosztásnak a mezőgazdaságban. Lehetetlen az állattenyésztőnek tevékenységét a gabonatermelőtől olyan tökéletesen elválasztani, mint az ácsét a kovácsétól. A specializálódás lelkes hívei is, akik célszerűtlennek és feleslegesnek tartják, hogy a gazda minden házi szükségletét maga állítsa elő és csakis oly növényi és állatfajok termelésére akarnak szorítkozni, amelyeknek természeti és piaci feltételei legkedvezőbbek, kénytelenek elismerni, hogy a talaj termőerejének, gyommentességének, célszerű fizikai állapotának a fentartása, kártevők pusztítása, a különböző hulladékok és elszórtan fekvő területek kihasználása, a munkások állandó foglalkoztatása, az állatoknak hosszú időn át zöld takarmánnyal való ellátása, különböző növényi és állatfajok kombinációját teszi szükségessé. A technikai, vagyis egy üzem keretén belül való munkamegosztás csak kis mértékben fejlődhetik ki a mezőgazdaságban. A gazdasági cseléd munkája a nagybirtokon majdnem ép úgy változik, mint a magáéban gazdálkodó paraszté. Érdeklődését és munkaképességét nem összpontosíthatja úgy egy bizonyos műveletre, hogy abban kiválóan jártas specialistává legyen. Az állattartásnál már inkább vannak specialisták: tehenészek, lovaszok, kondások, akik csakis egy bizonyos haszonállat gondozásával foglalkoznak; de az ő munkájuk sincs annyira egy működésre korlátozva, mint a specialista munkásé, aki a gyárban mindig csak egy részletmunkát végez. A munkamegosztás után a gép munkáját jellemzi szerző a mezőgazdaságban. Marx szerint nem az egyes gépek, hanem a részmunkagépeknek egy automatikus géprendszerré való kombinációja jellemzi a fejlett ipart, amikor minden részgép egyidejűleg működik és közvetlen követőjének szállítja a nyersanyagot. A mezőgazdasági munkáknak és az alkalmazásban levő mezőgazdasági gépeknek a gyors áttekintése is meggyőzhet afelől, hogy ily kombináció a mezőgazdaságban nem képzelhető. A mezőgazdasági üzem organikus természeténél fogva a gépmunkának csekélyebb szerepet juttat, mint amilyent az a mechanikai termelésben játszik. A legtöbb mezőgazdasági gépnek mozgó kisgép jellege lehetővé teszi, hogy a kisüzem is alkalmazza. Azáltal, hogy a legtöbb mezőgazdasági gép csak rövid ideig van használatban, lehetővé lesz azoknak kollektív felhasználása is.

Amíg a kooperáció, a munkamegosztás és a gépek alkalmazása, amelyek tulajdonképpen okai az ipari termelés koncentrálódásának — a mezőgazdaságban lényegesen csekélyebb mértékben éreztetik hatásukat — addig más a mezőgazdaság természetében rejlő körülmények a kis üzemnek kedveznek. A kultúrnövények és haszonállatok hozamának emelése függ a faji kiválasztástól, a gondos ápolástól, a növényi és állati kártevők pusztításától. Minél belterjesebb a gazdaság, annál több a nagy figyelmet és gondosságot kívánó kézimunka és annál nagyobb veszteség származhatik, ha ezeket a munkákat gondatlan és hanyag bérmunkások végzik. Ha nem tudja a nagyüzem cselédjeinek és munkásainak érdeklődését és munkakedvét a fizetési módszerrel fokozni, akkor bizonyos intenzitási fokon túl nem tud versenyezni a kisüzemmel. Igazolja ezt David a legintenzívebb művelési módnál, a kerti művelésnél, amely a területegységről a legnagyobb termést adja; de jövedelmezően csak kisüzemben folytatható.

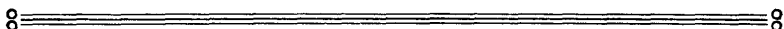
David a mezőgazdasági üzem természetének a taglalása után a mezőgazdasági üzem sajátosságaiból igyekszik megállapítani, hogy milyen politikát kell a szocialista pártnak követni, hogy a dolgozó parasztek tömegét megnyerje „a politikai hatalom meghódításához”. A szűkebb látókörű pártérdeken azonban messze fölülemelkedik azzal a felfogásával, hogy mindig a modernebb és okszerűbb üzemeleket kell védelmezni és előmozdítani. A régi házigazdaság a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágakat is magában foglalta; a kapitalizmus terjedésével ezek lassanként kiváltak és önálló iparrá alakultak. A paraszt mészáros és pékipar korán megszűnik; a nagybirtok sörfőzdéje, gabona és olajmalma, cukorgyára nem tud versenyezni a modern városi nagy sörgyárakkal, gőzmalmokkal stb. A szeszfőzést mesterséges állami kedvezmények tudják csak ideig-óráig a nagybirtokhoz kötni. Idővel ez is teljesen el fogja veszteni mezőgazdasági jellegét. Ugyanez áll a keményítógyártásra, sőt a modern tejgazdaságra és vajgyártásra is. Az üzemileg önálló, új koncentrálódó iparágaktól megtisztulva levál a mezőgazdasági üzem, mint tisztán organikus termelés, amely magasan belterjesen csak kisüzemben folytatható. Ezt a tisztulási folyamatot kell a szocialistáknak megsürgetni és a mezőgazdasági nagy üzemeknek paraszt kisüzemekké való átalakítását elérésre méltó célul felállítani, másrészt a különböző feldolgozó iparágakat termelőszövetkezetekbe kell egyesíteni, amelyek a munkások fogyasztási szövetezeteivel kapcsolatban a népnek éllelmiszerekkel való ellátását biztosítják.

A mezei munkások kollektív termelése semmiesetre sem lehet szerző szerint ma még alkalmas agrárpolitikai program; a helyes út: új kisüzemek létesítése és a kistermelőknek termelői szövetkezetekbe való egyesítése. Az egyéni és társas gazdálkodás elvének ez a kiegyenlítődése felel meg szerinte legjobban a mai gazdasági követelményeknek és alkalmas arra, hogy a kollektív termelés eszméjét előkészítse. A parasztvédelem tehát egyáltalában nincs ellentétben a szociáldemokráciának ideális programjával, amint azt Marx és ortodox követői gondolták, sőt elősegítheti a kollektív termelés fokozatos behozatalát

Úgy hisszük, hogy David munkája a magyarországi szociáldemokrata-párt agrárpolitikáját is befolyásolni fogja. A fordítónak sikerült mindenütt híven visszaadni az eredeti mű szabadságát és tömörségét.

A magyar olvasó azonban föltétlenül hiányát fogja érezni, hogy Szabados, aki maga is tevékeny részt vesz a magyar szocialista mozgalmakban, nem ismerteti legalább a mű bevezetésében a magyar szociáldemokrata-párt állásfoglalását az agrárkérdésben. Érdekes párhuzamot vonhatott volna a mi viszonyaink és a német szocialisták agrártörekvései közt, amely tanulmányból meg lehetett volna állapítani, hogy David következtetései mennyiben érvényesek a mi viszonyainkra.

Balkányi Béla.



**A kulturális fejlődés embertani szempontból.** (Moriz Hoernes: *Die körperlichen Grundlagen der Kulturentwicklung*, „Scientia”. *Rivista di ocienza*. VII. köt. XIV. szám, 350—368 l.)

„A művelődéstörténeti folyamatoknak az ember testi és szellemi természetében gyökeredző alapjául szolgálnak.” (351. l.)

Ami mindenekelőtt az embernek a természetben való helyét illeti, helytelennek tartja azt, hogy az ember (s a többi hozzá hasonló emlős alakzatok) csoportját *Primates* (főemlősök) névvel illessék, mivel „ez a jelölés feltételezi, hogy a leszármazásnak azon egyoldalú iránya, mely az embert létrehozta, főiránya volt minden állati szervezet kifejlődésének, amiről szó sem lehet”. (452. l.) S ezért az, hogy az ember s bizonyos állatfajták közt minden tekintetben rokonságot állapítsunk meg, igen nagy nehézségekbe ütközik épen azon egyoldalú fejlődésnél fogva, mely agyának, végtagjainak és testtartásának sajátos differenciálódásához vezetett. Szemben Huxleynek híres és sokat citált tételével megállapított tény, hogy legalább is „agysúly és koponyaűrtartalom tekintetében az ember s az antropoidok úgy aránylanak, mint 3:1, míg az alsóbbrendű majmok az utóbbiakhoz sokkal közelebb állnak”. (452. l.) „Az ember és kultúrájának természetes fejlődése eszerint inkább a logikai gondolkodás posztulátuma, mint tudományosan bebizonyítható tény.” (453. l.)

Az említett fejlődési irány nemcsak előnyökkel, de hátrányokkal is járt s ezzel „új egyensúlyi helyzetet tett szükségessé az ember s a környező természet között: ezt létesítette a kultúra”. (453. l.) A kultúra továbbfejlődését pedig annak szerve (*das Kulturorgan*), vagyis az agy biztosítja, aminthogy általánosságban az agyvelő nagysága (illetve a koponya térfogatának ennek megfelelő értéke) mindig és mindenütt mértéke a kulturáltság fokának. „Mert az emberek között vannak *primates*-ek épen az általánosan egyirányú fejlődés folytán s ezek, a kultúra tulajdonképeni teremtoi és hordozói, részben csoportok, részben egyének, (355. l.), melyek lehetnek vagy egy és ugyanazon, vagy különböző népek tagjai. Vizsgáljuk meg e kétféle lehetőséget külön-külön.

Ugyanazon nép antropológiai főcsoportjai között találjuk elsősorban a két nemet, melyek között minden szekundár nemi jelleg, de főleg a koponya kapacitása tekintetében sokkal kisebb különbséget látunk a vad népeknél, mint a művelteknél — megfelelően annak, hogy amazoknál a nő sokkal tevékenyebben vesz részt a kulturális javak termelésében, mint emezeknél. Ezen állítását Hoernes koponyamérési adatokkal támogatja, melyek helyességét — s ez áll az összes többi tételeit bizonyító adatokra is — könnyen érthető okoknál fogva lehetetlen ellenőrizni. De fel kell említenem, hogy a *Scientia* ugyanazon számában Giuffrida-Ruggeri, M. Hoernes legújabb könyvéről (*Natur- und Urgeschichte des Menschen*) szólva, a két nem közötti különbség kérdésében így nyilatkozik: *L'auteur croit que les proportions du corps féminin sont un arrêté de développement au stade infantile: ce qui nest qu'une illusion grossière que f anthropométrie de détail ne confirme point, - au resté toute la comparaison anthropologique entre les deux sexes est vieille et insuffisante.* (416. 1.)

Ugyanílyen különbséget talál Hoernes vad- és kulturnépek közt a gyermekeknek a felnőttekhez viszonyított koponya-kapacitása s ennek megfelelő érettsége tekintetében. Végül ugyanazon társadalom egyes osztályai között is kifejezett különbségeket állapít meg a koponya térfogata tekintetében társadalmi helyzetük (s a vele járó kulturális nivó) szerint. (Zárjel közt jegyzem meg, hogy szerző itt nem hivatkozik Niceforora.)

Ha már most egész népek vizsgálatára térünk át, ugyanez a tétel kétféle úton bizonyítható Hoernes szerint. Először is vizsgálhatjuk ugyanazon territórium lakosait különböző kulturális fejlettséget mutató időkben. Ilyen vizsgálatok szerint például Paris lakosainak átlagos koponya-kapacitása az újabb kőkorszaktól (12. század) máig 200 cm<sup>3</sup>-el növekedett. E pontnál azonban, mely egyúttal az egész elmélet *punctum saliens*-e, egy igen fontos ellenvetés merül fel. Nevezetesen kétségbevonhatatlan az, hogy a delelőjükön álló görög vagy római vagy arabs civilizáció emberei semmivel sem voltak szellemileg inferiőrisebbek a maiaknál, s ezt hihetőleg koponya-mérésekkel sem lehetne megcáfolni, ha kivihetők volnának. Hogyan magyarázhatjuk meg akkor mégis magunknak kultúrájunknak a miénknél feltétlenül alacsonyabbrendű voltát, ha egyrészt az emberi elmének (vagyis az agy és koponya méreteinek), másrészt a kultúrának fejlettségi fokai olyan koincideneciát mutatnának, mint azt Hoernes hiszi?

Másik módja a tétel bizonyításának különböző, többé-kevésbé tiszta fajtájú népek koponyájának megmérése s ezúton szerző szerint „az ellenvetések dacára, melyeket több oldalról ez eljárás primitív voltával és elégtelenségével vagy egyáltalán annak eredményeivel szemben felhoztak, minduntalan figyelemreméltó különbségekre találtak, melyek nagyjából a fennálló kulturális differenciáknak felelnek meg”. (358 1.)

Ami már most ezen különbségek geneziséét illeti, erre nézve csak két lehetőség áll fenn. „Először: a csoportok eredendő egyenlőtlensége, melyet konzervált vagy még jobban kiélezett a kulturális fejlődés; ez a felfogás a fajokat illetőleg akkor helyes, ha az



vér keveredése után a népesség tiszta mongol lesz. Az „antroposzociológiáról” vagy *Rassenschwärmerei*-ről sokan írtak. Elég azt a két tényt kiemelni, hogy legkevesebb tudásunk sincsen arról, hogy a milió a fajt hogyan befolyásolja; bár hogy befolyásolja, azt p. o. Pearson mérései is bizonyítják, amelyek szerint két egymásután következő nemzedék átlagos nagysága a jómódú angol családokban nem egyforma; s másfelől a hibridek tulajdonságairól és a hibrid fajokról még ennyit sem tudunk. Mendel hipotézise alig enged meg következtetést s különben sokaknak és nekünk is úgy tetszik, hogy ez a hipotézis általános törvényt nem fejez ki.

A *depopulatio* kérdésében egy érdekes tényt említ. A népesség fogyása legerősebb azokon a helyeken, ahol a népesség keverve *dolicho-* és *brachicephal* és ezek közé eső alakokból áll és nem fordul elő tiszta *dolicho* vagy *brachicephal*-oknál. Alig tudjuk elképzelni, hogy e két dolog között levő aritmetikai korrelációt meglehessen magyarázni épen úgy mint a legtöbb biológiai korrelációt teljességgel nem tudjuk magyarázni. A szerzőnek a magyarázat egyszerű. Egy egyén két faj jövőjét nem valósíthatja meg; ezért a keverékek nemi ösztöne elfajul; tisztán a kielégítésre és nem az utódok létrehozására fog irányulni.

Ez után következnek az antroposzociológia általános törvényei. E törvények kvalitatív korrelációk a koponya-index nagysága és a népesség gazdagsága, a lakott területük tengerfeletti magassága, a városok elhelyeződése, a lakosság vándorlása és több ily dolog között. A szerző kiemeli, hogy e törvényeket csak tényekkel lehet megtámadni. Úgy látszik vannak tények, amelyek azt mutatják, hogy e korrelációk nem általánosak. S ha igazak is és bármilyen érdekesek az összefüggések, kíváncsiak vagyunk rá, hogy bizonyíthatatlan és túlságosan egyszerűsítő hipotézisek segítségül vétele nélkül lehet-e belőlök valamit következtetni, mások-e mint az antropológiának elszigetelt eredményei. Ez rólok az általános vélemény és a szerző meg sem próbálja eloszlatni.

Több érdekes dolgot találunk a szegény osztályok inferioritásáról tett megjegyzéseiben. Bár a ránk tett benyomásról ítélve itten is csupán érdekes dolgokat látunk. Nem hiszi, hogy az alsóbb osztályoknak az inferioritására, amit Nicefero talált részint a degeneráció jelei nagyobb száma, részint az emberek nagyobb gyengeségében, a magyarázat a nyomor által és a csirasejteknek és a magzatnak, a fáradtság és a betegségek toxinjaival való mérgezése által elégséges. Szerinte ehez járulnak: a civilizációra nem alkalmas egyénekkel való keveredés, amely egyének hosszú időn át a civilizált területek határain éltek és a melyeket a civilizáció a területek elfoglalása által magába vett. Ezek utódai szerinte a bűnösök, prostituáltak, a csavargók, a nemzedékeken át segélyezettek. Másodszor: igen sokakat az előrejutásra való képesség hiánya tartott alacsony sorsban, mert a nyugati társadalomban mindenki előre haladhatott volna; ez utóbbi állítás egészen alaptalan amit kvantitatív megbecslés nélkül bizonyítani nem lehet. Harmadszor: tartalmazzák a szegénysorsúak a gazdagok degeneráltjait és hajótöröttjeit. De hogy nagyrésztükben nem ezekből



állanak, szerinte bizonyítja a fajoknak különböző volta (a szegények brachicephalok; bár Angliában hol az egész népesség dolichocephal a vagyon megoszlása nem jobb mint Franciaországban.) A szerzőnek az a nézete, hogy a természeti inferioritás, amit a kiválogatás teremtett, nehezedik elsősorban a szegény osztályokra és félnünk kell, hogy minden reményben ami rajok vonatkozik, csalódní fogunk. Mindezen dolgoknak a szerző csak lehetőséget és valószínűségét igyekszik megállapítani. Bizonyítani nem próbál és nem látszik annak tudatával bírni, hogyha egy dologra nézve, amit több ok hozhat létre valamit következtetni akarunk, azt csak az egyes okok szerepének *quantitativ* megbecslése után lehet. Történeti hozzátetések *quantitativ* megbecslést nem is engednek meg. A kérdést talán a biometrikával megfogják közelíteni. Az nagyjából megalapította az átöröklés és változékonyság nagyságát, rámutatott, hogy a fajfentartásban praktice csak az emberek 30%-a vesz részt, igyekszik pár dologban hozzáérni a millió hatásának megbecsléséhez. Szóval útban van az anyagot összegyűjteni — de ez az anyaggyűjtés sokkal nagyobb munka mint a koponyaindexek megállapítása. Végül nem tarthatjuk vissza azt a közismert megjegyzést az antroposzociológiákra, hogy bár a kutatás érdekében minden feltevés egyformán jogos, mégis nagyon feltűnő ha egy hipotézis ily nyíltan a gazdag kisebbség javát célozza, és a követői legkésebbek ezeket a következtetésekét igazaknak látni. (D. L.)



**Mérsékelt román politika.** A nemzetiségi béke fáradhatatlan bajnoka, Babes Emil, e könyvé-  
*(Emil Babes: Diagnoza asupra situatiunii politice a románilor din Ungaria. Budapest, 1910. Tipografia Poporul Român. 230 p.)* régebbi hírlapi cikkein kívül újabb érveket csoportosít egy mérsékelt román politika mellett, mely a területiális elkülönülés közjogi ábrándjának mellőzésével (mert Erdély autonómiaja és a román lakta részek területi különválasztása tényleg még mindig ott szerepel a román nemzeti párt programjában) kifejezetten a nemzetiségi törvény álláspontjára helyezkednék s politikai taktikájában *suatiter in modis fortiter in re* járna el.

Babes e román mérsékeli párt megalakítását a következő megfontolásokkal indokolja:

1. A mérsékelt irányt jelenleg lelkiismeretlen politikai kalandorok a saját üzleti érdekeik számára használják ki, a Burdia és társai receptje szerint.

„Aki ismeri nagy egyházfőnk: Saguna András történetét és politikai viselkedését, ebben fényes adatokat találhat, az alkalmazkodó, racionális mérsékelt román politika javára; hasonló magatartásnak köszönjük azon reális vívmányokat, amelyeket nekünk bölcs és körültekintő magatartásukkal nagy halottjaink: Gozdsu Emánuel, báró Popp Vazul, Joannovics György, Pável Mihály püspök és más mérsékelték, az élők közül pedig Metianu metropolita, Puscariu János lovag, dr. Gáli József, Szerb György, dr. Radu Demeter és Papp János püspök és nemzetünk más hű és méltó fiai, mérsékelt és tapintatos politikai magatartásuk mellett szerezni képesek voltak.”

2. A román „túlzók” szenvedélyes harci taktikája a magyarság józan elemeit is elidegenítené. Ezt a gondolatot szerző így illusztrálja:

„N. Jorga tanár egy ízben azt írta gúnyosan, hogy hiszen szép az én törekvésem, midőn a románságnak békét prédikálok, csakhogy az nem mi rajtunk múlik; hasonlatot hoz fel: egy erős legény földreper egy gyöngébbet és folyton ütlegeli; a szegény letepert szívesen békülne, de hát nem ereszi el támadója.

A hasonlat látszólag találó, de lényegében hamis; mert ne felejtjük: a gyöngö legény nemcsak védekezik, de folyton szidja támadóját, aki minden egyes sértésre egy pofonnal válaszol.

Ezért prédikálok én a gyengébbnek: hagyjon fel a szidással, ne izgassa fel még jobban az erősebb ellenfelet és ne provokálja folyton az ütlegeket!

Próbálja megértetni a támadóval, hogy neki nincsen oka öt ütlegelni, s ha nem fogja többé bántani: jóbarátságban élhetnek. Ha a támadó nincsen talán ittas állapotban: észretér és beszüntetve az ütlegelést: kezét nyújt a barátá vált ellenségnek.”

Erre a kibékülési politikára annál is inkább szükség van, mivel a régi Bécsbe kacsintó politika végleg csődöt mondott, hisz egész történelmünk azt bizonyítja, hogy Bécs a nemzetiségeket csak mumusnak használta fel a magyarokkal szemben és őket mindannyiszor kiszolgáltatta nekik, valahányszor a magyar urakkal kibékült.

Ez fő vonásokban a Babes gondolatmenete, melyet számos kitűnő történelmi és politikai érvvel támogat.

Ennek az ajánlott politikának nemcsak erkölcsi tiszteletreméltósága kétségtelen, hanem az is, hogy kitűzött célja helyes. A közjogi szétdarabolás terve ma már a régi rendi idők maradványa, melynek nemcsak állami, hanem gazdasági érdekek is ellentmondanak. A Jeg-túlzóbb nemzetiségi ember is tudja, hogy a nemzetiségek jogos igényei akadálytalanul kielégíthetők volnának azon az úton, abban a szellemben, melyet a nemzetiségi törvény kijelölt. A nemzetiségi kérdés iskolai, közigazgatási és gazdasági kérdés lévén, megoldása nem a közjog, hanem a szociálpolitika terén keresendő és e tekintetben intranszigens románok és békés románok között oly kevés a különbség, hogy a harcos Drapelul megkérdezte Babest, miért nevezi mérsékeltnek programját, mely teljesen födi az övéket? Ez a tény világosan mutatja, hogy a modern élet áradata elmosta a nemzetiségi kérdés közjogi vonatkozásait és kiélezte annak szociális oldalát. Es ebből az is következik, hogy a nemzetiségi béke igenis helyreállítható volna a nemzetiségi törvény becsületes végrehajtásának szellemében.

Nagyon téved azonban Babes, mikor azt hiszi, hogy e cél elérésére béke-pártot kell csinálni. Bocsásson meg, de naivnak kell neveznem azt a hitét, hogy a nemzetiségi béke létrejövetelét a mindkét oldal túlzói akadályozzák meg. A túlzás, a hang, a modor csak igen alárendelt tényező a politikai küzdelmekben, melyeket a tényleges erőviszonyok döntenek el. Nos, a tényleges erőviszonyok lehetlenné teszik ez idő szerint a nemzetiségi békét, mivel a latifundiumos oligarchia és kitarottjainak érdeke — mint már annyiszor kifejtettük — a nemzetiségi kérdés mai kiélezett állapota. Mert kell nekik a

nemzetiségi mumus a kizsákmányolt néptömegek fékentangására egyrészt az egész állami gépezet kihasználására másrészt. A nemzetiségi béke csak a feudalizmus romjain, a polgári demokrácia államrendjében jöhet létre. Ha ez meg van: nem lesz semmiféle békepártra szükség, meg fogjuk egymást érteni a valódi demokrácia szellemében és közös érdekeiben. Míg ez nincs meg: hiábavaló minden békülés. Babes úr a saját bőrén tapasztalhatta ki, hogy a sovíniszta Magyarország mit sem akart tudni az ő szelidszavú közeledési kísérleteiről. Még Tisza Istvánnak sem kellett. Miért? Azért, mert az aktív politikusoknak Jelenleg nem a nemzetiségi béke kell, hanem nemzetiségi vokok. Ezeket pedig Babes úr nem adhatja, hanem csak az intranzigensek, minthogy a mérsékelték — mindig így volt a történelemben — csak sok jó szándék felett rendelkeznek, míg a „vadak” vezetik a tömegeket. Az tény, hogy egy-egy becsületes nemzetiségi ember, magas pozícióba kerülve, békülékeny taktikával sok jót tehet a maga fájának. De az így elért eredmények csupán palliatív eszközök. Gyökeres javulás csakis a hatalmi erők változásából állhat elő. Ennek az útja pedig: propaganda, szervezés, öntudatrakeltés és gazdasági megerősödés. Hogy a magyar nemzetiségi kérdésben ma egy okosabb, türelmesebb, európaibb szellem kezd kicsírázni, az nem jobb átlátások vagy nemesebb erkölcsök eredménye. Vagy legalább is csak igen kis mértékben. Ami a nyilvánvaló változást okozza, az két tényező összetalálkozásának eredménye. Az egyik a nemzetiségi tömegek nagyobb ereje és szervezettsége. A másik a magyar polgári demokrácia megszületése. Az egyik az intranzigens nemzetiségi agitátorok munkájának az eredménye; a másik a magyar szocialisták, szociológusok, szabadgondolkodók és a többi meg nem alkuvó „hazaárulók” propagandájának a gyümölcse. Mindkettő azonban maga is csak okozat: a magyar és nemzetiségi néptömegek évtizedes, lassú, öntudatlan gazdasági és kulturális fejlődésének az okozata. Ez a fejlődés egyre gyorsabb és erősebb lesz. Egy bizonyos pontján összeomlik a magyar agrárfeudalizmus, létrejön a demokráta jogállam és bölcsőjénél testvérkezet fognak nyújtani egymásnak „magyarok és nem-magyarok”. Az ú. n. békepártok ezt a folyamatot inkább csak lassíthatnák. *Jászi Oszkár.*

8=====8

**Ausztria beltörténelme 1848-tól 1907-ig** (*Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. von K. Charmatz, I—II. kötet, 320 p. Aus Natur- und Geistes-tvelt című vállalatban.*)

Néhány éve egy kollégámmal a magyar történelem egy eseményét boncolgattuk. Csakhamar rájöttünk, hogy az új és legújabbkori magyar történelemből nem lehet semmit megérteni az osztrák történelem ismerete nélkül.

De rájöttünk egyben egy hihetetlen dologra is. Arra, hogy egyikünknek sincs fogalma Ausztria belső történelméről, noha kitűnő diplomás történettanárok, hírhedt adat-tudók voltunk. Morvamező, Fehérhegy, Austerlitz ... hasonló nevek merültek fel emlékezetünkbe, de egyetlen szót sem tudtunk Ausztria belső fejlődéséről, iparáról, kereskedelmi és kulturális viszonyairól, osztálytagozódásáról!

Azt hiszem, másoknál ugyanígy áll a dolog.

A magyar középiskolai és egyetemi történetoktatás, míg egyfelől Magyarország sok bajának főokául Ausztriát állítja oda, szinte rendszeresen és tudatosan mellőzi az osztrák történet tanítását, különösen a 19. századit. Az érettségiző ifjú alig hall másról, mint osztrák „kamarilláról”, cselszövésekről stb. Igazán jellemző a magyar történetoktatás és történetíráásra, hogy épen azon ország történelmét hanyagolja el, melynek alakulása döntő befolyással volt Magyarország történetére! Magyarország történelmét az osztrák történet ismerete nélkül megérteni nem lehet.

Mivel felteszem, hogy a nem történet-tanárok, kik nálunk politikával foglalkoznak sem ismerik nálamnál jobban az osztrák történelmet, óhajtom figyelmüket ezen kis könyvre felhívni.

A mű tartalmazza Ausztria belső történelmének főadatait az utolsó hatvan évben; a pártok alakulását, a parlament működését, az új törvényeket, a minisztériumok váltakozását, a nemzetiségi harc és a munkásmozgalom alakulását fővonásokban.

Magyarországra is kitér természetesen: bármily furcsán hangzik, de ebből is tanulhatunk, mert sok dolog másképp tűnik fel osztrák szempontból, osztrák viszonyok közé beállítva.

A mű német szellemben, szabadelvűen, sőt radikális irányzattal van megírva. Tartalmi ismertetésről a dolog természetéből kifolyólag le kell mondanunk; az ismertetés a könyv lefordítását jelentené.

Különös érdekességgel bírnak az osztrák választójogi reformért folytatott harcok. Már 1893-ban nyújtott be a Taaffe-kormány egy törvényjavaslatot a meglepett képviselőháznak, mely a választójog igen nagymérvű kiterjesztését tartalmazta. Az arisztokrácia — csakúgy mint nálunk — összerőfent ellene, és Taaffe még azon évben megbukott. Utána egy választójog ellenes koalíciós kormány következett, úgy mint nálunk.

„A Taaffe-féle választójogi reform a néphez fordult — mondja a szerző — de megbukott, mert három ember szállott ellene síkra, kik a tömeg érdekei iránt nem bírtak érzékkel! Plener az égeri kereskedelmi kamara néhány tagját képviselte; Hohenwart gróf néhány nagybirtokosnak köszönhette mandátumát és a lengyelek vezérért Jaworski lovagot a választás napján egy nemesi asztaltársaság tüntette ki bizalmával. A nagy ijedségben ezen három politikus meglepedkezett a személyes viszályokról, valamint arról, hogy teljesen különböző világnézetek hirdetői. Csak egy forró vágy létezett számukra: a kiváltságos parlament fentartása....” (H/16.) *Mutato nomine de Hungaria fabula narratur.*

A koalíciós kormány naponta elkoboztatta az Arbeiterzeitung-ot, úgy mint nálunk.

Midőn a munkásság hatalmas tüntetéseket rendezett a választójogért Tisza István, akarom mondani Windischgraetz herceg a fennhéjázó fenyegetések közt kijelentette, hogy a kormánynak semmi szüksége nincs az utca érveire.

Erdekes, hogy szerző az általános választójog diadalra juttatásában döntő szerepet tulajdonít a császár állásfoglalásának. „Egy más

személyiség is csodálatraméltó buzgalommal foglalt állást a nép joga mellett. Az agg császár, Ferenc József állott a választójog barátjainak élére és az ő szívós következetességének, az ő soha meg nem szünő készségének, mellyel mindenkit bátorított, köszönhető mindenek fölött, hogy a jármű nem akadt el a homokban, hanem eljutott a célhoz.” 11/165.

Vajon magyar történetíró mikor részesül majd abban a szerencsében, hogy hasonló sorokat írhasson a magyar királyról?

A kis mű olvasását és megszerzését igazán ajánlanám mindenkinek, aki politikával vagy jelenkori magyar történelemmel foglalkozik: igen hasznos segédeszközt nyer benne. (*Vj.*)

---



---

8

**Magyar művészeti irodalom.** (*Lyka Károly: A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése, Budapest, A Műveltség Könyvtára, Athenaeum kiadása. - Takács Zoltán: Dürer, Művészeti Könyvtár, Lampel R. kiadása. — Malonyay Dezső: Szinyei Merse Pál, Művészeti Könyvtár, Lampel Rt. kiadása*)

Könyvekben ép olyan szegény a magyar képzőművészeti irodalom, mint a belletrisztika. Az újság, a napi ha teret nem adna rövidebb lélekzetű tárca-cikkeknek, tanulmányoknak, a nai kritikán kívül alig foglalkozna összefoglalóbb, nagyobb foglalkozna összefoglalóbb, nagyobb terjedelmű kérdésekkel magyar író. Nincs hely, nincs kiadó, nincs érdeklődés egy egész könyv erejéig művészet-történelmi részletek, vagy épen esztétikai elméletek számára, következésképpen csaknem egészen hiányzik a könyvet író nemzedék is. Ha megvan az anyag, nagy részéről soha nem fog kiderülni, jó-e, rossz-e, meg tudna-e birkózni az alaposabb áttekintést, az erősebb nekikészülést igénylő feladattal. Lyka Károly, a Műveltség Könyvtárában kiadott terjedelmes könyv szerzője szerencsésen ismeretes már e nagyobb műve megjelenése előtt arról, hogy nem csupán kitűnő szemű kritikus, élvezetes értekező, hanem egyenesen könyvíró talentum, biztos kezű összefoglalója az ezerfelé hulló anyagnak, logikus és következetes, aki az egész könyvön keresztül követni tud egy vezérlő gondolatot. A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése: ez a hatodfélszáz oldalas könyv nem művészet-történelem, nem is elméleti esztétizáló mű. Az, amit szinte vártunk, aminek meg kellett jellennie végre: magyarázata a képzőművészet lényegének, összekapcsolása az emberi étellel, a kultúrával, a munkával, a kézművességgel és az iparral, a gazdasági fejlődéssel. Ezt a kifejezést Lyka talán nem használja, nem említi a történelmi materializmust sem, de átveszi módszerét, amennyire, ameddig csak lehetséges, mellőzi a filológusok bogarászását, kihagy részleteket, hogy megmutathassa a nagy összefüggéseket, hogy megmagyarázhassa az emberi munkának a képzőművészetre gyakorolt döntő hatását a prehisztorikus kor primitív szerszámaintól kezdve a kifejlődött képírás nagy tablóin keresztül a modern gyáriparig. Kiinduló pontja a szükség, a megmunkálás, amely a különböző anyagok szerint teremt különböző stílusokat. A görög és itáliai stílusfejlődés áttekintése után foglalkozik egy érdekes és eléggé még ki nem merített témával, a mecénás szerepével az egyházi és világi hatalmasságoknak — pénzük révén — stílusformáló

erejével s a szükség, az anyag, a mecénás befolyásának kimerítésével tér át a művészre, az egyéniségekre, a művészi felfogások irányváltásaira, a naturalizmusra és az idealizmusra. Befejezésül a berendező, az ipari, a polgári művészettel kapcsolatosan még egyszer összefoglalja, kiemeli, amit végig hangsúlyozott, a művészetek egységét, a változó társadalmi viszonyokhoz való alakulását, a harmóniát, amelyet a mai igényteljes polgári társadalom igyekszik közöttük létrehozni. Lyka képességei főképen az ilyen összefoglaló részletekben mutatkoznak egész erejükben. A történelmi részletekből talán még többet elhagyott volna, ha egészen rajta áll, ha nem kellett volna megalkudnia a könyv céljaival. A könyv azonban ezzel nem válik egyenetlenné. Könyvszagú, jelentéktelen művészek születésének és halálának idejét nem sorolja fel szorgalmasan, nem a lajstromozott nagyságok kultuszát öregbíti, de széles körben terjeszti és népszerűsíti a művészetek józan megítélését, megérteti természetes helyzetüket az emberi kultúrában, megvilágítja fejlődésüket, nem önkényes esztétizálás: az emberi társadalom minden termékében egyformán kifejeződő törvények szerint.

Ami Lyka Károlyt olyan hasznossá teszi, az összefüggések észre-  
 vevése, a henyé részletek mellőzésére való bátorság hiányzik, Takács Zoltánból, aki Dürer-ről írt könyvet. Szorgalmas ember, túlságosan is szorgalmas. Megrág, átböngész ezerszer átböngészett adatokat. Kínos részletességgel töpreng azon, vajon meg lehet-e állapítani pontosan, hol járt vándoréveiben Dürer Albert, a nagy német festő, de hiányzik még a kor és a miliő plasztikus jellemzése is, nem hogy más, előtte kevésbé megfigyelt vonatkozásokat észre vett volna. Nagyon sokat dolgozott Takács Zoltán, szinte egyetlen hozzáférhető adatot se hagyott figyelmen kívül, de a megállapított tények hidegen, közönyösen sorakoznak egymás mellé. A munkát, a szorgalmat természetesen meg kell becsülni nálunk, ahol nem mindenki, nem minden könyvről él vele. Fárasztó adathalmaz helyett azonban hasznosabb lett volna Dürerről — akinek működését oly kimerítően feldolgozta már a német irodalom — kevésbé részletező, de magasabbról nézett, elevebb ismeretterjesztő könyv, amely számol azzal, hogy a magyar közönség tulajdonképpen elemi oktatásra szorul, de ez elemi oktatásnak is elevennek, plasztikusnak, összefüggőnek és élvezetesnek kell lennie.

Takács Zoltán, méltánylandó ambícióval, olyan területen kutatott, amelyet igazán nem szükséges többé átkutatni. Ugyanabban a gyűjteményben Szinyei Merse Pálról jelent meg *egy* könyv, magyar festőről, olyan művészről, akit most értékel újra s kivételesen nagyra értékel a világkritika. Róla, ha magyar könyv jelenik *meg*, nyilvánvalóan becsületbeli kötelességünk, hogy alapos és kimerítő, kitűnően tájékozott, a nagy művészhez mindenben méltó, úttörő legyen az. Nos, Malonyay Dezső, a Művészeti Könyvtár magasállású szerkesztőjének, Lippich Eleknek a kedvence, megbotránkoztató léhasággal mellőzte ezt a feladatot. Oktalanul összehasított kompiláció az egész, amely

munkának a részleteire nézve elég, ha utalunk a *Pesti Napló* május 29-iki számában megjelent cikkeire. Ott ki van mutatva sorok szerint, hogy valahány idegen művésztől tárgyal Malonyay, egyszerű, leplezetlen ollózás alapján tárgyal. S ami keveset — alig néhány oldalt — Szinyeiről ír, a nyegle vállveregetésnek, a szinte kérkedő felületességnek elrettentő példája az. Nem az a fontos, ki volt Szinyei, mit jelent nekünk, mit dolgozott, hanem az, hogy megtudjuk, hogy Malonyay vele csak per: „mondjad csak édes bátyám” beszél. Münchenben tanult Szinyei, Böcklin volt a barátja, Corot az ideálja, de azért ízig magyar nemzeti festő, sőt gentry-festő. A legnagyobb tiszteletlenség fejeződik ki e deplaszírozott pajtáskodásban. Szinyei Merse valóban magyar festő és nagy festő. Olyan nagy, akit tilos, zsíros, fokosforgató nivóra lehúzni, akit épen a pajtáskodás nyomott el és az „édes bátyámok” nevettek ki. Olyan nagy művész Szinyei, hogy neki még az ilyen könyvek miatt sincs oka pirulni. Csak nekünk, olvasóknak kell elbűsulva töprengenünk a magyar művészeti irodalom helyzetén, azon, hogy olyan kevés könyv terem s a mi terem, annak is egy része igazán nem éri meg a szülési fájdalmakat. (L.)



## Nyilatkozatok.

### 1.

#### *Utóhang egy meg nem kezdett vitához*

Lánczi Jenő szükségesnek tartotta, hogy a *Huszedik Század* utolsó előtti számában közölt megjegyzéseinkre válaszoljon. Ki kell jelentenünk, hogy nagyon téved, ha azt hiszi, hogy vele akartunk vitát kezdeni; nem őt akartuk megteríteni, egyáltalán nem vitatkozni, hanem magyarázni akartunk; célunk az volt, hogy Bergson filozófiáját a közönség tudatában minden poszterioris értelmezéstől és kihasználástól függetlenné tegyük s azt a különböző kész izmusok keverékeiből összeöntött gondolatvilágoktól elválasszuk.

Ezt, azt hisszük, elértük, mert még Lánczi Jenő is helyesli célunkat és egyetért velünk. Erről tehát nem beszélünk tovább. Másrészt Lánczi bevallja, miszerint ama „közismert” dolgokról, melyeket mi a tudományra nézve mondtunk, nem vitatkozhatik s így amiket jegyzetében a tudományra vonatkozólag kijelentett, azokért helyt állani nem képes, hacsak nem akarjuk a mechanika alaptörvényeit „világnézet”-té homályosítani. Tehát ezen a téren sem volna megbeszélni valónk.

Ami ezenkívül a válaszban foglaltatik, abban egy szokásos dilettáns *horror metaphysicus* egészen egyszerű megnyilatkozásán kívül egyebet nem tudtunk fölfedezni. Ismert szimptomák: fogalmi konfúziók, tényekkel össze-zavart hipotézisek, a gondolkodásnak, intuíciónak a dialektikával, ténykritikának ismeretelméleti „szórszálhasogatásokkal” való összetévesztése, kvantitás szó alatt lehetőleg elszíntelenített kvalitások gondolata stb. stb. és mindez a legnagyobb jóhiszeműséggel s a talaj biztosságának illúziójával körülvéve, Ezek után még akkor is lemondanánk a vita folytatásáról, ha szándékunk lett volna azt megkezdeni, mert — eltekintve attól, hogy a vitának azt a hangját sem tartjuk a magunk részéről folytathatónak, ami végre is csekély jelentő-

ségű dolog — ennyi bonyodalom tisztázásáért egész filozófiai kurzusra kellene kikérnünk a *Huszadik Század* vendégszeretét.

Lánczi Jenő válaszára tehát nem válaszolunk. Csak megjegyezzük, hogy jobb volna a metafizikáról nem vitatkoznia, mert olvasásakor minden igazi gondolkodóban ugyanaz a *horror vacui* fog felébredni, amely most bennünket elhallgatásra kényszerít.

Bergsonról azonban még fog hallani közönségünk más helyen, más szerzőtől, talán többiektől is és nemsokára. A *Nyugat*-ban olvasunk egy tanulmányt róla, amit szívesen tennénk oda Bergson asztalára, mert annak a tanulmányban az írója megértette benne a gondolkodót s a mi több, megtalálta benne az embert is. Ezt az írást jó volt megírni s jó lesz azoknak, akik értve elolvassák. Bergsonról nem vitázni kell, hanem gondolkozni. És költők sokszor, talán legtöbbször, mélyebbre látnak, mint a szociológusok.

*Dienes Valéria és Dienes Pál.*

## II.

Az olvasó fogja megítélni: a fenti sorokban mennyi a komoly argumentum és mennyi a személyes élű megjegyzés; — mennyi a harsogó nagyotmondás és mennyi az olyan általános jellegű megjegyzés, amelyet Thalestől kezdve minden emberre el lehet mondani, aki valaha filozófiával foglalkozott. Ám én úgy hiszem, az olvasó is azt tartja, hogy tudományos érvek elől előkelő gesztusok kíséretében elmondott frazeológiával kitérni nem lehet.

Előző válaszomban nem azt mondtam, hogy a tudományról tett megjegyzéseimért helyt állani nem tudok, hanem igenis azt, hogy természettudományi igazságok fölött nem vagyok kompetens kritikát gyakorolni, dacára annak, hogy Dienes Valéria és Dienes Pál természettudományi fejtegetései már előzőleg mind ismeretesek voltak előttem, mert azok egyetlenegy eredeti megjegyzést sem tartalmaztak. Ha Bergsonból vett idézeteiket is ekkora pontossággal adták vissza, akkor „nem szívesen tenném tanulmányukat B. asztalára”.

A *horror metaphysicus* vádja éppen olyan találó, mint a többi argumentum. Ellenkezőleg, nagy élvezettel, sőt lelkesedéssel olvasom a metafizikusok munkáit. Érdekelnek mint olyan erőfeszítések, amelyek a tudomány által még meg nem oldott, vagy (bizonyos értelemben) megoldhatatlan problémákat egy vakmerő ugrással akarják megfejteni. (Ne feledjük, hogy volt idő, mikor a metafizikusok a holt természet elemi tünetényeit is megoldhatatlannak mondták tisztán mechanikai úton, miként ezt ma a lelkiekről állítják\* A ioni fizikusok tanítása pl. az elemek szerelméről és gyűlöletéről.) Én csak azt mondtam, hogy tudományban egyik metafizikus tanítását sem fogadom el és csak az ellen voltam bátor szót emelni, hogy a Bergson metafizikája úgy tűntettség fel, mintha az a legújabb természettudományi fölfedezésekből folyó igazságokat tartalmazna. Ha azonban valaki azt mondaná, hogy ez a metafizika, ha nem is tudomány, de poézise a tudománynak, akkor készséggel elismerem e metafizikáról azt, amit Faguet mond *A XVIII. század-ról* írott könyvében Voltaire verseiről: „nagyon intelligens költészet”. *Lánczi Jenő*

\* Hogy ez a vita, mely túllépte a *Huszadik Század* kereteit, befejezésre jusson, Lánczi Jenő úrnak már e számban megadtuk a zárzó jogát. *A szerk.*